

KULTÚRA- ÉS TUDOMÁNYKÖZISÉG

A JOGI NÉPRAJZ ÉS A JOGI KULTÚRTÖRTÉNET METSZETÉBEN

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
(Pécs, 2016. augusztus 22-27.)
Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium előadásai

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ
ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 4.
Sorozatszerkesztő: Nagy Janka Teodóra

Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport
www.jogineprajz.hu

*„A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti,
jogi néprajzi digitális adattár” K 109191 számú OTKA kutatás
támogatásával készült.*

A konferenciát és a kötet megjelenését támogatta:

Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság

Pécsi Tudományegyetem Jubileum 650

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 4.

Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
(Pécs, 2016. augusztus 22-27.)

Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium
előadásai

Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
Pécsi Tudományegyetem
(Pécs, 2016. augusztus 24.)

SZEKSZÁRD
2018

ISSN 2064-888X
ISBN 978-963-429-268-5

© Szerzők 2018
© Szerkesztők 2018

Tudományos tanácsadó testület:
Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet, Dr. Bárány János,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Mezey Barna, Dr. Tárány Szücs Attila

Szerkesztőbizottság:
Dr. Nagy Janka Teodóra (elnök), Dr. Bognár Szabina, Szabó Ernő

Szerkesztő:
Dr. Nagy Janka Teodóra

Lektor:
Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet, Dr. Homoki-Nagy Mária,
Dr. Mezey Barna, Dr. Nagy Janka Teodóra

Kiadja: Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
Felelős kiadó: Dr. Horváth Béla dékán

Borító és könyvterv: Szabó Ernő
Technikai szerkesztő: Szabó Ernő
Nyomda: Szekszárdi SZC Nyomdája
Vezető: Ábrahám Norbert

Tartalomjegyzék

<i>Köszöntő (Berke Gyula)</i>	7
<i>Bevezetés (Nagy Janka Teodóra – Mezey Barna)</i>	11
Bánkiné Molnár Erzsébet: <i>A jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában</i>	15
Bárth János: <i>Kölcsönzés, adósság, kamat Jankovácon a XIX. század első felében</i>	27
Bódiné Beliznai Kinga: <i>A főispáni beiktatás díszes külsőségei</i>	45
Gelencsér József: <i>Macskazene, fáklyászene, szerenád, avagy közösségi büntetések és elismerések</i>	63
Herger Csabáné: <i>Végrendelkezési szokások Pécssett az Osztrák Polgári Törvénykönyv uralma alatti években</i>	77
Homoki-Nagy Mária: <i>A három Dóczi végrendelete</i>	93
Horváth József: <i>Az 1848 előtti győri árvairatok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértékéről</i>	111
Kajtár István: <i>Hegyközségek jogtörténeti szemmel</i>	129
Kováts István: <i>A középkori és kora újkori vesztőhelyek régészete</i> ...	137
Mezey Barna: <i>Szankciók és végrehajtók a jogszokások világában</i> ..	157
Nagy Janka Teodóra: <i>Adatok a jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások legújabb eredményeihez egy új forráscsoport (Digital Database of Folk Law: DDFL) tükrében</i>	171
Varga István: <i>Gyermektartási perstratégiák a két háború közötti Magyarországon</i>	183
Völgyesi Levente: <i>A valláserkölc és a jog határterületének néprajza</i>	199
<i>Fotók a konferenciáról</i>	207
<i>Summary</i>	211
<i>Content</i>	215

Köszöntő

*Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium
a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*

A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a Pécsi Tudományegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága és a CongressLine Kft. a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2016. augusztus 22-27 között Pécsen rendezte meg a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust*, amelynek fővédnöke Magyarország köztársasági elnöke, dr. Áder János, védnöke Balog Zoltán, az Emberi Erőforrások Minisztériumának minisztere és Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt.

A rendezvény helyszíne a Dél-Dunántúl Régió központja, Pécs városa volt, amelynek története és jelene egyaránt reprezentálta a konferencia központi témájául választott *kultúraköziség* szellemiségét. A katolikus püspöki székhely keresztény építményegyeztése az UNESCO világörökségi helyszíne (2000), a 2010-ben az Európa Kulturális Fővárosa címet elnyert Pécs ma is a kultúrák találkozásának, mindennapjaiban a magyarországi német, horvát és roma kulturális közösségek és értékek továbbélésének meghatározó színtere.

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus egyik szervezője a Pécsi Tudományegyetem volt. A pécsi felsőoktatás története 1367-ig nyúlik vissza, amikor Nagy Lajos király a püspöki székvárosban, Pécsen egyetem létrehozását kezdeményezte. Egy többlépcsős integrációs folyamat eredményeképpen 2000-ben létrejött a Pécsi Tudományegyetem, amely közel 22.000 fős hallgatói, 1600 fős oktatói létszámával és tíz karával napjainkban Magyarország egyik legnagyobb egyeteme, a Dél-Dunántúl tudásközpontja.

Az Egyetem rendkívül széles Bologna-rendszerű képzési kínálata, a mintegy 300 képzés a felsőoktatás minden szintjét, a tudományok és művészetek csaknem minden területét érinti. A

felsőfokú szakképzések mellett az alap-, mester- és doktori képzések, továbbá a szak- és továbbképzések széles kínálatából is válogathatnak a tanulni vágyók. A Dél-Dunántúl regionális egyetemének Pécs mellett önálló kara működik Szekszárdon, továbbá jelentős létszámú képzési programmal van jelen Kaposváron, Szombathelyen és Zalaegerszegen.

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus része volt az alapításának 650. évfordulóján ünneplő Pécsi Tudományegyetem jubileumi rendezvénysorozatának, amelyet nemzetközi konferenciák, tudományos találkozók, művészeti fesztiválok fémjeltek, tovább erősítve a kiválósági kutató-egyetem hazai és nemzetközi hírnevét, az egyetemhez tartozás tudatát a pécsi egyetemi polgárok körében.

A magyarságtudomány pécsi nemzetközi kongresszusán 24 ország 128 intézményéből 493 előadó vett részt. A hat nap alatt több mint 500 tudományos előadást hallgathattak meg a résztvevők. Valamennyi szomszédos országból, illetve többek között az Egyesült Arab Emírátsusból, Dél-Koreából, Kínából, Japánból és az Egyesült Államokból is érkeztek kutatók. A tudományos előadásokat tartalmas társasági események, izgalmas fakultatív programok színesítették (pl. nyitófogadás a Kodály Központban, látogatás a Zsolnay Kulturális Negyedben polgármesteri koccintással, koncert a Pécsi Székesegyházban, rektori fogadás a Csontváry Múzeum épületében, kirándulás Kelet-Szlavóniába, borkóstoló Szekszárdon).

A kongresszus fő témájaként meghatározott *Kultúra- és tudományköziség – magyarságtudomány a 21. században* kérdéskörhöz szervesen kapcsolódott a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási területe. A kutatócsoport a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi Illyés Gyula Karán a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténet Tanszékének, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar *A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében* Doktori Iskolájának, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének,

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszékének támogatásával alakult 2011-ben.

A 2013-ban OTKA-pályázatot is elnyert egyetemközi tudományos kutatóműhely jogtörténészek és a téma iránt érdeklődő egyetemi oktatók, tudományos kutatók, közgyűjteményi szakemberek, gyakorló jogászok széles körű bevonásával valósítja meg célját: a jogi néprajz, a jogi kultúrtörténet kutatási területének szinergikus fejlesztését, a kapcsolódó szellemi erőforrások erősítését. Elsősorban hazai és nemzetközi konferenciákat, szakmai találkozási alkalmakat, fórumokat szervez, közös honlapot működtet, kiterjedt pályázati tevékenységet folytat. A klaszrikus műhelymunka tudományos színtereként lehetőséget nyújt az egyetemi hallgatók, a doktoranduszok és a fiatal kutatók tehetséggondozására is.

A tudományköziségre alapozva vállalkozott a kutatócsoport Pécssett, a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpózium keretei között tagjai legújabb interdiszciplináris kutatási eredményeinek a szélesebb szakmai közönséggel történő megismertetésére. A 2016. augusztus 24-én a PTE Bölcsészettudományi Karán a kutatócsoport elnöke (*Dr. Nagy Janka Teodóra intézetigazgató főiskolai tanár, a PTE KPVK általános és tudományos dékánhelyettese*) és társelnöke (*Prof. Dr. Mezey Barna egyetemi tanár, az ELTE rektora*) vezetésével megvalósult szimpózium 14 előadása és a kapcsolódó szakmai beszélgetések iránti érdeklődés nemcsak a komoly nemzetközi tudásbázissal rendelkező magyarságtudományhoz kapcsolódást erősítette meg, de a kutatási terület eredményeinek a nemzetközi és hazai kutatásokhoz való kapcsolódását, a szakmai jelenlét sikerességét is.

A *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpóziumon elhangzott előadások alapján megszületett tanulmányokat tartalmazó kötetet a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusnak otthont adó 650 éves Pécsi Tudományegyetem abban e reményben bocsátja útjára, hogy az hozzájárul a jogi néprajzi, jogi kultúrtörté-

neti kutatások eredményeinek gyarapításához, és ismét számot tarthat a tudományközi kutatási terület iránt elkötelezett kutatók és érdeklődők szélesebb körének figyelmére.

Pécs, 2018. április 12.

Dr. Berke Gyula
a PTE rektorhelyettese
a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
Szervezőbizottságának elnöke

Bevezetés

Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és jogi kultúrtörténet metszetében

*Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium
a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson
(Pécs, 2016. augusztus 24.)*

A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016. augusztus 22–27.) a magyarságtudomány helyének és szerepének meghatározására törekedve a 21. században, konferencia-szervező gondolatként a kultúra- és tudományköziséget fogalmazta meg. Otthonos terepen érezhette magát a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*, amikor felkérést kapott legújabb kutatási eredményei a kongresszus egyik szimpóziumának keretében történő összegzésére, a magyar és nemzetközi kutatás szakembereivel való megismertetésre – hiszen a Kutatócsoportot éppen a kultúra- és tudományköziség hívta életre 2011-ben. A felkérést elfogadva már öt éves kutatási, gyakorlati tapasztalattal, több konferenciával, közös publikációval a hátunk mögött vállalkozhattunk a konferenciához kapcsolódásra. Azok a hívószavak pedig – pl. az eltérő tudományágak együttműködése, az interdiszciplinaritás, a kutatási terület megújításának folyamata, a tudományköziség módszertani előnyeinek hangsúlyozása, a különböző közlétismódok párbeszéde, a szinkron és történeti metszetű vizsgálatok –, amelyekre a konferencia szervezői kívánták felfűzni a szakmai programot, kutatóink számára már megélt tudományos tapasztalatok, eredmények voltak.

A jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet, mint kutatási terület, már önmagában a határterületiség jegyeit hordozza. A kutatócsoport tagjai között az általuk művelt diszciplínák szerint egyaránt találhatunk jogtörténészeket, jogászokat, történészeket, néprajzosokat, régészeket, irodalmárokat. A szimpózium előadá-

sainak témaválasztása is ezt az interdiszciplinaritást tükrözte. Csak egy gyors felsorolás az elhangzások sorrendjében: Homoki-Nagy Mária (*Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar*) „Amiről a végrendeletek mesélnek...” – Egy mezőváros története a végrendeletek tükrében; Bárh János (*Szegedi Tudományegyetem*): Jogi néprajzi vonatkozások jankováci úriszéki iratokban; Herger Csabáné (*Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*): „Lelkem az Istennek végtelen irgalmasságába ajánlván...” Végrendelkezési szokások Pécsen az Osztrák Polgári Törvénykönyv uralma alatti években; Horváth József (*Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár*): Az 1848 előtti győri árvairatok (*Acta Orphanalia*) jogtörténeti forrásértékéről; Varga István (*Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar*): Gyermektartási perstratégiák a két háború közötti Magyarországon; Mezey Barna (*Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*): Szankciók és végrehajtók a jogszokások világában; Gelencsér József (*Nyugat-magyarországi Egyetem*): Macskazene, fáklyaszene, szerenád, avagy közösségi büntetések és elismerések; Völgyesi Levente (*Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*): A valláserkölc és a jog határterületének néprajza; Kovács István (*Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma*): A középkori és kora újkori vesztőhelyek régészete; Kajtár István (*Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*): A jogi kultúrtörténet dimenziói; Szabó Ernő (*Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola*): Római magánegyesületek jogi kultúrtörténeti vonatkozásai; Bánkiné Molnár Erzsébet (*Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*): A jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában; Bódiné Beliznai Kinga (*Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar*): A főispáni beiktatás díszes külsőségei; Nagy Janka Teodóra (*Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar*): Adatok a jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások legújabb eredményeihez egy új forráscsoport (*Digital Database of Folk Law: DDFL*) tükrében.

Kötetünk a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium* előadásai alapján készült tanulmányokat tartalmazza, hogy e formában is ízelítőt adjon a kultúra- és tudományköziség területünket érintő legújabb kutatási eredményeiből.

Az elmúlt évek tapasztalatai megerősítették, hogy a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*, mint a tudományköziség intézményesített formája jó lehetőség a doktori programok, jogász- és bölcsészképzések, tudományos diákkörök hallgatói közötti együttműködésre. Ezen túl fontos, hogy a kutatások társadalmi láthatósága érdekében biztosítsa a gyakorló szakemberek (jogászok, muzeológusok, pedagógusok) és az érdeklődők szélesebb körének a kutatásokhoz kapcsolódását.

Abban a reményben bocsátjuk útjára kiadványunkat, hogy e kör tovább bővül a *Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság* a jogi néprajz, jogi kultúrtörténet iránt érdeklődő tagságával is.

Pécs, 2018. április 12.

Dr. Nagy Janka Teodóra, Dr. Mezey Barna
a szimpózium elnökei

A jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában¹

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A helyi autonómiával élő közösségekben a társadalom ön-szerveződésének kovásza a szabadságtudat. A jászok és kunok történelmében a szabadságtudat mindenkor erős összetartó, koordináló erőt jelentett. Úgy gondolom, a Jászkun kerület társadalmának lényegét éppen a „jászkun szabadság” fogalom fejezi ki legerősebben, tehát méltán besorolhatjuk a jászkun társadalom sajátos jogi kultúrájának szimbólumai közé.

Azt, hogy hogyan alakult át a kunok és jászok személyes szabadsága a jászkun autonómiát és a jászkun öntudatot tápláló filozófiává a szakirodalom bemutatja.² Jelen tanulmányomban azzal foglalkozom, mit jelentett, hogyan érvényesült a jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában, milyen szerepe volt a helyi igazgatás intézményeinek a jogi kultúra formálásában. Betekintést adok a Jászkunság jogéletét meghatározó gondolkodásmódba és a közösségi normák változásaiiba.

Az 1682-től formálisan is létrejött Jászkun kerület önkormányzata a kerület helységeiben a Német Lovagrend (1702–

¹ A tanulmány a 109191 K számú OTKA kutatási pályázat támogatásával készült.

² Bánkiné Molnár Erzsébet: A jász és kun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: Jászkunok a XVIII–XIX. században. Történelmi és néprajzi tanulmányok. Debrecen, év n.; Uő: Földadta sors. Népélet a Jászkunságban (1745–1848.) Jászberény, 2012.; Szabó László: A jász öntudat alakváltozatai. In: Selmeczi László (szerk.): Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok, 1981. Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat. In: Bellon Tibor – Őrsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996. 171–195. p.; BarthaJúlia (szerk.): A Jászkunság identitása. Válogatott tanulmányok a kun és jász öntudat alakváltozásairól. Kisújszállás, 2015. ; Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: A jász mentalitás gyökerei és párhuzamai. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk) Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Barthó Edit tiszteletére. Szolnok, 2016. 221–228. p.

1731) majd a Pesti Invalidus Ház földesúri hatalma alatt (1731–1745) is megmaradt, sőt egyre differenciáltabban működött. A Jászkun kerület 25 települését 1702–1745 között – a földesúri alávetettség időszakában – mindvégig a választott tisztségviselőkől és községi küldöttekből álló generális közgyűlés irányította. A földesúri adminisztráció ugyanekkor arra törekedett, hogy a generális közgyűlés ne a kerület településeinek érdekeit szolgálja, hanem a földesúri hatalom igazgatási fóruma legyen. A közgyűlés irányító szerepének korlátozásában a legnagyobb változást a nádor kinevezési jogának megszüntetése eredményezte, hiszen 1702 után a földesúr nevezte ki a Jászkun kerület főkapitányát. A földesúr hatalmi törekvését korlátozta, hogy az alkaptányi tisztséget továbbra is választással töltötték be, s az alkaptány irányításával a kerületek (Jász, Kiskun, Nagykun kerület) megőrizhettek bizonyos önkormányzati vonásokat.³ A közgyűlés alapos jogismerettel és erős szabadságtudattal rendelkező választott tisztségviselői a földesúri adminisztráció ellenére képesek voltak érvényesíteni a jászkun szabadság jogszokásokban gyökerezett elemeit. Különösen figyelemre méltó, hogy jogszokásra hivatkozva akadályozta meg a közgyűlés a robotkényszer bevezetését, s ez által a földesúri majorsági gazdálkodás meghonosítását. A robotkényszer megtagadását a koronabirtok⁴ megvásárlásáról kötött adásvételi szerződés tette lehetővé, amelybe befooglalták, hogy a kerületbeliek a királyság törvényeiben elfogadott szokás szerint kötelezhetőek robotra. A szerződő Lovagrend nem volt tisztában azzal, hogy a jászok és a kunok soha nem tartoztak robottal, arra csak külön országgyűlési határozattal kényszeríthették volna őket. A bonyolult és hosszadalmas jogszerzést a Német Lovagrend nem vállalta. A Jászkun kerület lakói a földesúri alávetettség ideje alatt mindvégig taksás jobbágyok

³ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Szeged, 2005. Kiss József: A Jászkun kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Budapest, 1979.; U. ő: A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745. Budapest, 1992.

⁴ A Jászkun kerület Magyarország legnagyobb kiterjedésű koronabirtoka volt, melyet I. Lipót király a Kincstár hiányainak pótlására, mint fegyverjogon szerzett területet, 1702-ben eladott a Német Lovagrendnek.

maradtak, akik az árenda megfizetése mellett szabadon gazdálkodhattak. A robotkényszer nélküli gazdálkodás hatására a parasztgazdaságok megerősödtek, s az anyagi teherbíró képességük megnövekedett. Mindez erős szabadságtudatukkal alátámasztva elvezetett a jászkun redempció⁵ megvalósulásához.

A helységekben a lakosság életének minden területét a helyi közösség által választott tisztségviselők irányították. „*A közösség életében és halálában is mellette állott tagjainak.*”⁶ A községek választott vezetői igazgatási és bíraskodási tevékenységükben egyaránt a jogszokásokra támaszkodtak, a szokáshoz igazodott a jogsértések kivizsgálása, felderítése és tárgyalása. Az ítéletekben azonban nem csak a települések köznépi normarendszere tükröződött, hanem teret kapott a hatalmi érdek érvényesítése is.

A 18. század közepéig a megmaradt jegyzőkönyvekben alig van bejegyzés. Úgy vélem azért nem tartották szükségesnek az intézkedések, történések részletesebb lejegyzését, mert a községek élete a helyi gyakorlatban elfogadott jogszokásokra támaszkodott. A jogszokások pedig a település mindennapjaiban kristályosodtak ki, s mivel szóbeliséggel hagyományozódtak, nem volt szükség feljegyzésükre, így a jegyzőkönyvi írásbeliséget kevésbé tartották fontosnak. A normaszegőket egyszerűen kivetette magából a közösség. Az 1740-es évektől azonban a redempció szervezésének előrehaladtával⁷ fontosabbá vált a rendszerint jogi vagy anyagi vonzatú elhatározások feljegyzése, jegyzőkönyvi rögzítése. A jegyzőkönyvvezetésben megfigyelhető, hogy a döntéseiket alátámasztó jogforrás legtöbbször a helyben gyakorolt szokás, s csak elvétve írott jog. Arra is van példa, hogy egy jogügyletet azért nem ismernek el törvényesnek, mert a lebonyolítása sem az írott jognak sem a jogszokásoknak nem felelt meg. 1737-

⁵ A Jászkun redempcióban a kerület népe saját erejéből visszavásárolta szabadságát és a Jászkun kerület földjét. Bánkiné Molnár Erzsébet: Redemptio. A jászkun alkotmányosság alaptörvénye. In: Rubicon XXVIII. évf. 308. sz. 2017. /6. 50–57. p.

⁶ Szabó László: Jász Etnikai csoport I. Szolnok, 1979. 174–175. p.

⁷ A jászkunok jogainak visszaszerzéséért folytatott törekvéseknek Mária Terézia királynő trónra lépése, majd 1741-től Pálffy János nádor támogatása adott lendületet.

ben egy ház eladásának ellentmondott az eladó veje, mert sem szerződés nem készült az adás-vételről, sem az eladást jelképező szokást nem gyakorolták. A szokás szerint valamelyik párnát vagy egy széket ki kellett volna vinni a házból, annak jeléül, hogy az eladó abban „*tovább már nem gazda*”⁸. A bíróság a vőnek adott igazat, hiszen a meg sem kötött szerződést a tanács sem hagyhatta jóvá, nem hirdethették ki és csorbult a birtokbavétel nyilvánossága is. A vő ilyen körülmények között nem értesülhetett az adás-vételről, s az elővásárlási joga, amely mint rokont megillette, nem érvényesülhetett.

A jogszokások jelentőségére mutatnak a publikált rendelkezések nyomatékosításában fellelhető különbségek. A földesúri adminisztráció vezetője, aki magát önhatalmúan főkapitánynak titulálta, körleveleinek befejező részében szankciók hangoztatásával emelte ki intézkedésének jogi érvényét. A kerületi közgyűlésekből kelt körlevelekben ugyanebben az időszakban az utasítások hatékonyságának növelésére az ismert jogszokásokra hivatkoztak. A választott kapitányok, és a kerületi tisztségviselők ismerték a helyi népi jogszokásokat, hiszen a kerületben éltek. Ezzel szemben a bürokratikus földesúri adminisztráció kívülről szemlélte a falvak működését, s intézkedéseit csak a szankciókkal tudta nyomatékosítani.

A települések jegyzőkönyvi bejegyzései alapján megvizsgáltam a tisztségviselők intézkedéseinek, döntéseinek jogi vonatkozásait. Megállapítottam, hogy a rituális keretek között lezajlott éves periódusonként ismétlődő eseményekben – bíróválasztás, éves számadás – szinte minden alkalommal jogszokásokra támaszkodva erősítették meg a törvényességet. Ez akkor is érzékelhető, ha a szöveg direkt módon nem utal rá. Jászfényszaru jegyzőkönyvében 1728-ban a szokásra hivatkoznak az éves számadás kihirdetésében: „...*helységünknek igaz törvénnye, s Régi*

⁸ MNL JNSZML Karcag tanácsi jegyzőkönyve 1737. 18. Az esetet közli Györffy István: Egy régi jogszokás a Nagykunságban. In: Ethnographia XXXII. évf. 1.sz. 1921. 130., valamint Őrsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, 2011. 205.

*édes eöreginknek helyes és szép szokása szerint [...] a szép igazságnak rende és mivoltának folytatására való nézve:*⁹ – írták a számadást megerősítő felmentő záradék jegyzőkönyvi bejegyzésében. A záradékban a jelenlévő esküdteket és lakosokat név szerint felsorolták, mert ők voltak az ünnepélyes akció hiteles tanúi, s a falu lakosságának képviselői.

Az évente ismétlődő számadási procedúra jegyzőkönyvi leírásában csekély fogalmazásbeli eltérés mutatható ki. A leírások fontos jellemzője az ünnepélyesség és annak rögzítése, hogy a számadás lebonyolítása és a számadó felmentése őseik szokása szerint történt, ami szerves része volt íratlan törvényeiknek, a jászkun szabadságnak. Hasonló feljegyzések olvashatók a Jászkerület többi községének jegyzőkönyveiben.

Nem lehet tudni, hogy a nótáriusokon múltott, vagy a települések közötti mentalitásbeli különbséget tükrözi, hogy a reformátusok lakta kunsági településeken sokkal szűkszavúbbak a számadásokról készült bejegyzések. A számadót felmentő mondatot azonban minden község jegyzőkönyvében megtaláljuk, jogi érvénye kétségbe sem vonható, amint nyilvánvalóan a helyi közösségek jogszokásainak szerves része volt nem csupán az elszámoltatás, hanem az elszámoltatott munkájának ünnepélyes elismerése és a további felelősség alóli felmentése is.

A jegyzőkönyvezett formulák sablonosnak tűnő szövege valójában a bírói tekintélyt védte. Bírónak titulálták mindazokat a választott tisztségviselőket, akiknek véleménye ügydöntő lehetett a rájuk bízott tevékenységben. Számuk és megnevezésük helyi meghatározottságú volt.¹⁰

A helyi lakosság szemében az igazság megismerésének törvényes őre a jászok és kunok történelmében mindenkor tekintélyt parancsoló két választott tisztségviselő a kapitány és a

⁹ MNL JNSZML Jászfényszaru, Protocollum 1. 23–24. p.

¹⁰ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun szabadság. A törvényesség helyi sajátosságai a Jászkun kerület népi kultúrájában 1682–1876. Szekszárd, 2017. (Jogi kultúrtörténet, jogi néprajzi kiskönyvtár 3. Szerkesztő: Nagy Janka Teodóra

főbíró volt, mögöttük mindenki más háttérbe szorult. A közmegebecsülés első helyén a kapitány állt. A kapitány ítélezhetett a lakosok vitái, sérelmei esetén, tőle a falu előjáróival szemben is védelmet és igazságtételt kaphattak. A kiemelt bizalom középkori gyökerekből táplálkozhatott, s besorolható abba a körbe, amelynek középpontjában a már említett jászkun szabadság, mint társadalmi szimbolika áll. A kapitányok különleges tekintélyét a kunok és jászok számára az idők során kiadott királyi oklevelek sorra alátámasztották, előjogaikat az általuk irányított közösség jogszokásai megőrizték és nemzedékről nemzedékre hagyományozták.

1742-ben, kocsmai beszélgetés közben a beszélgetők a bíró ellen fordultak. A harag oka a szerintük hibás földosztás volt, amiért az egyik sértett a bírót kicsapatta volna a helységből, még az adójának kifizetését is vállalta, csak menjen ki a faluból. A beszélgetésben elhangzott: *Bírák Uraink csak magok között osztják el a jó földet. Teremtő űtet úgy segillye holnap kihozza a kapitányt.* Mindenkor hasonló megnyilvánulások történtek, ha úgy gondolták a főbíró vagy a tanács megsértette a szokást és nem az elvárt igazságosság szerint cselekedett. Ilyenkor mindig akadt valaki, aki kimondta: felmegyek a kapitányhoz.

A mindennapok konfliktusainak igazságkereső és igazságosztó folyamataiban a lakosok legkönnyebben a főbíróhoz fordulhattak. A főbíró, akit betöltött hivatala emelt lakos társai fölé ők választották, a főbíró ismerte a helyben törvénynek számító szokásokat, és tudta hol a helye az egyes embernek, családnak a falu társadalmában. Ha valaki magát saját ügyében bírónak tette, az hatalmaskodást követett el, és önbíráskodásáért megkapta méltó büntetését. Az ügyre legtöbbször a felek békéltetése tett pontot. A hatalmaskodás kategóriáján belül a legnagyobb vétkeknek az számított, ha a bíróságot sértették meg. Valójában nem a bíróságot, hanem a bírakat szidták, hiszen gondolkodásukban csakis egyes személyek követhettek el hibákat.

Halason a bírói tekintélyt rombolóknak a helyi jogszokás alapján írásbeli kötelezvényt kellett adniuk, hogy hasonló vétket töb-

bé nem követnek el. Az elítélt kötelezte magát, hogy a bírák szavát megfogadja, s ha mégsem akkor „*érdemem szerént való büntetésre, talyiga tolásra, avagy más rendelendő büntetésre adattassam*”¹¹. A bírói tekintély védelmében olykor a pénzbeli büntetésnél és a megszégyenítésnél hatékonyabb büntető eszközöz folyamodtak. 1742-ben Jászdózsán beírták a jegyzőkönyvbe „*Valaki a Bíró szavát nem akarja fogadni, és nem is fogadta, vétessen el a földgye, és az után, ha nem fogadgya mennyen ki.*”¹²

Részlet a jegyzőkönyv bejegyzéséből

Valaki a Bíró szavát nem akarja fogadni, és nem is fogadta, vétessen el a földgye, és az után ha nem fogadgya mennyen ki. Valaki megfogadta, hogy három jarmot, és földet a falukból ki mehenek, és mennyen ki.

Jászdózsa, Protocollum Politicum 1742. 10. p.

Akit azzal büntettek, hogy kiköltözésre kényszerítették a helységből, annak nagyobb volt a büntetése minden tömlőcözésnél vagy megszégyenítésnél, és ha családos volt a büntetés az egész családját sújtotta.

A vétkesek, ha valóban elkövették a normaszegést, jogosnak tartották a bűnhődést. A tagadás nem szerepelt a maguk mentségére felhozottak között. Enyhítő körülményként esetleg boros állapotra vagy tudatlanságra, meggondolatlanságra hivatkoztak. Azt, hogy mi számít normaszegésnek, nem foglalták írásba, mindenki tudta. A káromkodókat mindenkor elítélte a közvélemény, megszégyenítő büntetésük soha nem maradt el. A káromkodás büntethetőségét és szankcióját csak 1744-ben foglalták írásba.

¹¹ MNL JNSZML Halas F50 N°4/ 1731. október 3.

¹² MNL JNSZML Jászdózsa Protocollum Politicum 1. 10. p.

Bizonyára hozzájárult a jogszokás statútummá emeléséhez, hogy a Jászkun kerület községei és kerületi vezetői mindent megtettek, hogy a katolikus királynő kedvét keressék, hiszen ügyvivőik folyamatosan arról tájékoztatták megbízóikat, hogy hamarosan felszabadulhatnak a földesúri függés alól.

Statutum a káromkodás tilalmáról. Jászdózsa, 1744

Dini Tábori György, Fővezény Bnó. Dévény Tamás, és vő közösleges
 Ökölök: A László, Malasanya Munkáldóvási, és flossch legűvő
 szék tetteik illen tetteik illen. Fővezény, melyes meg is tette, som
 szék meg. társasunk. alattunk valóval, és, hgy valóval. Isten ellen kőrn
 kőrn. Attával, és Fővezényével ahér hi legu az, minden kőrn. vőlye.
 vőad nélkül a Dőrnök, vő is tőplomunkánál lőő Kőldőbőrn meg eaz,
 parik, vő is tőmőttőrn őrnő. Gőllővőrn, vő 50. Kő. Kővőrn, mely hū
 tőőő őrn. Sommi nēmő. főkőőő a Būnőrn, vő mās adőrnőrnő ełlő
 őrnőrn, mely Kőrnőrnőrnőrn vőrnőrn is ełdőrnőrn, és mūrn. Gőrn. Mőrnőrn,
 Bőrn. Pőrnőrn, és Gőrnőrn, vőrnőrn. Gőll. Kőrnőrn. Mőrnőrn, hūrn. je.
 ełlő vőrnőrn. Kőrnőrn, és Gőrnőrn. Mőrnőrn.

Amis 1744!

Jászdózsa Protocolum Politicum 1. 11. p.

Az 1745-ben engedélyezett redempció új korszakot nyitott a Jászkun kerület számára.¹³ A változásokat, melyek a községek szokásrendjére is hatottak, meg kellett értetni és elfogadtatni a lakossággal. A jászkun szabadság új korszakához új szabályokra volt szükség. A változtatás nehézségeibe ad betekintést az 1746-ban Jászkiséren megalkotott statútum keletkezése.

Jászakiséren a lakosság többsége kunsági származású református volt. Az emberek lázadoztak a túlzottnak tartott redempciós terhek ellen. Nem véletlen, hogy itt került sor legelőször a

¹³ Bagi Gábor: A Jászkun kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995.; Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995. (Debrecen, 1996.)

normarendszer átszabására. A redempció engedélyezése után alig egy évvel a jászkiséri tanács úgy határozott, hogy a községi élet szabályozásához statutumra van szükség. A terv nem aratott osztatlan pártolást. Felmerült miért kell olyan dolgokról és rendtartásról gondoskodni, amilyen korábban soha nem volt, „*sőt még Atyajinktól sem hallottuk, hogy valaha erül emlékeztek volna mégis jó helységh tartott emberek és jó gazdák voltak*”.¹⁴ A választ is olvashatjuk: „*mivel a nép igen engedetlen és szófogadatlan el annyira hogy kiki maga akaratlan kíván járni...*” azért illő sőt szükséges, hogy bizonyos statutumok és végzések legyenek punctumok szerint. A rendtartás kidolgozására a főbíró, két szenátor és a nótárius kapott megbízást. Ugyanekkor arról is döntöttek, hogy a megírandó dolgokat esztendőnként a bírótétel alkalmával az egész nép előtt felolvassák, mert „*méltó hogy bé vágjuk és meghtarcsuk*”.

A kiválasztottak, akik feladatul kapták a statutum megalkotását minden bizonnyal rendelkeztek bizonyos jogi ismeretekkel, országos kitekintéssel a jogalkotás szakirodalmára és a jogalkalmazás gyakorlatára. Feladatuk nem kevesebb volt, mint a szokásjogi meghatározottságú jászkun szabadság rendszerbe szorítása és idomítása az ország más vidékein már kipróbált jogi normákhoz.

A történelmi gyökereket nem tagadhatták meg, hiszen a jászkun redempció eszmei alapja a jászkun szabadság volt. Az új rend a legkisebb településen sem építkezhetett másra csak a folytonosan hangoztatott szabadságukra. A megalkotandó statutum célja az volt, hogy a szokásaikat összehangolja a redempció gyakorlatával s az új követelményeket jogi keretbe foglalva helyi törvénnyé emelje. Mindezek ismeretében a jászkiséri statutumot a Jászkun kerület jogi kultúrájában határkőnek tekinthetjük.

¹⁴ MNL JNKSZML Jászkisér tanácsának jegyzőkönyve 1745–1772. / 1746. november 8-án tartott ülésben 56-76. p.

után azonban a jogszokás törvényerőre emelkedett és statutum formájában átalakult helyi törvénnyé, szokásioggá.

Részlet az 1746-ban Jászkiséren megalkotott statútumból

[illegible]

Jászkisér Tanácsának jegyzőkönyve 1745–1772. 61. p.

A feljegyzés további részében a közösségi együttélés szabályait részletezték, felsorolva mi az, amit ezentúl statutummal tiltanak Jásziskisén, s a tilalmak megszegői milyen szankciókra számíthatnak. A rendelkezés a mindennapi élet egész területére kiterjedt.

Jászkisér jogalkotói kétséget kizáróan Werbőczy törvényére támaszkodva kodifikálták jogszokásaikat és megteremtették mindennapjaik új jogi szabályozását, amely immár a szokásjog

kategóriájába sorolható, írásba foglalt statutum volt. Az 1746-ban megszületett szabályozás a legrészletesebb helyi törvény, amit jelenleg ismerünk az 1799-ben kiadott Jászkun statutumot¹⁵ megelőző korszakból.

A Jászkun statutumot a Jászkun kerület jogtudó tisztségviselői 1768-ban foglalták írásba, de csak 1799-ben nyerte el a nádor jóváhagyását. A József nádor által kiadott, s ezért nádori statutumoknak is nevezett helyi törvény rendelkezései nem egyetlen településre korlátozódtak, mint a Jászkiséren 1946-ban megalkotott stautum rendelkezései. A Jászkun statutum, amint megnevezése is tükrözi az egész Jászkun kerület szokásjogi elemeit kodifikálta és emelte át a mindennapok gyakorlatából az írott jogszabályok közé. A kihirdetett nádori statutum valójában 13 statutumból állt, s azok mindegyike további paragrafusokra oszlott. 1799 után a Jászkun kerület legfontosabb helyi törvénye a Jászkun statutum lett, melyet mind a lakosság körében, mind a felsőbb bíróságok ítéleteiben, tiszteletben tartottak és alkalmaztak.

¹⁵ Krenner Zoltán: A jász-kun statutum mai érvényében. Közjegyzők Közlönye, XL.(1941) 8. 161–174. p.; Kele József : A Jászkunság megváltása Budapest, 1903. 366–394. p.

Kölcsönzés, adósság, kamat Jankovácon a XIX. század első felében

BÁRTH JÁNOS

Kölcsönzés és adósság

A XIX. század első felében a Bács-Bodrog vármegyei Jankovác mezőváros jobbágygazdaságait, jobbágyfamíliáit adósságok, megfizetésre váró tartozások tarka szövevénye hálózta be. Sokan tartoztak valamelyik gazdatársuknak, rokonuknak, vállalkozó uzsorásnak, az árvakasszának, a templompénztárnak, a városi adószedőnek, a plébánosnak, a földesúrnak. Sokan várták kölcsönadott pénzük, jogos járandóságuk kifizetését gazdatársaiktól, rokonaiktól, üzletfeleiktől, a kölcsönnel támogatottaktól, a porcióval, ágybérrel tartozóktól, az úrbéri szolgáltatásokra kötelezettektől. Némely adósságok, elsősorban a gazdák egymás közötti tartozásai és az üzletszerűen hitelező személyek kölcsönadásai révén keletkezett adósságok, évekig, sőt évtizedekig elnyúlhattak. A kölcsönfelvevő vagy a kölcsönadó halála esetén öröklődhettek. A sürgőssé vált visszafizetések ügyét a törvénykező városi tanács és az úriszék elé lehetett vinni, ahol a tartozó adós legtöbbször elmarasztaló ítéletet, fizetési felszólítást kapott. A városnak és az uradalomnak tartozók számíthattak arra, hogy adósságaik bizonyos szintű növekedése esetén „kibecsültetés”, elárverezés útján elveszíthetik jobbágytelküket, szőlőjüket, zselérházukat.

Az úriszéki perek panaszlevelei, végrendeletei, vagyonleltárai tükrözik a jankováci jobbágyok adósságainak, kintlévőségeinek mértékét, jellemző voltát.¹

¹ A magyarországi parasztságot érintő hitelviszonyokról, pénzkölcsönzésekről általában: Szabad György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, II. kötet (szerk.: Szabó István). Budapest, Akadémiai Kiadó,

Zámbó János jankováci jobbágy 1821-ben beleíratta végrendeletébe, hogy Mészáros István kaszaportnak 50 forinttal, az öreg Jakab zsidónak pedig 53 forinttal tartozik. Mivel András fiát jelölte ki „maga helyett gazdának”, ráhagyta adósságait is.²

Lengyel Mihály jankováci féltelkes gazda beismerte végrendeletében, hogy a „királyi adót”, vagyis a porciót „már régen nem fizette”, tartozása 66 forint 45 krajcárra rúg pengő ezüst pénzben. Emellé jönnek még pénzben térítendő földesúri robottartozásai. Mindezeket Mihály fiára hagyta, aki számíthatott házára és fél jobbágytelkére is.³

Horváth János kudari jankováci malmos gazda 1827-ben 60 forinttal tartozott Fenyvesi András jankováci és 110 forinttal Kis Tamás György mélykúti lakosnak.⁴

Zadravecz Bertalan jankováci féltelkes jobbágy 1829-ben a húgának, Kovács János kankós feleségének tartozott 50 forinttal „kölcsonpénz fejében”. Intereseit rendre kifizette. Végrendeletében megbízta legfőbb örökösét, József fiát, hogy a „tőkepénz” visszafizetéséről gondoskodjon.⁵

1972². 184–245. p.; Rác István: A városi társadalom hitel- és kölcsönügyleteire vonatkozó forrásokról. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. (szerk.: Erdmann Gyula). Gyula, Békés Megyei Levéltár kiadása, 1989. 21–27. p.; Gelencsér József: Pénzkölcsönzés a Káli-medencében. In: Néprajz-muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére (szerk.: Tóth Arnold). Miskolc, BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadása, 2012. 318–330. p. – A székely egyházközségek, templompénztárak, „tizések” pénzkölcsönző szerepéről: Bárh János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, 2007. 268–273. p.; Bárh János: Szentgyörgy megyéje Alcsíiban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet kiadása, 2012. 230–236. p.; Bárh János: Ozsdola, az őrfalu. „Falu” és „megye”, vagyis székely közösség és egyházközség Ozsdolán a XVIII–XIX. században. Kecskemét, Bárh János kiadása, 2015. 191–196. p.

² BL. XI. 607/a. 2. doboz, 3. tétel, 50/1825. (BL = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kecskemét)

³ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 3. tétel, 4/1834.

⁴ BL. XI. 607/a. 4. doboz, 6. tétel, sz.n. 1843.

⁵ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 5. tétel, 47/1837.

Öreg Dobos István jankováci $\frac{3}{4}$ telkes jobbágy az 1832-ben íratott végrendeletében megemlítette, hogy váltócédulákban 180 forinttal tartozik özvegy Galgóczi Pálnénak. Ferenc feleséges fiát, telke és munkaeszközei örökösét figyelmeztette a tartozás kifizetésének kötelezettségére. Úgy látszik azonban, hogy minden adósságára nem emlékezett. Végrendelete tanácsházi felolvasása alkalmából került elő, hogy tartozott még váltócédulában Kiss Jakab zsidónak 140 kölcsön vett forinttal, Szabó Mátyásnénak régi adósság gyanánt 50 forinttal. E tartozások visszafizetését is felvállalta Dobos Ferenc.⁶

Zámbo József jankováci egész telkes jobbágy, városi esküdt, amikor 1832-ben végrendeletet íratott, a következő tartozásait vette számba (az összegek váltócédulában értendők): az árvák kasszájának 149 forinttal, Csernák Andrásnak 145 forinttal, Krupa Mihálynak 20 forinttal, Kenderesy Mihálynak 60 forinttal, Lévi Jakab zsidónak 30 forinttal, Szűts András kacsónak 20 forinttal. A végrendelkező kötelezte a telkét öröklő József fiát a felsorolt adósságok kifizetésére.⁷

Miskei Ferenc féltelkes jankováci jobbágy az 1834-ben megíratott végrendeletében összesen 92 forint (v.cz.) értékű öt adósságát testálta Pál fiára kifizetési kötelezettséggel. Tartozott: Horváth József kudarinak kölcsön vett 27 forinttal és két szál deszkával, „Jónás Maris pisze zsidó asszonynak” nadrág posztóért 2 forinttal, Komáromi Györgynek vászon szövésért 24 forinttal, Gál Józsefnek egy sárga ló áraban 14 forinttal, Marátsi Ferenc béresnek egy üsző árával, 25 forinttal.⁸

Amikor 1844-ben az uradalmi és városi tisztségviselők az özvegy kívánságára összeírtatták és felbecsültették néhai Varga András másfél telkes jobbágy vagyonát, az ingó és ingatlan javak 5224 forint 57 krajcáros (v.cz.) összegéből levonták 9 féle adósságának 1865 forint 46 krajcáros (v.cz.) összegét. Tartozott (a krajcárok elhanyagolásával): az árvák tárának 266 forinttal, Far-

⁶ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 5. tétel, 54/1837.

⁷ BL. XI. 607/a. 6. doboz, 1. tétel, Ű. 57/1844.

⁸ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 5. tétel, 45/1837.

kas Ferencnének 73 forinttal, Farkas Ilonának 65 forinttal, Klein Marisnak 164 forinttal, „Horváth János csikósna” 1115 forinttal, „katonabér” címén a városnak 30 forinttal, „adó és ágybér címén” a városnak 112 forinttal, Fehér István béresnek 31 forint bérrel, az uradalomnak 7 forinttal.⁹

Fenyvesi János jankováci 1¼ telkes malmos nagygazda „holta után maradt javainak” összeírásában is szerepeltek adósságok 1418 forint (v.cz.) értékben. Tartozott: Lévi Áronnak 800 forinttal, Ságodi Józsefnek 400 forinttal, Lőbl Mózesnek 55 és fél forinttal, Sábíán Jánosnak 13 forinttal, Gedás Istvánnak 20 és fél forinttal, Cserefás Salomonnak 42 forinttal, Spitzer Ábrahámnak 62 forinttal, Moder Antal orvosnak 25 forinttal.¹⁰

Ádám András jankováci jobbágy az úriszékhez íratott 1837. évi levelében előadta, hogy apja és nagybátyja nagycsaládjában dolgozott. Miután megörökölte a családi gazdaságot, nagy erőfeszítések árán fizette ki apja adósságait: Kiss Jakab zsidónak 60 forintot (v.cz.), Lévi Jakabnak 35 forintot, Kiss Tamás mélykúti lakosnak 180 forintot, Kiss Ambrusnének 21 forintot, Ádám Istvánnak 30 forintot. Horváth József kudari számára kell még 41 forintot visszafizetnie, ámbár az adósságtörlesztés során Kovács Jánosnétól maga is kénytelen volt 60 forint hitelt fölvenni.¹¹

A kölcsönadók, a hitelezett pénzek visszatérítésére várók, a mások tartozásainak megadását remélők végrendeletei is tartalmaztak adósságokra vonatkozó felsorolásokat.

Öreg Fenyvesi Mihály egész telkes jankováci jobbágy 1829-ben, amikor végrendeletet íratott, felsorolta azokat, akik neki pénzzel tartoztak. Nevezetesen (váltó czédulában): Halál József 50 forinttal, Blezsák János 132 forinttal, Horváth János szentmiklósi 200 forinttal, Czimber János 40 forinttal, Hegedűs Antal 115 forinttal, Kartali Pál 100 forinttal, Mészáros Imre 20 forinttal, Szőke József zsidó 125 forinttal, Mészáros János szalkai 20 forint-

⁹ BL. XI. 607/a. 6. doboz, 1. tétel, Ű. sz. n. 1844.

¹⁰ BL. XI. 607/a. 6. doboz, 1. tétel, Ű. sz. n. 1846.

¹¹ BL. XI. 607/a. 4. doboz, 1. tétel, sz. n. 1837.

tal, Jakab Simony zsidó 100 forinttal, Fenyvesi Ferenc 64 forinttal, Kiss József miskei 70 forinttal, Kiss Jakab zsidóné 20 forinttal, Szalkai Mihály öreg 20 forinttal. Az 1076 forintnyi (v.cz.) kintlévőségről a végrendelkező úgy intézkedett, hogy a Szőke Jóska zsidótól várható 125 forint legyen a jankováci templomé, a többi tartozást pedig Ferenc „feleséges fia” és Imre „nyőtelen unoka fia” együtt örököljék, hajtsák be és a befolyt pénzen osztozzanak meg.¹²

A fent felsorolt 14 adós létezésének ténye már azt sejteti, hogy Fenyvesi Mihály azok közé a módos jankováci gazdák közé tartozott, akik haszonszerzés, üzletelés céljából rendszeresen adtak kölcsön pénzeket rászorulóknak. Mindenképpen efféle vállalkozó uzsorásnak számított Krupa Mihály hét fertályos, malmos nagygazda, akinek gazdagságáról, vagyonának eredetéről legendák keringtek, és aki 1838-ban íratott végrendeletet. Testamentumában hosszú, 48 tételből álló lista tartalmazta adósait. Ebből látható, hogy olyan mértékben üzte a hitelező tevékenységet, hogy már Jankovác határain kívülre is kölcsönzött. Alább teljes terjedelmében, betűhíven közlöm Krupa Mihály tanulságos adóslistáját.¹³

	Váltó cz.	
	ft.	kr.
<i>Gyurkó Györgynél</i>	35	
<i>Majer Istvánnál</i>	20	
<i>Molnár András velitesnél 1 mérő búza és 1 mérő árpa, meg</i>	16	
<i>Győri Jánosnál</i>	25	
<i>Kartali Pálnál</i>	100	
<i>Lipák Simonynál</i>	55	
<i>Szalkay Josefnél egy arany természetben és</i>	120	
<i>Nátsinák Jánosnál</i>	130	
<i>Hegedűs Ágostonynál</i>	100	
<i>Jedlitska Mátyásnál 3 arany természetben és</i>	150	
<i>Édes Ferencnél</i>	50	

¹² BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ü. 3/1834.

¹³ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ü. sz. n. 1838.

<i>Szili Josef cziroknál</i>	40	
<i>Kapás Jánosnál</i>	8	
<i>Szűts András vastagnál 1 mérő búza és</i>	10	
<i>Szűts János vastagnál</i>	55	
<i>Rokkás Jánosnál</i>	35	
<i>Rehék Jánosnál</i>	100	
<i>Zsigmond János Tataházinál 2 arany természetben és</i>	100	
<i>Kozma András süközdi lakosnál</i>	132	30
<i>Bagi István bikityi lakosnál</i>	10	
<i>Farkas István mélkúti lakosnál</i>	10	
<i>Farkas Antal helybélínél</i>	10	
<i>Humfi Josefnél</i>	25	
<i>Ballay Károlynál</i>	10	
<i>Üres Ádámnál</i>	7	
<i>Papp István béresnél</i>	55	
<i>Bobár György kovátsnál</i>	65	
<i>Festő vagy Kosótzky Antalnál</i>	7	
<i>Szakál Josefnél</i>	30	
<i>Agóts Pálnál</i>	32	
<i>Kiss Pál vitsorinál</i>	5	
<i>Lakatos Imrénél</i>	25	
<i>Fenyvesy Istváynál</i>	95	
<i>Gregus veje Bodri Jánosnál</i>	61	36
<i>Csernák Mátyás Bajai lakosnál</i>	200	
<i>Tóth Sámuel Halasi lakosnál</i>	85	
<i>Kenderesy Mihálynál</i>	52	30
<i>Palkó Zsidai csósznél</i>	8	
<i>Pető József Szent Iványi lakosnál</i>	12	30
<i>Lusztig Moyses zsidónál</i>	200	
<i>Fenyvesy Ferentz juhásznál</i>	8	30
<i>Scheffer Jakabnál</i>	500	
<i>Csima Istváynál</i>	95	
<i>Kiss Rúzsinnál</i>	25	
<i>Lipák Jánosnál</i>	50	
<i>Molnár Mihály szekertzénél 1 mérő zab és</i>	25	
<i>Némedi János öregnél</i>	5	
<i>Takáts János fertsénél</i>	35	
<i>Öszvessen</i>	3030	36

A jankováci családok adósságai leginkább a következő utakon-módokon keletkeztek:

- Pénzek kölcsönvételével szorult helyzetben, vagy vállalkozási célból.
- Gabona kölcsönvétellel înséges időben.
- Ház, szőlő, állat vásárlásával a megvásárolt ház, szőlőföld és állat azonnali kifizetése nélkül.
- Kézműves termék, eszköz, ruhaféle stb. vásárlásával azonnali fizetés nélkül.
- Adók, földesúri szolgáltatások fizetésének elhanyagolásával.

A szorult helyzetben történt pénzkölcsönzésekre rengeteg példa hozható föl. Itt most Almási Ferenc féltelkes jobbágy 1838-ban íratott leveléből idézem eladósodásának történetét: *„Több viszontagságok és járó jószágaim el dőglése, az esztendőik mostohasága végett meg tsüggedve, ennek előtte 5 esztendőkkel a királyi adómmal hátra maradni kéntelen lévén, 120 forintokkal adós maradtam. E végett tehát az előljáróságtól fel szólíttatván, Faddi András 80 forint váltó czédulával obligatio szerént minden inter nélkül megsegített.”* A következő sorokból kiderül, hogy Faddi András a kamatmentesnek látszó kölcsönt nem felebaráti jótéteményből, hanem a maga érdekeit néző „üzleti” számításból adta: *„A jövőndöt magának használni akarva, vélvén házamat s földemet magának meg szerezni, mint hogy annak el adatását az akkori előljáróktul bizonyosnak hallotta.”* Mivel Almási Ferenc teljes tönkremenése és birtokvesztése nem következett be, Faddi András 5 éven keresztül súlyos kamatot követelt a kölcsönadott 80 forint után.¹⁴

Rossz termés idején megszaporodott azoknak a családoknak a száma, akik tavasz táján kénytelenek voltak búzát kölcsönvenni kamatfizetési kötelezettséggel. 1840-ben például az egyik jankováci család 26 véka (8 mérő és 2 véka) búzát kért kölcsön. Egy

¹⁴ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ű. 59/1838.

évi kamat fejében 1 véka búzát ígért.¹⁵ 1821-ben a kölcsönzései miatt nevezetes Horváth Ferenc kudari panaszkodott a város tanácsa előtt, hogy néhány éve gabonát adott kölcsön Dudás Mihálynak, aki nem igyekszik megadni azt.¹⁶

Farkas János jankováci lakos 1831-ben szomszédsági elővásárlási jogon megvett Szántó Imre özvegyétől egy 180 forint értékű szőlőt, amelyet pénz híján nem fizetett ki. Ellenben vállalta, hogy addig, amíg a szükséges pénzt megszerezheti, a 180 forintos vételár interestét (kamatát) minden esztendőben megadja Szántó Imrénének.¹⁷

1824 táján Vancsura Ferenc vett egy szőlőt 620 forint értékben Horváth József kudaritól. Négy éven át lassan törlesztette a vételárat, közben a még fennálló tartozás után interestet fizetett. Mivel a szőlő jóval kevesebbet termett, mint ahogy az eladó ígérte, felbontotta az egyezséget. Visszaadta a szőlőt. 1828-ban azért fordult panasszal az úriszékhez, mert elszámolási vitája támadt Horváth József kudarival.¹⁸

Kiss Imre jankováci fiatalember 1814 táján megvett egy kiváló szőlőt 1900 forint értékben, úgy, hogy a vásárláshoz szükséges pénz nem állt rendelkezésére, bár reménykedett annak megszerzésében. Bérmaeresztapja, az uzsorás pénzkölcsönzőként elhíresült bíróviselt nagygazda, Horváth Ferenc kudari sietett segítségére, aki látszólag keresztapai jószívúságból, de miként kiderült, valójában fondorlatos haszonszerzés céljából hitelezte a pénzt. Kiss Imre úriszékhez íratott 1819. évi panaszleveléből szó szerint idézem a rossz emlékű szőlővásárlás és pénzkölcsönzés történetét: *„Ez előtt öt esztendőekkel alku szerint megvettem Höspör Istvány öregtől egy szőlőt ezer kilencz száz forintokon. Ezen vételre legfőbb biztatóm volt Horváth Ferenc kudari, mint Bérmlásról való Kereszt Atyám, minthogy a' nélkül hogy kértem volna tőlle, önként ajánlotta, hogy a' mennyi pénzre szükségem lészen a'*

¹⁵ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 5. tétel, Ű. jkv. 75. 1840.

¹⁶ BL. V. 342/a. JT. jkv. 1821. jún. 1. 208. sz. 243. p.

¹⁷ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ű. 36/1833.

¹⁸ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 3. tétel, 7/1828.

szőlő ára megfizetésében, annyit ő ad. Adott is mindjárt, az alku után foglalóul három száz forintokat váltóban, az után pedig ... a mindjárt következő Medárdusi Pesti vásár után le fizetett helyettem a' nevezett eladónak ezer forintokat váltóban. A három száz forintokat mintegy négy hónapra megfizettem nékie, az ezer forintját pedig a' következő Szent Mihály napkor ... midőn azon esztendei két nyírási gyapjumat az övével együtt eladtam, tökéletesen kifizettem ... Ezen kifizetés alkalmatosságával mutatta meg ... milyen felebaráti szeretettel segített rajtam ... mert semmiben sem vevén azt, hogy én ő nékie már a' pénzének vissza fizetése előtt a' pénz várása fejében adtam egy szép rúgott tinó borjút, a' mely abban az időben ... megért 60 forintot váltóban, és arra sem tekintvén, hogy az ő pénze én nálam fél esztendeig sem volt, és én arra az időre a' törvényes Interest csak nem kétszerezve önként a' borjúbán megadtam, még is a' gyapjómért természetbe a' zsidótól kapott 11 aranyaimat is, melyet a' gyapjút megvevő zsidótól a' magáéval együtt ő vett fel, a' fellyebb említett pénze Interesse fejében magánál tartotta 's töllem elhúzta.”¹⁹

1821-ben Hajkó János panaszolta a városi tanács előtt, hogy 20 évvel korábban eladott Vida Jánosnak egy fehér lovat, amit a vevő azóta sem fizetett ki, sőt testamentumából is kihagyta ezt az adósságát.²⁰

1829-ben Krupa Mihály esküdt panaszolta a városházán, hogy juhásza, Papp József régóta tartozik neki 10 forinttal egy számár áraban. A város főlshólyította a juhászt, hogy 15 nap alatt fizesse meg a tartozását.²¹

Az úrbéri szolgáltatások, adózások elhanyagolása, hosszabb ideig tartó nem fizetése olyan adósságba kergethette a jobbágyot, amelyből csak vagyonvesztés és radikális társadalmi helyzetváltozás révén menekülhetett meg. Más szóval: az úrbéri kötelezettségeit nem teljesítő, „tehetségét” elvesztett jobbágy könnyen jutott abba a helyzetbe, hogy a földesúr elárvereztette házát, in-

¹⁹ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 1. tétel, 16/1819.

²⁰ BL. XI. 342/a. JT. jkv. 1821. aug. 12. 215. sz. 246. p.

²¹ BL. XI. 342/a. JT. jkv. 1829. márc. 15. 7. sz. 3. p.

góságait a tartozások fedezésére; elvette jobbágytelkét, vagyis másnak adta urbáriális szántóit, kaszálóit. Az ilyen jobbágy zselér jogállású béresként, pásztorként, budárként, csőszként, nap-számosként tengette tovább életét.

Csernák József féltelkes jobbágy, a XIX. század első felében módosnak számító Csernák nemzetség egyik tagja, az 1820-as évek első felében különféle okok miatt sorozatosan nem teljesítette úrbéri kötelezettségeit. 1825 táján tartozott az uradalomnak 47 nap gyalogrobottal, „6 lántz szántással”, 4 hosszú fuvarral, 3 bajai fuvarral, az uraságtól vett gabonák árával, füstpénzzel, 1825. évi „kender dézma váltsággal”, „szemül” megváltott gabonadézmával, kukoricadézmával. Ezen kívül nagy összeggel tartozott Lévi Jakab zsidónak. Az uradalom elárvereztette házát és házbeli portékáját. 1825 végén, amikor „erejéből kifogyott” és a közterhek viselésére alkalmatlanná vált, „két fertály sessióbeli” földjéről lemondott.²²

A dologi kamat

A kölcsön adott pénz és gabona, illetve a vásárlások során keletkezett tartozások után a legtöbb kölcsönadó és kifizetetlen eladó kamatot várt, amelyet legtöbbször latin eredetű szóval *interesnek*, sőt a jankováci mindennapi szóhasználatban gyakran csak rövidítve *internek* neveztek. Nem túl módos jobbágyok, zselérek is adtak kölcsön pénzt ismerőseiknek, nem titkolva azt a céljukat, hogy kamatbevételhez jussanak. Ezek az egyszerű-kicsiben működő kölcsönzők nem váltottak ki különösebb ellenszenvet a lakosság körében, ellentétben az „életvitelszerűen”, „nagyban” tevékenykedő kölcsönadókkal, akik könnyen megkapták az *uzsorás* minősítést. Kétségtelen, hogy az úriszéki perek és a városi tanács törvénykező döntéseinek tanúsága szerint voltak a városban olyan jobbágy jogállású személyek, akik üzleti vállalkozássá fejlesztették kamatszerző tevékenység-

²² BL. XI. 607/a. 2. doboz, 5. tétel, 1/18/1837.

güket. A „jobbágy jogállású személy” megfogalmazás arra utal, hogy a pénzkölcsönzésben nem idegenek, polgári eredetű jövévények, például zsidók vitték a pálmát, hanem a helyi magyar jobbágytársadalom erre szakosodott módos tagjai: sok földdel, nagy állatállománnyal, szárazmalommal rendelkező jobbágygazdák. Fentebb már említettem Krupa Mihályt és Fenyvesi Mihályt. Ide sorolható még a legtöbb helyi közéleti és magánéleti vihart okozó, uzsorásnak tartott Horváth Ferenc kudari is. Nevük, főleg a Fenyvesi és a Horváth kudari név arra utal, hogy ezek a kölcsönadást üzletszerűen folytató személyek Jankovác jobbágytársadalmának törzsökössé vált magyar familiáiból kerültek ki.

A tartozás után fizetendő interest lehetett pénz vagy valamiféle más érték: például gabona, állat, munkaszolgáltatás, termelési szolgáltatás, időleges földhasználati lehetőség stb. A nem pénzzellegű kamatot egyszerűség kedvéért, jobb kifejezés híján, ebben a tanulmányban *dologi kamat*nak nevezem.

Az úriszéki iratokban sokszor használták a *törvényes interest* kifejezést, ami akkortájt 6 százalékos kamatot jelentett. Ennyi kamat terhelte azokat, akik a *templompénztár*ból vagy az *árvák cassájából* vettek föl kölcsönt. 100 forint után évente 6 forint kamat illette azt a jobbágygazdát, kézművest, zsellért is, aki valamelyik sorstársának pénzt adott kölcsön, illetve akinek valamilye vételárral tartozott valaki.

Történeti néprajzi és jogi néprajzi szempontból jóval figyelemre méltóbbak azok a hitelezési esetek, amelyek során a kölcsönadó és a kölcsönvevő dologi kamatban állapodott meg. Az efféle kölcsönzések fölöttébb jellemzőnek számítottak Jankovác-on a XIX. század első felében. Az úriszéki iratokban különösen sok szó esett a földhasználati jog átengedéséről, mint kamat gyanánt adott haszonszerzési forrásról, már csak azért is, mert az ilyen egyezségek, üzleti kapcsolatok rendszerint vitatkozásba,

ellentétekbe torkolltak, és az érintett felek az úriszék előtt kötöttek ki.²³

Álljon itt néhány jellemző példa a dologi kamatra!

Édes Erzsébet, Horváth Péter fiatal özvegye gyermekei érdekében azt szorgalmazta az úriszék előtt, hogy férje hirtelen halála után a családi vagyon elárverezése révén befolyt pénzt a jankováci „árvák attya” ne pénz interestre, hanem *gabona interestre* adja ki, mert úgy jobban járnának az összeg várományosai.²⁴

Fenyő Ádám 1835-ben panaszolta az úriszéknek, hogy apja valaha Váczi Örsétől 50 forintot vett föl, amiért 11 éven keresztül évente két pesti mérő árpa interest adott.²⁵

Kiss Bernát miskei jankováci jobbágypénztáros 1817-ben sokágú hozsazadalmassal fordulván az úriszékhez. Leíratta, hogy 21 évvel korábban, amikor apja 200 forintot kölcsön vett Csernók Andrásztól és a vele együtt gazdálkodó Csernók Jánostól, „a’ pénznek esztendei interesse fejében adott az édes Atyám nékiek egy fias tehenet.”²⁶

Kincses Ignác jankováci szűcs, mivel 1819-ben pénzzel tartozott Horváth Ferenc kudarinak, törlesztés és interest gyanánt varrt a hitelezőnek különféle bőrruhákat, például egy „*pruszlikot*” és két „*rékli ködment*”.²⁷

Kincses József házatlan zsellér 1837-ben 50 forintot „*egy akó bor esztendőnkénti kamatra*” adott kölcsön Gosztonyi Györgynek.²⁸

²³ A nem pénzjellegű (dologi) kamatot, mint az uzsora egyik formáját tiltotta az 1802. évi 21. törvénycikk 3. paragrafusa. (Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek. Fordította: Csiky Kálmán, Magyarázatokkal kíséri: Márkus Dezső, Budapest, 1901. 293. p.)

²⁴ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 1. tétel, 13/1817.

²⁵ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 3. tétel, 8/1835.

²⁶ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 1. tétel, 10/1817.

²⁷ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 1. tétel, 9/1819.

²⁸ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ü. 10/1837.

Ugyancsak Kincses József kölcsönzött pénzt, 92 forint 30 krajcárt, 1837-ben Kosótzki Istvánnak is, mégpedig egy a perbéli levél megfogalmazása szerint: „*esztendőkénti egy mérő vetés kamatra.*”²⁹ Hasonló kifejezéseket gyakran használtak a jankováci mindennapi beszédben és az úriszéki levelezésben. Akkortájt mindenki értette, hogy miről van szó. A XXI. századi kutató, viszont törheti a fejét, hogy az efféle néhány szavas utalás valójában mit is jelentett. Szerencsére maradtak fenn bőbeszédűbb megfogalmazások is, amelyek megvilágíthatják az „egy mérő vetés kamat” és hasonló, elnagyolt kifejezések tartalmát. Bizonyossággá tehetik azt a kutatói gyanakvást, hogy az ilyen megfogalmazások dologi kamatra, egészen pontosan, földhaszonvétel lehetőségének időleges átengedésére vonatkoznak.

„Török András öreg jobbágy” 1830-ban a következő módon fogalmazta meg az úriszék számára a panaszának okot adó 15 éves hitelezési történetet:

„Néhai Török András Édes Atyám 15 esztendővel előbb Binszki Páltól fel vett 100 forintokat, oly meg edgyezéssel, hogy ha 10 esztendőben minden esztendőre külön $\frac{1}{4}$ tavaszi és $\frac{1}{4}$ őszi vető földet ad, a' tíz esztendő elfolyása után a' földnek használásáért az egész 100 forint semmivé lészen. Birta is Binszki Pál öt egymás után folyó esztendőben az $\frac{1}{4}$ tavaszi és $\frac{1}{4}$ őszi vető földünket, a' hatodik esztendőre kelvén Binszki Pál az edgyezést fel bontotta és azon új más edgyezésre akart venni, hogy két egymás után következő esztendőben semmi interest nem kíván, hanem a 100 forint tőke újra ájjon és a' harmadik esztendőben ismét interest fizessek tőlle. Én a' második edgyezésre semmi képpen reá nem állottam és a' földeimet, melyeket ő öt esztendőben birt szántani nem is akartam, mivel pedig ő sem szántotta, tartván más oldalrol a rosszabb következtől, én csakugyan be is vetettem és le is arattam. A' következett 7-dik esztendőben ismét elküldi a' vejét hozzám oly fortélyal, hogy a' 100 forint tőke pénzt az lpa néki adta, ő pedig az interezésben én velem szelídebben bán, a ki is azon 7-dik folyó esztendőre 4 mérő buzát kért tőlem, a' melyet néki minden hijános-

²⁹ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ü. 10/1837.

*ság nélkül meg is adtam. Az után következett 8-dik esztendőre pedig ismét a' pénzt magáénak állította Binszki Pál, és semmi más interessel meg nem elégedvén, hanem az előbbeni mód szerint birt $\frac{1}{4}$ őszi és $\frac{1}{4}$ tavaszi vető földet töllem erőszakossan elvévén 's mindez üdeig az ő fia, ugyan Pál nevű bírja, és mindaz üdeig még a' 100 forint tőke pénzt le nem fizethetem, bírni is akarja."*³⁰

A szövevényes történet többek között az alábbi módon értelmezhető:

1. 1816 táján, amikor Török András felvette Binszki Páltól a 100 forint kölcsönt, a felek abban állapodtak meg, hogy Török András Binszki Pál rendelkezésére bocsát egy fertály tavaszi és egy fertály őszi vetés alá való földet 10 esztendőre. A 10 évi földhasználat alatt a 100 forintos tartozás „lejár”. Vagyis Török András azzal, hogy bizonyos földjeinek használatát átengedte 10 évre a hitelezőnek, nem kamatot fizetett, hanem a tőketartozást „fogyasztotta el.”

2. Az efféle „üzleti kapcsolatok” általában mindig vitákba, az ellentétes érdekek ütközésébe szoktak átcsapni. Binszki Pál végtelen kapzsisága, erőszakossága, gazdagodási törekvése és Török András öregsége, gyámoltalansággal átítatott kiszolgáltatottsága révén ilyen sors várt Török András és Binszki Pál kényszerű „üzletére” is. A hitelező Binszki Pál öt év után arra gondolt, hogy megpróbálja kamatfizetésre kényszeríteni adósát, lehetőleg úgy, hogy a 100 forintos tartozás fennmaradjon, és az elmúlt öt év földhasználat ne a tőketartozást csökkentse, hanem visszamenőlegesen kamatként értelmeződjön. Fondorlatokban gazdag háromévi átmenet után, amelyek alatt egyszer a kiszolgáltatott Török András gabonaintérest is fizetett, Binszki Pál visszakövetelte az első öt évben használt földeket, amelyeknek használati jogát most már nyíltan a fennállóként emlegetett 100 forint adósság kamatjának tekintette.

³⁰ BL. XI. 607/a. 3. doboz, 1. tétel, 95/1830.

A következő történet hasonló helyzetet örökített meg. Almási József özvegyen maradt anyja 1817 táján kölcsönt vett föl Faddi Andrástól. A kölcsönadó és a kölcsönvevő abban egyezett meg, hogy a Faddi András rendelkezésére bocsátott kaszáló használatát a kölcsön pénz teljes summáját (meg nem határozott néhány év alatt) „lehajtja.” Ámde Faddi András 7 év után meggondolta magát. Több esztendei fondorlatos huzavonával igyekezett elfogadtatni kiszolgáltatott adósával azt az új elvet, hogy az Almásiak földhasználati jog átengedésével történt törlesztése kamatfizetésnek számított és nem tőketörlesztésnek. Almási József fiatal gazdaként nem tűrte tovább az arcátlan uzsoráskodást, és 1830-ban levelet íratott az úriszéknek. Ebből a panaszzevlélből idézem az elmergesedett helyzet kialakulásának históriáját.

„Faddi András Jankováczi lakoss most 13 esztendeje, maga ön ajánlásából, még mi gyermekek lévén, az Édes Anyánknak, a ki is a gazdaságban özvegyül maradt, 150 forintokat adott olly móddal, hogy mivel még akkor egy sessio földünk lévén, esztendőnként 4 fertál kaszáló földet néki engedgyen, és így hogy azon említett summát a föld használatával magának lehajtván meg egygyeztek. Így azon 4 fertály kaszáló földet 7 esztendőig Faddi András használta, a midőn a 7 esztendő el mult, már öreg Anyánk halála után, fél sessio földet el vesztettünk, maradt a házhoz fél sessio, ekkor már én alol írott, mint hogy a 4 fertály kaszáló földet nékie nem adhattam, ő pedig annak felével meg nem elégedvén, 2 esztendőben fél fél fertály Szállás földemet³¹ adtam által. El telvén két esztendő, le fizettem 31 forintokat váltóban, és akkor meg egygyeztünk, hogy esztendőnként 15 forintokban által engedem nékie egy fertály szállás földemet, a mellyet is 4 esztendőig használt. Így öszve véve 31 forint kész pénzt, a 15 forintokban bírt 4 esztendő alatt Szállás földemmel tész 91 forintokat, ezen fölül a 7 esztendeig használt 4 fertály kaszálót és 2 esztendőben fél fertály Szállásomat tsupán azon említett 150 forint summának Interében kívánnya

³¹ Szállásföld, szállás: nyomáskényszerbe nem tartozó pusztai föld. Jobbágytelkük kaszáló-illetőségeként birtokolták a jankováci jobbágyok Hergevica pusztán.

tudni, a ... [melyet]... is önn ajánlásából az adáskor nem Interre, hanem a földdel leendő ki fizetésre adott."³²

A fenti szövegben emlegetett Faddi András, azonkívül, hogy 80 forintot adott kölcsön Almási József féltelkes jobbágnak és ezért esztendőkön át használta annak „két fertály tavaszi földjét”, majd „két fertály szállásföldjét”, gabonakölcsönzéssel is földhasználati jog átengedésére kényszerítette adósát. Ráadásul a gabonakölcsönért kapott földhasználatot először a tartozás törlesztésének ígérte, majd a gabonakölcsön kamatjaként értelmezte. Ez derül ki Almási József úriszékhez íratott leveléből: *„8-dik esztendeje szükségembe[n] Faddi Andrástól 3 mérő buzát és egy mérő árpát költsön vettem, ezen gabonát rá következő esztendőbe[n] meg nem adhatván, magunk között meg egyesülve két fertály kaszáló földemet 3 esztendőkre által attam, hogy azon 4 mérő gabona 26 forintokba[n] számolt árát le fizessem, de most Faddi András a 3 esztendőig birt földet tsak annak érdekébe, a 26 forintokat pedig vélem meg fizettetni óhajtya.*”³³

1835-ben Sánta János jankováci házatlan zsellér panasszal fordult az úriszékhez. Levelében olyan kölcsönzési esetről számolt be, amelynek során az adós kamatfizetés címén valamiféle bértermesztési szolgáltatást végzett, amíg önkényesen anyagi érdekből meg nem változtatta az eredeti megállapodást: *„Alol irott most harmadik esztendeje már, hogy Agóts Tamás... Jankováci lakos jobbágy társamnak, kérésére, szükségében 50 forintokat oly meg eggyezéssel adtam, hogy minden esztendőben egy mérő buzát adok, melyet ő a földjébe el vetni fog, míg az említett pénzem nála hever. Már két esztendőben azon egy mérő vetés után tsak hogy éppen annyit kaphattam vissza. Most pedig 15 kereszt termett, mellyből a három kereszt dézsmát ki adván, a 12 keresztet Agócs Tamás magának bé hordván, nékem, a ki őtet szükségében segítetttem, ki adni nem akarja, hanem hogy majd 6 forint interest*

³² BL. XI. 607/a. 3. doboz, 1. tétel, 75/1830. – Az úriszék Faddi András uzoráskodását igyekezett megállítani, ellenben Almási Józsefet még 23 forint fizetésére kötelezte. Faddi András a megítélt összeg megfizetéséről 1831-ben lemondott.

³³ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ü. 59/1838.

*abbul nékem ki árulván, be elégedni tartozom.*³⁴ Sánta János ragaszkodása a „bértermesztési szolgáltatáshoz” kamatfizetés címen, bizonyára összefüggött földnélküliségével, házatlan zsellér voltaival.

Az úriszék elé 1828-ban került „Szarvas János rokkás” és Csernók Imre ügye, amelyből ugyancsak kamat helyett adott „bértermesztési szolgáltatás” sejlik ki. Tíz évvel korábban Szarvas János rokkástól megvett egy „vasas kocsi” Csernók Imre 100 forint értékben. Pénz híján nem fizetett érte, hanem tartozása interesseként éveken át „buzavetést adott” Szarvas Jánosnak, de összekülönböztek.³⁵

Jankovác mezőváros tanácsának jegyzőkönyve megörökítette Kiss István és Szalkai József lóeladási ügyét, amely termőföld rendelkezésre bocsátásával és őrlési szolgáltatással kapcsolódott össze. A vitában szereplő lovat Kiss István jobbágy adta el 1833-ban Szalkai Józsefnek, aki vélhetően malmos gazda is volt, és aki nem pénzt fizetett a lóért, hanem a következőket adta: 1. Egy fertály „szállásföldet” kétévi használatra, 2. Két fertály kukorica-földet a „halasi homoki kukoricásból” egy évi használatra, 3. „1834. esztendőben Szent Iván napig gabonát őrlöni minden hétre egy vékát számítván.”³⁶

A fentebb említett, dologi kamatra alapozott kölcsönzések Jankovácon történtek, de hasonló esetek valószínűleg a Dél-Alföld más falvaiban és városaiban is előfordultak. Varga István mindszei jobbágy 1827-ben így panaszkodott egy 220 forintos tartozás miatt a Mindszei-alygyői uradalom úriszékének: „Esz-tendőnként interes fejében két köből vetést tenni kényszerítettetek, annak el nyomtatásával és haza hozásával együtt”.³⁷

³⁴ BL. XI. 607/a. 5. doboz, 3. tétel, Ű. 44/1835.

³⁵ BL. XI. 607/a. 2. doboz, 3. tétel, 8/1828.

³⁶ BL. V. 342/a. JT. jkv. 1833. nov. 30. 112. sz. 52. p.

³⁷ CSL. XI. 609. 11. doboz. 108/1827. (CSL = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged)

Úgy látszik, a dologi kamat, vagyis termőföld rendelkezésre bocsájtatása és bértermesztési munkaszolgáltatás megkövetelése a XIX. század első felében a hitelezők kiterjedt haszonszerzési formájának számított.

A főispáni beiktatás díszes külsőségei

BÓDINÉ BELIZNAI KINGA¹

A magyar nemesi vármegyék élén álló főispánt a király nevezte ki, legfőbb feladata az uralkodó személyes képviselője, a királyi és a rendi érdekek közti összhang megteremtése volt. A főispáni tisztség betöltője az ország közjogi méltóságai közé tartozott, így hivatalánál fogva a bárói kar tagjává vált. *„Erkölcsei tekintetben kifogástalan, szellemi képességeiben kiemelkedő, hazaszeretetében kipróbált, nemzeti érzéseiben edzett férfi legyen az, aki a magyar közjog szerint a magyar király által gyakorolt végrehajtó hatalmat gyakorolja.”*²

Több család, illetve egyházi méltóság politikai befolyását azzal is megerősítette, hogy megszerezte egy-egy megye örökös főispáni méltóságát, és ezzel örökölhetővé tette az elnyert címet. Az örökös főispánságokat 1504-ben II. Ulászló ugyan eltörölte, de 1599-ben az ország karai és rendei kérésére Rudolf mégis megadta az örökös főispánságot Pálffy Miklósnak. Az örökös főispánságok végül az 1870:42. tc. értelmében szűntek meg. A törvény kimondta, hogy a törvényhatóságok élére – tekintet nélkül az örökös főispánokra – a belügyminiszter javaslatára a király nevezi ki a főispánokat.

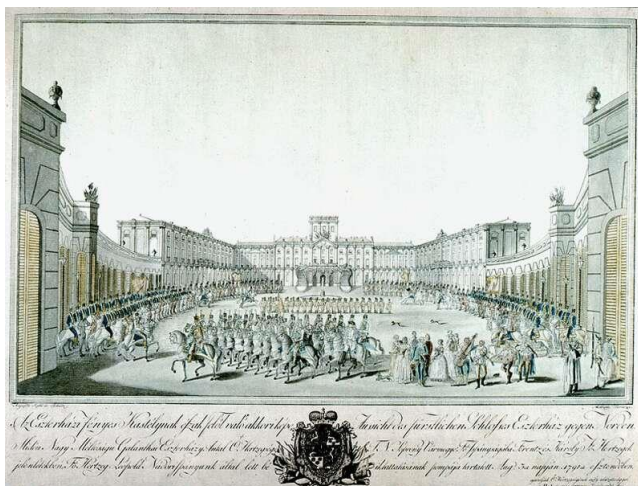
A főispáni beiktatás a legkorábbi időktől kezdve fényes és pompás külsőségek között zajlott: a főispán érkezését ágyúlövések jelezték, majd bandériumok között és díszes hintóktól közrefogva vonult be a városba *„győzedelmi kapukon keresztül”*, üdvözlőbeszéd hangzott el, diadalkaput építettek a székfoglaló alkalmából a megyeháza elé is, és a főispánnak ez alatt kellett

¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID ID: 0000-0003-3420-2260

² Issekutz Győző: A főispán. Budapesti Hírlap, 1905. december 29., 25. évf. 358. sz. 1-2. p.

bemennie oda, hogy „jó auspiciummal kezdhesse” szolgálatát.³ A vármegyei közgyűlésen bemutatták a kinevezési oklevelet, majd a helyi szokásoknak megfelelően került sor a beiktatási ceremóniára. A főispáni installáció fontos társadalmi eseménynek számított, a vármegyei lakosság élénk figyelemmel követte ennek minden egyes mozzanatát. Díszes deputatiókat küldtek a szomszédos vármegyék is.

Esterházy Antal herceg főispáni beiktatása (1791)

<http://mek.oszk.hu/01900/01902/html/cd6/kepek/muveszetek/mt175rgy041.jpg> [2017. szeptember 22.]

Az ünnepélyes közgyűlésen a megjelentek köszöntése és a királyi kinevezés felolvasása után került sor az eskütételre. A XVI. század közepéig a főispánok a hivatali esküt a király, illetve távollétében a nádor előtt tették le, a későbbiekben a vármegyei beiktatás részévé vált az eskü letétele. A közgyűlési terembe lépve a beiktatásra váró főispánnak – annak jeléül, hogy sohasem

³ Inántsý-Pap Elemér: A főispán történelmi őse. Városi Szemle, 1943. 29. évf. 4. sz. 611. p.

erőszakkal, hanem mindig az alkotmányos jog szellemében kíván kormányozni – át kellett adnia a kardját a városi jegyzőnek. A kardot az eskü letétele után kapta csak vissza.

Az új főispán székfoglaló beszéde következett ezután, majd a hagyományoknak megfelelően négy vármegyei szolgabíró elnöki székében háromszor a magasba emelte őt, a jelenlévő vendégek pedig, *„háromszoros harsogó viváttal üdvözölték”*.⁴ Ezt követően a beiktatott főispán – régi szokás szerint – új táblabírókat nevezett ki.

A beiktatási ceremónia ünnepi lakomával zárult, amely szintén nem nélkülözhetette a fényűzést. A gyakran több száz fős vendégsereg ellátása hatalmas összegeket emésztett fel. A költségeken a megye és a főispán osztozott. De előfordult az is, hogy a kinevezett főispán nem tudta előteremteni a beiktatás külsőségeit fedező pénzt. Az eladósodott Pálffy Ferdinánd gróf beiktatása a Pozsony megyei főispánságba például ezért maradt el 1834-ben.⁵ A gróf Nagyszombaton akarta megtartani az ünnepélyes installációt, de hiába kért kölcsön ezüstneműt, senki sem adott neki. *„Kölcsönt senkitől sem kaphatván, még a főispáni taksát sem tudta megfizetni.”*⁶

A lakomából a köznép sem maradhatott ki. 1832-ben Zichy István, az új Veszprém megyei főispán beiktatásakor, az érdeklődők és a báméskodók számára Veszprém határában, a Pápára vezető út melletti gyepen egy egész ökröt sütöttek és ingyen bort mértek. A népmulatságot a főispán *„lőháton, fényes kísérettel”* tekintette meg.⁷

⁴ Vasvármegye. In: Magyarország vármegyéi és városai (szerk.: Borovszky Samu – Sziklay János), Budapest, Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1898. 255. p.

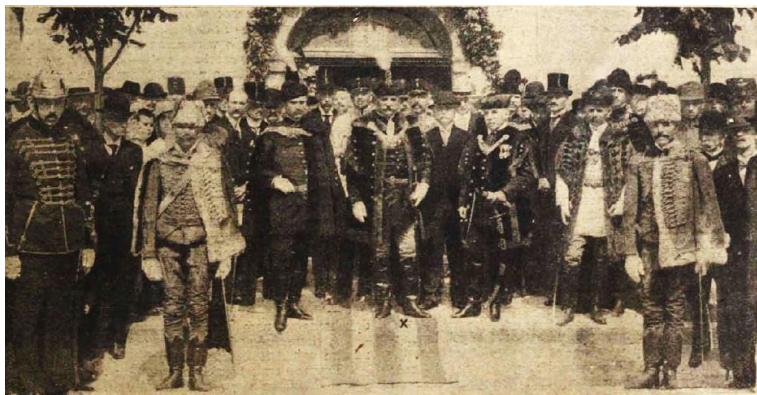
⁵ Ódor Imre: Egy főispáni beiktatás „koreográfiája” a reformkori Baranyában. In: Baranyai Történelmi Közlemények 2., A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 2006–2007 (szerk.: Nagy Imre Gábor), Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2007. 259. p.

⁶ Fényűzés és költekezés a régi főispáni beiktatásokon. In: Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 238. p.

⁷ Hudi József: Gróf Zichy István főispáni beiktatása 1832-ben. In: Ünnepek – hétköznapi emlékezet. Társadalom és kultúrtörténet mezsgyéjén (szerk.: Pásztor Cecília), A

1917 júliusában a belügyminiszter körrendeletben fordult a törvényhatóságokhoz, amelyben a főispáni beiktatással hagyományosan együtt járó díszebédek vagy „*ehhez hasonló más vendégeskedés*” rendezésének mellőzését kérte, mert ez „*a háború okozta nehéz viszonyokkal feltűnő ellentétben állana*”.⁸

Főispáni beiktatás Balassagyarmaton (1917. augusztus)

Tolnai Világlapja, 1917. augusztus 23., 17. évf. 34. sz. 19. p.

A második világháború idején hasonló rendelkezés látott napvilágot. 1941 novemberében Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hozott döntést arról, hogy „*a beiktatás utáni díszebéd a rendkívüli viszonyokra való tekintettel elmarad. Ebédmegváltás 3 P, mely összeg a Kormányzóné Őfőméltósága legmagasabb védnöksége alatt álló és a keleti harctéren küzdő katonáink részére juttatandó szeretetsomag-mozgalom céljaira fog felajánltni. A fenti összeg a f. évi november hó 29-én tartandó rendkívüli közgyűlés megkezdése előtt a Vármegyeháza üléstermének ruhatárában felállítandó*

Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája (Szécsény, 2000. augusztus 24-26.), Rendi társadalom, polgári társadalom 14., Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2002. 153. p.

⁸ 23.500/1917. B. M. eln. számú körrendelet (Az újonnan kinevezett főispánok beiktatása)

pénztárnál fizethető le. A jelentkező küldöttségeket a főispán úr a beiktatás után fogadja. [...] Megjelenés nemzeti díszruhában, fekete zsinóros magyar ruhában, vagy sötét ünneplőben.”⁹

A XIX. századi főispáni beiktatások alkalmával az ősi szokások, a magyar viselet és a hazafias színielőadások *„mindenütt a nemzeti érzés és a magyar öntudat ébresztését mozdították elő”*.¹⁰

A XX. század elején, az 1905. évi választásokat követően kibontakozó belpolitikai válság nem kedvezett a főispáni installációk korábbi évszázadokból ismert díszes külsőségeinek, hiszen országszerte, szinte valamennyi vármegyében tiltakozás fogadta az újonnan kinevezett főispánt.

1905-ben az akkor éppen harminc éve folyamatosan kormányzó és addig minden választást megnyerő Szabadelvű Párt, története során először került kisebbségbe az országgyűlésben. Az 1904-ben egységes választási koalícióba tömörült parlamenti ellenzék alapjaiban kérdőjelezte meg a dualizmus rendszerét. 1905. június 18-án Ferenc József – a parlamenti többséget figyelmen kívül hagyva – Fejérváry Gézát nevezte ki miniszterelnökké.

Az ideiglenes jelleggel felállított Fejérváry-kormányt egyetlen párt sem támogatta, így az ellenzék által szervezett *„nemzeti ellenállás”* gyakorlatilag teljesen cselekvőképtelenné tette. A válságot a koalíció és az uralkodó között kötött kompromisszum révén Wekerle Sándor és a koalíciós kormány 1906. április 8-i kinevezése, illetve az azt megerősítő és a koalíció győzelmét hozó 1906. évi választások oldották fel.

1905 novemberében a nemzeti ellenállás *„a vezérő bizottság október 23-i irányító kijelentéseinek”* hatására folytatódott, és elsősorban a főispáni beiktatások erőszakos megakadályozására irányult. A vármegyékben a hatalom tényleges gyakorlói az újonnan létrejött *„alkotmányvédő”*, illetve *„jóléti”* bizottságok lettek. A

⁹ Főispáni beiktatással kapcsolatos tudnivalók, Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja, 1941. november 20., 39. évf. 47. sz. 634. p.

¹⁰ Takáts 1980. 238. p.

kormány igyekezett megfelelő intézkedéseket tenni ezen anarchikus állapotok leküzdésére, így a főispáni installációknál karhatalmat alkalmazott, és a főispánokat is feljogosította a karhatalom igénybevételére. Az „alkotmányvédő” és a „jóléti” bizottságokat feloszlatták, a renitens megyei főtisztviselőket állásuktól függesztették és büntető bíróság elé állították. Több főispánt a törvényhatóságokról szóló 1886:21. tc.-ben meghatározott kivételes hatalommal ruháztak fel. A kormány intézkedései azonban jórészt nem vezettek eredményre.¹¹

A nemzeti ellenállás hónapjaiban volt olyan vármegye, ahol a főispáni installáción egyetlen megyei tisztviselő és egyetlen bizottsági tag sem jelent meg, és megtörtént az is, hogy az új főispán bevonulásánál *„a tarackdurrogás és a fehérruhás leánykák sorfala helyett a záptojás játszott nagy szerepet”*.¹² Selmecbányán a főiskolai ifjúság kővel és záptojással támadta meg az újonnan kinevezett Szabó Mihály kocsiját, Ungváron pedig *„százával röptették Bernáth [Zsigmond] felé a záptojást és a hógolyót”*.¹³ Komáromban Zichy Miklós országgyűlési képviselő egy tintatartót vágott az éppen esküt tevő Kubinyi Géza főispánhoz.¹⁴ A Hont vármegyei főispán lakása előtt pedig, több százan jelentek meg *„mindenféle fülsiketítő szerszámmal”* felszerelve, és a tömeg *„órákig tartó macskazenét rendezett”*.¹⁵

Nem éppen ünnepi, inkább *„siralmas”* volt Zemplén vármegye új főispánjának, Pallavicini Alfrédnek¹⁶ a beiktatása is 1905 novemberében.

¹¹ Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. III. kötet 2. rész (1904. október 4. – 1906. április 11.), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937. 752-753. p.

¹² Installációk. Budapesti Hírlap, 1905. december 29., 25. évf. 358. sz. 5. p.

¹³ Uo. 6. p.

¹⁴ A komáromi installáció. Budapesti Hírlap, 1905. november 30., 25. évf. 331. sz. 6. p.

¹⁵ Macskazene egy főispánnak. Budapesti Hírlap, 1905. december 31., 25. évf. 360. sz. 6. p.

¹⁶ Pallavicini Alfréd őrgróf Abaújszemerén született 1873. július 8-án. Édesapja Pallavicini Adolf őrgróf (Rosdol, 1844. február 15. – Boldva, 1921. január 3.), nagybirtokos, édesanyja bárcai Bárczay Anna (Kércs, 1855. május 15. – Nizza, 1929. május 21.) volt. Cs. és kir. huszárfőhadnagyként, m. kir. nemesi testőrként, majd

Pallavicini őrnagyot¹⁷ 1905. október 30-án nevezte ki az uralkodó a vármegye főispánjává. 1905. november 11-én reggel ötven csendőr, délután pedig, maga Pallavicini is megérkezett Sátoraljaújhelyre. Az új főispánt nem éppen szívélyes fogadtatás várta. Dókus Gyula alispán lezáratta és lepecséltette a főispáni hivatalt és a főispáni lakást is, így Pallavicini egy vendéglőben szállt meg. November 18-án az új főispán felszólította Lukovics Géza csendőrfőhadnagyot, hogy távolíttassa el a vármegye pecsétjét a főispáni lakás ajtajáról, ő azonban megtagadta a kérés teljesítését, mondván, hogy *„a csendőrséggel nem ajtófölnyitásra, hanem csak azért jelent meg, hogy a főispánt az esetleges támadásoktól megóvjá”*.¹⁸ Végül az államvasutak gyártelepén találtak egy lakatost, aki a zárat kinyitotta. Dókus alispán magánlaksértés miatt feljelentést tett a főispán ellen Szirmay István vármegyei főügyésznél.

Sátoraljaújhely utcáin a Függetlenségi Párt plakátjai hívták fel a figyelmet Pallavicinire: *„Polgártársak! Egy idegen ember, a ki magát Zemplén vármegye főispánjának nevezi, tegnap, pénteken Ujhelybe érkezett s vármegyénk házának lepecsételt ajtait feltörve, oda erőszakkal behatolt. Ezt az embert Zemplén vármegye közönsége a haza ellenségének s minden igaz ember megvetésre méltónak jelentette ki. Fölszólítunk minden tisztességes embert, hogy ezzel az emberrel ne érintkezzék senki, szállást, ételt, italt ne adjon senki, senki vele szóba ne álljon. Fuvaros, bérkocsis ne szállítsa, hajdú, cseléd, szolga, hordár ki ne szolgálja. Vendéglőbe, kávéházba, cukrászdába, boltokba, üzletekbe be ne bocsássák, ki ne szol-*

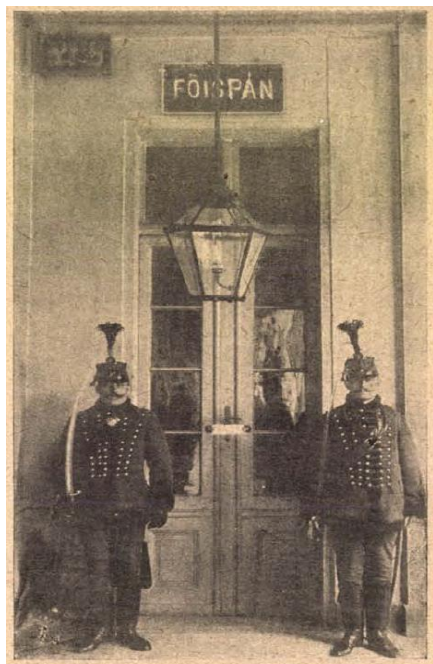
testőrkapitányként szolgált. 1908. szeptember 8-án kötött házasságot Szacsalon felsőszilvási Nopcsa Ilonával (Szacsal, 1883. május 1. – Róma, 1963. január 24.). Felesége a Máltai Lovagrend tiszteletbeli hölgytagja volt. Három gyermekük született: Alfréd Ferenc, János Károly és Hubert Elek. Pallavicini Abaújszeremen hunyt el 1929. december 16-án.

¹⁷ „Az új főispán szálas fiatalember, talán harminc éves lehet és igen szép férfi. A civilruha alól kír belőle a huszárfőhadnagy, és beszédén erősen meglátszik, hogy alaposan megszokta a német vezényleti nyelvet. Huszár ruhában igen rokonszenves ember lehet, de civilben rosszul fest.” – írta Pallavicini Alfrédéről a Pesti Hírlap. A zempléni megyefőnök beiktatása. Az új „főispán”, Pesti Hírlap, 1905. november 28., 27. évf. 329. sz. 7. p.

¹⁸ A zempléni főispán. Budapesti Hírlap, 1905. november 21., 25. évf. 322. sz. 4-5. p.

gálják. Hadd érezze, hogy az emberek társaságából ki van kizárva. Ennek a kiközösítésnek a végrehajtását ellenőrizzük mindnyájan, legyen megvetve és kizárva közülünk mindenki, a ki ezzel az emberrel érintkezik.”¹⁹ A felhívás eredményeként nem akadt egyetlen bérkocsis sem, aki az új főispánt levitte volna az állomásra, amikor visszautazni készült a fővárosba. Staudt József főispáni titkár kísérte el őt gyalogosan a pályaudvarra, útközben „bitang, gazember, betörő és hazaáruló” kifejezésekkel illette Palavicinét az összeverődött tömeg, és még meg is dobálták sárral, kővel és minden egyéb, az utcán kezük ügyébe akadt tárggyal.

Pecsét a megyeházán

Tolnai Világlapja, 1905. november 17., 5. évf. 47. sz. 1829. p.

¹⁹ Uo. 4-5. p.

Sátoraljaújhelyre visszaérkezvén, Pallavicini november 27-re hívta össze a beiktató közgyűlést. Matolay Ede, a vármegyei alkotmányvédő százas bizottság elnöke körlevelet intézett a törvényhatósági bizottsági tagokhoz, amelyben *„hazaszeretetükre és honpolgári kötelességükre hivatkozva”* az új főispán által összehívott közgyűlést már előre érvénytelennek és semmisnek nyilvánította, kijelentette, hogy ő maga a közgyűlésen megjelenni nem fog, és a vármegyei tisztviselőket is eltiltotta a részvételtől. Mint írta, ha valaki mégis megjelenne a közgyűlésen, az *„lemoshatatlan gyalázatot hoz nevére, és ki lesz közösítve a becsületes emberek társaságából”*. Felszólította a Sátoraljaújhelyre a közgyűlés napján *„érdeklődésből”* érkezőket, valamint a törvényhatósági bizottság tagjait, hogy a közgyűlésre kitűzött időpont előtt egy órával gyűljenek össze a városi színházban, hogy *„ott együttesen várják be a fejleményeket és tanácskozzanak a további teendők felől”*.²⁰

Az installáció napjára Pallavicini százötven csendőrt és három lovasszázadot rendelt a vármegye székhelyére.

Sátoraljaújhely lakói fekete zászlókat tűztek ki a házakra. Reggel nyolc óra körül a törvényhatósági bizottság tagjai és a vármegyei tisztviselők el kezdtek gyülekezni a városi színházban. Az elnöki széket Matolay Ede foglalta el. Aláíró íveket helyeztek ki, amelyeken minden jelenlévő bizottsági tag aláírásával kötelezte magát, hogy a beiktató közgyűlésen nem fog részt venni. Ezt követően valamennyien a megyeháza elé vonultak.

Az amúgy sem felhőtlennek ígérkező napot az installáció előtt néhány kellemetlen epizód zavarta meg. Pallavicinit reggel felkereste nagybátyja, *„a joviális, érdekes és szókimondó”* Vécsey Alfonz, aki egyike volt a legellenzékibb érzelmű törvényhatósági bizottsági tagoknak.²¹ Vécsey arra igyekezett rábírni a főispánt, hogy mondjon le a beiktatásról. *„Mondj le a komédiáról!”* – tanácsolta Vécsey, majd hozzáfűzte: *„Ne járasd le magadat, hiszen*

²⁰ Zemplénmegye harca. Budapesti Hírlap, 1905. november 25., 25. évf. 326. sz. 5-6. p.

²¹ A zempléni installáció. Pesti Napló, 1905. november 28., 56. évf. 329. sz. 6. p.

bojkottálni fog az egész magyar társadalom."²² És még megtoldotta azzal, hogy: *„A család szégyene maradsz örökké!”*²³ Az őgróf azonban nem hátrált meg.

A megyeháza Sátoraljaújhelyen

<http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/cd7/kepek/tortenelem/to101zh97028.jpg> [2017. szeptember 22.]

A másik epizód „zajosabb” volt. Ambrózy Ágoston ügyvédjelölt feljutott valahogy a vármegyeház padlására, és az árbocra fekete zászlót húzott fel. *„Az utcán óriási üdvörlég hallatszott.”* A megyeháza folyosóján eközben az a rémhír terjedt el, hogy valaki bombát helyezett el a padláson. Az épületet átvizsgálták, de bombát nem találtak.

A harmadik kellemetlenség egy idéző végzés volt sajtókihágás miatt. Ugyanis a közgyűlési meghívókon, amelyeket a főispán küldött szét, nem volt megnevezve a nyomda. Buza Barna országgyűlési képviselő ezért feljelentette Pallavicinit, mivel *„a nyomtatványra – mint kétségtelenül megállapítható – a nyomda-*

²² A zempléni beiktatás. Budapesti Hírlap, 1905. november 28., 25. évf. 328. sz. 9. p.

²³ A zempléni installáció. 1905. 7. p.

*tulajdonos nevét és lakását nem tette ki s ezzel az 1848:XVIII. t. cikk 41. §-ába ütköző kihágást követett el”.*²⁴

Fél tíz körül megjelent a főispán meggypiros díszmagyarba öltözve, és a csendőrök sorfalai között a közgyűlési terem ajtajához lépve letépte és a földre dobta a vármegye pecsétjét, majd egy m. kir. honvéd puskaművessel kinyitatta az ajtót. A fűtetlen, rossz levegőjű teremben össze-visszahevertek a székek, a poros asztalokról hiányzott a hagyományos zöld posztó.

Pallavicini tíz óráig várt a törvényhatósági bizottsági tagokra – hiába. Ekkor Staudt főispáni titkár, a közben megérkező egyetlen törvényhatósági bizottsági tag és Burchard-Bélaváry Andor „*budapesti ifjú doktor juris*”,²⁵ valamint néhány újságíró előtt felolvasta a kinevező okiratot, majd letette a hivatali esküt.

A vármegye hatszáztizenöt törvényhatósági bizottsági tagja közül mindössze Wollmann Kázmér jelent meg a főispáni beiktatáson. Wollmann, aki az installációra zöld bicikliruhában és harisnyában érkezett,²⁶ tehetős laborczerévi (krasznabródi) földbirtokos volt ez idő tájt, ám úgy tudni, hogy korábban erőművész és műlovas, valamint cirkuszigazgató volt.²⁷

Az eskütételt követően, mivel a vármegye részéről a jegyző nem vett részt a beiktatáson, az 1886:21. tc. 57. §-a B) pontjának g) bekezdése értelmében a főispán tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki Burchard-Bélaváry Andort. A már napokkal korábban elké-

²⁴ A zempléni megyefőnök beiktatása. Idézés bűnügyben, Pesti Hírlap, 1905. november 28., 27. évf. 329. sz. 7-8. p.

²⁵ A Pallavicini és a Burchard-Bélaváry család rokonságban állt egymással, mivel Burchard-Bélaváry Andor (Budapest, 1880. szeptember 1. – 1947) fivére, Pál (cs. és kir. követségi attasé) 1901. szeptember 19-én Pallavicini Alfréd húgát, Terézt vette feleségül.

²⁶ A zempléni installáció. 1905. 4. p.

²⁷ Wollmann Kázmér egyfajta hírnévre tett szert azzal, hogy Pallavicini Alfréd főispáni beiktatásán megjelent. Ám néhány héttel később „*a társadalom valósággal bojkottálta*” őt: a homonnai mészárosok között egy sem akadt, aki hússal kiszolgált volna, és ügyvédje, bizonyos Mazur Gyula megtagadta ügyeinek vitelét, holott „*Wollmannak a perlekedés terén az egész Felvidéken nincs párja s így ő a legkitűnőbb kliensek egyike Zemplénmegyében*”. A társadalom ítélete. Budapesti Hírlap, 1905. december 12., 25. évf. 343. sz. 5. p.

szített jegyzőkönyvet²⁸ a főispáni titkár és Wollmann Kázmér hitelesítették, és az immár beiktatott főispán a közgyűlést berekesztette.²⁹

Amikor a megyeháza előtt várakozó tömeg értesült az eskütelről, visszatértek a színházba. Mivel sem a törvényhatósági bizottsági tagok, sem a vármegyei tisztviselők nem voltak jelen, az eskütételt semmisnek tekintették. És ez alkalommal nem az új főispánt, hanem Dókus Gyula alispánt emelte vállára a négy legidősebb szolgabíró az installációnál egyébként Zemplén vármegyében is hagyományos szokás szerint.

Az alkotmányvédő százas bizottság elhatározta, hogy *„társadalmi mozgalmat indít a mai nap emlékezetének méltó megörökítésére”*,³⁰ és a megyeháza üléstermének falára emléktáblát³¹ helyeznek, rajta valamennyi ellenálló bizottsági tag nevével.

Az új főispán az eskütételt követően visszavonult lakosztályába. Arra a tudósítói kérdésre, hogy mit kíván tenni beiktatott főispánként, így válaszolt: *„Egyelőre letettem az esküt s erről táviratilag jelentést tettem miniszteremnek. Én vállalkoztam erre a tisztségre, mert hű embere vagyok a királynak és a hazának véltem szolgálatot tenni. Most már férfiasságom is tiltja, hogy megretírájak: a mi pedig viselkedésemet illeti, az attól függ, hogy én velem szemben, hogyan viselkednek a megyében. Én most kitartok végig. Hivatalommal járó jogaimat mindenkivel szemben érvényesíteni fogom.”*³²

²⁸ Főispáni beiktatások. Tolnai Világlapja, 1905. december 10., 5. évf. 50. sz. 1971. p.

²⁹ A zempléni beiktatás. Budapesti Hírlap, 1905. november 28., 25. évf. 328. sz. 9-10. p.

³⁰ Uo. 10. p.

³¹ A vörös márványtábla a nemzeti ellenállásban kitartó vármegyei tisztviselők, alkalmazottak és őrhajdúk nevével 1907-ben el is készült, és a megyeháza nagytermében helyezték el. 1945 után azonban levették helyéről és megsemmisítették az emléktáblát. Kováts Dénesné: Zemplén vármegye az 1905. évi nemzeti ellenállásban. In: Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyve VI. (szerk.: Csorba Csaba), Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1990. 68. p.

³² A zempléni beiktatás. 1905. 10. p.

Kristóffy József belügyminiszter december 1-jétől beszüntette az ellenálló vármegyék, így Zemplén vármegye állami javadalmasításának folyósítását, mivel megtagadták annak a rendeletnek a végrehajtását, amelyben az ellenállásra vonatkozó vármegyei határozatokat megsemmisítette. A törvényhatósági bizottság szerint a miniszteri rendelet törvénysértő volt, hiszen a vármegyei alkalmazottak törvényben biztosított állandó illetményeit a jövőben a kormány tetszésétől tette függővé. A rendelet ellen a törvényhatósági bizottság a képviselőházhoz fordult panasszal, és kérte hatályon kívül helyezését.³³

Ugyanakkor a tisztviselők fizetésének beszüntetése egyelőre nem okozott gondot a vármegye számára, mivel az alkotmányvédő szász bizottság gondoskodott róla, hogy a tisztviselőket legalább egy évig az erre a célra létrehozott alapból fizethessék.³⁴

December 8-án Pallavicini Alfréd bejelentette lemondását a főispáni hivatalról, döntését többek között a következőkkel indokolta: *„[...] a felzaklatott kedélyek engem különféle, kicsinyes fenyegetésekkel illeltek, amikkel szemben természetesen férfias kötelességem volt kitartani.*

Annál inkább kötelességem volt a főispáni esküt letenni.

Midőn azonban a vármegyei tisztikar ellenem, jövő eljárására nézve is szolidaritást vállalt s ez olyan párját ritkító passzivitásban nyilvánul, hogy most már a teljesen védtelenekkel szemben csak erőszakkal lennék képes törvényben előirt kötelességemet teljesíteni s így e dicső múltú vármegyének javára nem lehetek, az erőszakos eljárás egész lelkületemmel ellentétben áll; ezért főispáni állásomról való lemondásomat a mai napon illetékes helyen benyújtottam.”³⁵

A lemondást azonban „a nagyméltóságú kormány” nem fogadta el. Kristóffy belügyminiszter tekintettel Zemplén vármegye

³³ Kovács Dénesné 1990. 61. p.

³⁴ A zempléni bojkott. Pesti Napló, 1905. november 21., 56. évf. 322. sz. 3. p.

³⁵ Pallavicini őrgóf lemondásáról. Pesti Hírlap, 1905. december 12., 27. évf. 343. sz. 4. p.

„zavart közállapotára” és az új főispán beiktatásával járó nehézségekre, „*melyek folytán a helyzet csak rosszabbodnék*”, Pallavicini felhívta, hogy a főispáni teendőket továbbra is lássa el.³⁶

Így 1906. január 1-jén Pallavicini a következő levelet küldte a vármegyei tiszttviselőknak, a főszolgabíróknak, a polgármesternek és a kezelő személyzetnek: „*Nem volt célom a jelen súlyos helyzetben a megzavart jogrend helyreállítása érdekében fölmentésemig a főispáni állással járó törvényben biztosított szigorúbb rendszabályokkal élni. Minthogy azonban, a vármegye törvényhatósági bizottsága múlt évi december 29-én tartott közgyűlésében ama határozatot hozta, hogy nekem és a főispáni titkári hivatal részére a vármegye székházában helyiséget és mellékjárandóságokat nem ad s e határozatát birtokon kívül föllebbezhetőnek mondotta ki: Most már a főispáni állás tekintélyének megóvása érdekében törvényes jogaimat hatékonyan gyakorolni vagyok kénytelen. Első sorban is a főszolgabíró urakkal és polgármester úrral kívánok személyesen megismerkedni, mint a kikre az adminisztráció legfontosabb földadatai nehezednek, hogy velük a közigazgatás törvényes rendjére vonatkozó nézeteimet és utasításaimat közölhessem. Fölkérem a végből a főszolgabíró urakat és polgármester urat, hogy folyó évi január hónap 11-én délelőtt 10 órakor hivatalos helyiségemben megjelenni sziveskedjenek. Egyszersmind elvárom, hogy e fölhívásomnak eleget fognak tenni, nehogy meg nem jelenésüket engedetlenségnek legyenek kénytelen tekinteni.*”³⁷

Hiába várta azonban a főispán a tiszttviselőket, kérése ellenére egyikük sem jelent meg a kitűzött napon. Az ezzel kapcsolatban őt kérdező újságírónak Pallavicini úgy nyilatkozott, hogy „*elérkezett a cselekvés ideje. Itt van egy emberem, a kit legközelebb a főjegyzői teendőkkel fogok megbízni, s ő fogja helyettesíteni az állásától fölfüggesztett alispánt. Még néhány embernek áldozatul kell esnie. Nem fogok végigmenni a hivatalnokokon, de olyan szolgabíró, a ki hóval dobál, nem fogok a hivatalában megtérni. Különben erősen hiszem, hogy rövidesen fordulatnak kell jönnie a dologban.*”

³⁶ Az új főispánok lemondása. Pesti Napló, 1905. december 19., 56. évf. 350. sz. 4. p.

³⁷ Zemplénmegye. Budapesti Hírlap, 1906. január 10., 26. évf. 9. sz. 6. p.

*Vagy megkötik a békét, vagy másképpen rendezik, de az bizonyos, hogy a mai állapot tarthatatlan.*³⁸

Mindeközben az alispáni hivatalától felfüggesztett Dókus Gyula ugyanúgy végezte mindennapi teendőit, mintha mi sem történt volna. A tisztviselők továbbra is neki referáltak, és ő intézte el az aktákat, sőt főispán-helyettesi minőségben a közigazgatási bizottság ügyeit is. Dókus, akit végül a csendőrök távolították el hivatali helyiségéből 1906. január 15-én, mindvégig kitartott amellett, hogy az ő kötelessége a törvényhatóság utasításainak végrehajtása. *„A főispán különben a közigazgatáshoz nem ért s ezért hihetetlen helyzetek támadnak.”* – nyilatkozta a Budapesti Hírlap tudósítójának. *„Felfüggeszt az állásomtól s azután utasít, hogy elnököljek a közgyűlésen. Utasít, hogy hívjam föl a jegyzőket, hogy a közigazgatási bizottság ülésén jelenjek meg s a mikor a bizottsági ülést megtartom, a határozatomat semmisnek jelenti ki, mert nincsen joghatóságom. De azután megint utasít, hogy a miniszter rendeleteit három nap alatt hajtsam végre.”*³⁹

A nemzeti ellenállás viharai nem csendesedtek Zemplén vármegyében az elkövetkező hónapokban. A régi vármegyei tisztviselők helyére ugyan újakat neveztek ki, de a város folyamatosan tiltakozott a jobbára képzettség nélküli új tisztviselők ellen. Január végén falragaszok jelentek meg az utcákon, amelyek arra szólították fel a városban élőket, hogy se a főispánnal, se az új alispánnal, se az új főispáni főtitkárral *„tisztességes ember szóba ne álljon, kezet ne fogjon. [...] Hajlékot, ételt, italt ne adjon se nekik, se szolgálóiknak senki. Szállodában, vendéglőben, kávéházban, cukrászdában be ne fogadják, ki ne szolgálják, üzletekbe, műhelyekbe be ne bocsássák s ne adjanak nekik semmit. [...] Legyen megvetett és átkozott mindenki, aki érintkezik velük. Aki elad nekik valamit, aki lakást ad nekik, aki szállítja őket, attól ne vegyünk mi semmit, annak a fogatán ne utazzunk. [...] Most legyünk erősek,*

³⁸ A nemzeti ellenállás. Budapesti Hírlap, 1906. január 16., 26. évf. 15. sz. 6. p.

³⁹ U.o.

*most legyünk magyarok, akkor miénk lesz a diadal! Éljen a haza, vesszenek a hazaárulók!”*⁴⁰

A közigazgatásban egyre kaotikusabb lett a helyzet, az ellenállás pedig értelmetlenné, kilátástalanná vált. 1906 áprilisában, a koalíciós kormány kinevezésével Zemplén vármegye sorsa is rendeződni látszott. Pallavicini Alfréd főispán és Kispál Sándor alispán szinte elszöktek Sátoraljaújhelyről, a régi tisztikar pedig, nagy ünnepségek közepette foglalta vissza hivatalát.

A nemzeti ellenállást követő években a korábban megszokott díszes külsőségek között iktatták be főispánjukat a vármegyék, és volt, aki több cikluson keresztül töltötte be ezt a hivatalt.

Preszly Elemért, aki 1920. május 3. és 1935. március 1. között, tizenöt éven át volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja, majd 1935. március 2. és 1936. november 1. között belügyi államtitkárként teljesített szolgálatot, 1936. november 17-én ismét a megye főispánjává iktatták be. Installációjának részleteit nemcsak a korabeli napilapokból ismerjük, hanem az akkori filmhíradó is megörökítette eskütételét. Hivatali esküjének szövege így hangzott: *„Eksüzöm a mindent tudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához, és Magyarország kormányzójához hű leszek! Főispánja akarok lenni mindenkinek! Felekezeti és pártkülönbség nélkül. Főispánja akarok lenni az elesetteknek, a szegényeknek, a rászorulóknak, és főispáni munkámnak egy jelentős részét a szociális tevékenység fogja jelenteni. És én kérem a belügyminiszter úr önmagáért, és Johann államtitkár úr önmagáért támogatását, hogy ebben a vármegyében az egészségügyi és szociális kérdéseket minél eredményesebben oldhassuk meg.”*⁴¹

⁴⁰ Kovács Dénesné 1990. 65. p.

⁴¹ <http://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=2088> [2017. szeptember 3.]

Preszly Elemér főispáni beiktatása

<http://filmhiradokonline.hu> [2017. szeptember 25.]

Macskazene, fáklyászene, szerenád, avagy közösségi büntetések és elismerések

GELENCSÉR JÓZSEF

Bevezető

A *szerenád* (olaszul serenata, spanyolul serenada) kifejezés éjjeli zenét jelent. Az egyes közösségek egy-egy kiváló személyiség tiszteletére; az udvarló legények szerelmüknek; az iskolából búcsúzó diákok tanáraiknak adtak éjszaka, szabad téren, a megtisztelt háza előtt vokális vagy instrumentális zenét. Eredete a lovagkori trubadúrok idejéig vezethet vissza. Napjainkban önálló műfajként a hangversenytermekben hangzik fel, mivel a legnagyobb zeneszerzők közül számosan (pl. Haydn, Mozart, Brahms) alkottak szerenádot fúvós vagy vonós hangszerekre.¹

A *fáklyászenét*, illetőleg a *fáklyásmenetet* egy állandó vagy alkalmi közösség valamely arra érdemes, ünnepezt személyiségnek adta, tisztelete jeléül. Ugyanígy lehetett valamilyen jelentős eseményt, eredményt is ünnepelni fáklyászenével. Lényege az volt, hogy a nagyobb létszámú menet sötétedés után, a jelképes értelmet hordozó fénnel, fáklyákkal, és általában zenével vonuljon. Kiemelkedő személyiség esetén az ünnepezt elé, tisztségviselése vagy szállása helyére, épületéhez. A fáklyásmenet eredete az ókorban kereshető, de nagy korszaka a 19. századra esett.

A *macskazene* egy közösség hangos és disszonáns éjszakai ál-szerenádja. Vagyis a szerenád ellentéte, melynek során a közösség valakit büntetett, vagy a közösségi normák betartását kívánta kikényszeríteni. A fáklyásmenet ellentétének is tekinthető. Más megfogalmazással a „macskazene – füttyekből, miukkolásból, fazekak, stb. összeveréséből, hamis zenei hangok vegyülékéből

¹ Pallas Nagy Lexikona XV. Budapest, 1897. 637. p., Révai Nagy Lexikona 17. Budapest, é. n. 557. p.

álló zene, melyet valakinek a bosszantására vagy az elégtelenség kifejezésére adnak, rendeznek éjjel, az ablaka alatt.”²

A szerenád, a fáklyászene/fáklyásmenet és a macskazene alaposabb fogalmát, kutatását, elterjedtségét, típusait, konkrét eseteit, a rájuk vonatkozó jogforrásokat, a joggyakorlatot korábbi tanulmányaimban részletesen ismertettem.³

Mind a szerenád, mind a fáklyászenét/fáklyásmenetet, mind a macskazenét a jogélet, a jogi kultúra részének is tekintem, mindhármát a jogszokások közé sorolom. Mindhárom elterjedt a Kárpát-medencében, sőt azon túl, szerte Európában, illetőleg azon kívül. Végso soron mindegyik jogkövetkezményként jelent meg, a szerenád és a fáklyászene pozitív tartalommal, elismerésként, a macskazene pedig joghátrányként, szankcióként. Ez a főszabály, mert a szerenád kivételesen válhatott joghátránnyá, a macskazene pedig – különösen határainkon kívül – szolgálhatta az elismerést, jelenthette az előnyt. A három jogszokás mindezek miatt is közel áll egymáshoz, ráadásul ugyanazt a személyt akár hónapokon, sőt napokon, esetleg percekben belül, egymás után érthette pozitív és negatív előjelű jogkövetkezmény.

A három jogszokás normák létének, betartásának, megfelelésének, a normakövető magatartásnak vagy a normaszegésnek következményeként jelent meg. Ezek a normák, magatartási szabályok lehettek, amelyeket isteninek, egyházinak, általános emberinek tartottak, lehettek egy rendi, társadalmi rétegé, egy tágabb vagy szűkebb települési közösségé, egy korosztályé, azon belül egy csoporté, vagy valamely politikai irányzaté. Kiemelkedő, de legalább általános szinten ezek betartói, a jogkövető magatartást tanúsítók, illetve megsértői, a jogszegő magatartást mutatók a szűkebb vagy a tágabb közösség ítélete, szervezése nyomán részesültek a három jogszokás valamelyikében. Mindhárom jog-

² Pallas XI. 1895. 764. p.

³ Gelencsér József: Macskazene, szerenád, fáklyászene. Alba Regia. Szent István Király Múzeum Évkönyve, [45.] 2016. 375-435. p. Gelencsér József: Macskazene Ybl Miklós lakásánál. Közép-európai Közlemények, 2016. 2. sz. 154-167. p.

szokás egy cselekménysort foglalt magában, mely a kialakult megítéléstől a jogkövetkezmény végrehajtásáig terjedt.

Szokás, jogszokás, szokásjog

Egy társadalomban valamennyi rétegnek megvolt a maga sajátos, gazdagabb vagy szerényebb kultúrája. Ennek részét képezték a szokások, azon belül a jogszokások, melyek jelentős mértékben a hagyomány útján öröklődtek. Az egyén beleszületett a kisebb, illetve nagyobb közösségekbe, gyerekkorától ránevelték a szokásokra, köztük a jogszokásokra, illetve növekedve, idősödve megfigyelte, elleste, megtanulta azokat. Aki később került egy közösségbe, az e téren hátránnyal indult, és ezután volt kénytelen a társadalmi együttélés helyi szabályait, szokásait megtanulni. Az átörökítés jelentős mértékben a szóbeliség révén történt. Bár a társadalom rendszerében minél magasabb szintű rétegről volt szó, illetve minél inkább közeledtünk napjainkhoz, annál nagyobb szerepet kapott az írásbeliség a jogi normák megismerésében.

Az egyes rétegek jogi kultúrájának ugyanis részét képezték az állam különböző szervei által alkotott jogforrások (beleértve ezúttal a szokásjogot is), valamint az azoktól részben eltérő népi jogszokások, a népi jog. Az utóbbiak betartására az adott közösség ügyelt, a közösségi normák megszegőivel szemben társadalmi kényszert, közösségi büntetést, szankciót alkalmazott. A széles értelemben vett parasztság körében ezek a közösségi, vagyis közvélemény-büntetések egy rendszert alkottak, bár nem teljesen koherenset, legfeljebb a koherens felé mutatót. A legendáktól a legszigorúbbig terjedő – igaz koronként és közösségenként részben változó – rendszert. Vélhetően a többi társadalmi rétegnél a közvélemény szankciók rendszere részben hasonló, vagy lehet, hogy kevésbé differenciált volt. Az utóbbi esetben a szankciók nyilván kevésbé, vagy semennyire nem alkottak rendszert, nem voltak rendszerszerűek. Amíg a közösségi szankciókat, a joghátrányokat a vizsgálódást végző tudományterüle-

teknek köszönhetően jól ismerjük, addig igen keveset tudunk az előnyös joghatásokról, azaz a pozitív tartalmú jogkövetkezményekről.

Amennyiben ezekről kívánunk ismereteket szerezni, úgy a jogszokások fogalmából kell kiindulni. Kiss László közigazgatási jogász, a jogforrások kutatója nyomán mondhatjuk, hogy a szokásjog mellett a jogszokás is a jogélet ősrégi ténye.⁴ Visegrády Antal, a jogbölcsélet művelője a jogszokást egyrészt a társadalom tagjainak jogi jellegű szokásaiként, másrészt a jogalkalmazó gyakorlat szokássá válásaként határozta meg.⁵ Mezey Barna jogtörténész megfogalmazása szerint a jogszokás a szokások sajátos, a jog határán fekvő csoportja. A jogszokás végül is jogpótló szokás, mely a mindennapi élet sürgős és okvetlen szabályozásra váró igényét rendezi. Több mint a szokás, mert kikényszerítő erő áll mögötte, amely meghaladja a közmegegyezést. Ám nem tekinthető szokásjognak, mert a közhatalmi kényszer hiányzik mögüle.⁶ Más megfogalmazással a jogszokás a jog egy meghatározott, az ősi jogrendszerből örökölt, a feudális-rendi társadalomban létrejött jelentős területe, mely a szokás és a hivatalos jog határterületén egzisztált. Az általa szabályozott életviszonyok fontossága működtette a közösségi kényszert, mely a szabályoknak jogi jelleget adott. A jogszokás betartása a közösség meggyőződésén nyugodott. Főképp a hivatalos jog által nem szabályozott életviszonyokra vonatkozott illetve szívóssága révén azzal időnként rivalizált.⁷ Bónis György jogtörténész óvatos megfogalmazásában jogszokás alatt a jogi tartalmú vagy jelentőségű, a kis közösségekben érvényes szokást értette, melynek legnagyobb jelentősége a feudalizmusban volt. A kapitalizmus időszakának egyre részletesebb és a jogegyenlőségen alapuló szabályozása háttérbe

⁴ Kiss László: Dilemmák a közigazgatási jog jogforrási rendszerének „határain”. In: Magyar Közigazgatási Jog (szerk.: Ficzer Lajos). Budapest, 1998. 63-64. p.

⁵ Visegrády Antal: Jogi alaptan. Pécs, 1996. 12, 15-17. p.

⁶ Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Budapest, 2007. 30, 31. p.

⁷ Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra). Budapest, 2009. 25. p.

szorította. A jogszokás a nép jogi felfogásának kifejezője volt, a hagyomány részét képezte.⁸

Tárkány Szücs Ernő hosszú meghatározást adott a népi jogszokásra illetve ahogy ő nevezte a jogi népszokásra. Ezen az emberi magatartást befolyásoló, nem az állam, az egyház vagy egyéb országos szervezet vagy hatalmat gyakorló személy által alkotott és kikényszerített, hanem a társadalom különböző kisebb-nagyobb közössége vélt vagy létezett autonómiája alapján a többség közmeggyőződését kifejező, a tényleges gyakorlat folytán belülről kifejlesztett, megtartott és átöröklött, az emberi társas viszonylatokban, a személyek, az anyagi kultúra és a közügyek tárgyában (az életviszonyokban) jelentkező érdekek egyeztetésére szolgáló, megtiltást, megengedést vagy megparancsolást tartalmazó, kötelező és hagyományos eszközökkel a társadalom részéről kikényszerített szabályt értett.⁹

Közüvélemény-büntetések

Különösen az utóbbi megfogalmazásból érzékelhető, hogy amiként a többi társadalmi norma egy része, különösen a jog esetében, úgy a népi jogszokásoknál is létezett a három szerkezeti alkotó elem: a hipotézis, a diszpozíció és a szankció. Annál is inkább, mivel a közösség joga a szó legszorosabb értelmében jog volt. E jogterületre pedig a jogszokás kifejezés használatos.¹⁰

Visszatérve a három szerkezeti alkotó elemre. A hipotézis a magatartást jelölte, írta le. A diszpozíció a magatartást megengedetté, kötelezővé vagy tilossá nyilvánította. Végül a szankció a normasértés esetén alkalmazott hátrányt jelentette. Közismert, hogy harmadik elemként már hosszabb ideje jogkövetkezményről szólunk. Ennek egyik, gyakoribb formája a szankció, a negatív

⁸ Bónis György: Jogszokás. In: Magyar Néprajzi Lexikon (főszerk.: Ortutay Gyula). Budapest, 1979. 685-686. p.

⁹ Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 41. p.

¹⁰ Mezey Barna: i.m. 23. p.

vagy hátrányos jogkövetkezmény volt. Azonban a jogkövetkezmény előnyös is lehetett, amire a tudomány a pozitív jogkövetkezmény kifejezést használta. A népi jogéletben is a hátrányos jogkövetkezmények mellett léteztek az előnyt, elismerést, dicséretet, jutalmat hordozó jogkövetkezmények.

Szendrey Ákos és Angyal Pál munkáinak számbavételével Tárkány Szücs Ernő az enyhébbtől a súlyosabb felé haladva a közvélemény büntetések alábbi formáit különböztette meg:

1. kapcsolat megszakítás, kinézés, kimuzsikálás, kitáncoltatás, kivezetés, kitessekelés, kiközösítés;
2. megszólás, kiszólás, kibeszélés, szóbakerülés, hírbekerülés, kikiáltás, kiéneklés;
3. csúfolás;
4. szitok, átok, eskü;
5. eltemetés;
6. testrész külsejének megváltoztatása;
7. charivari, macskazene, zángó, csatrangolás, kikolompolás, didergés;
8. tuskóhúzás, bakfazékdobálás;
9. megkövetésre kényszerítés;
10. megfélemlítés;
11. népi ítélet.

Végezetül külön megemlíttette az önbíráskodást és megboszulást.¹¹ Nagy Janka Teodóra mindezt a megszegyenítéssel és a megbecstelenítéssel egészítette ki, illetőleg utalt az ezekkel kapcsolatos kategorizálási problémákra.¹² A magam részéről a kivételesen előforduló szemkiszúrást, füllevégást, énekre kényszerítést, továbbá a közösségi verést valamint a táncra kényszerítést is ebbe a körbe sorolom.¹³

¹¹ Tárkány Szücs Ernő: i.m. 787-796. p.

¹² Nagy Janka Teodóra: A „Janus arcú” megszegyenítő büntetések. (Vajna Károly emlékezete) Börtönügyi szemle, 2012. 2. sz. 83-86. p.

¹³ Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük...” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, 2014. 49-162. p. Gelencsér József: Macskazene Ybl Miklós-nak. Honismeret, 2016. 1. sz. 173-196. p.

A magyarországi társadalom különböző rétegei a korábbi századokban szokásaik, jogszokásaik, a rájuk vonatkozó szokásjog és más állami normák szerint éltek. A normaszegés valamennyinél, így a parasztságnál, a népnél szankciókkal járt. A hátrányt jelentő jogkövetkezmények, a szankciók mellett azonban a parasztságnál is alkalmazták a pozitív tartalmú, előnyt, elismerést hordozó jogkövetkezményt. Ám úgy tűnik, ezekkel kevésbé élt a nép, természetesnek vette a normák betartását. Ahogy az állam alkotta jogban, úgy a népi jogéletben is, a hátrányokhoz képest messze kevesebb volt az előnyt nyújtó jogkövetkezmény. Nem is alkottak ezek olyan rendszert a parasztságnál, mint a közvélemény büntetések. Célszerűbbnek tűnik a pozitív jogkövetkezmények soráról beszélni.¹⁴ Természetesen itt is megfigyelhető volt a falvanként, tájegységenként illetve koronként meglévő bizonyos mértékű változatosság.

Előnyt hordozó jogkövetkezmények

A hagyományos paraszti társadalom minden tagja a közösség folyamatos ellenőrzése alatt állt. A kontrollnak pedig természete, hogy szinte kizárólag bírál, elmarasztal, szankcionál, melyhez képest alig dicsér, kevés elismerést fogalmaz meg. Ez szintén azt eredményezte, hogy a népi jogéletben nem alakult ki a pozitív tartalmú jogkövetkezményeknek olyan skálája, rendszere, mint a negatívoknak, a büntetéseknek. A pozitív tartalmú joghatások esetében nem csak a teljesebb rendszer hiányzik, hanem a koherencia is. A pozitív tartalmú jogkövetkezmények hatása áttételes, nem olyan közvetlen és erőteljes, mint a szankcióké. Az alább következő felsorolásból megállapíthatóan egyaránt lehet erkölcsi és anyagi jellegű.

A nép, a szélesebb értelemben vett parasztság körében a következő előnyt hordozó jogkövetkezmények voltak megfigyelhetők:

¹⁴ Egyes német kutatók a közösségi büntetéseknél azokat sorát említették.

1. az általános, széleskörű szóbeli véleményalkotás, megítélés: jól köszönő gyerek, illemtudó leány, ügyes menyecske, takarékos asszony, szorgalmas, megbízható vagy becsületes ember, dolgos személy, istenfélő személy;
2. módos embernek minősítés: földeket szerzett, szép házat épített, szép állatai vannak;
3. kalapemelés az arra érdemesnek;
4. vezető szereppel megbízás a munkákban, vallásos szokásokban, szórakozásban: bandagazda, első kaszás, búcsúvezető, első legény, első leány, bíró és bíróné a szüreti felvonulásban;
5. szélesebb körben terjedő, faluhatáron túli hírnév: híres leány, híres legény, erős legény, jó táncos, jóhangú énekes;
6. szerenád az arra érdemes személynek, lánynak, dalba kerülés vagy kiéneklés;
7. megtisztelő feladatra felkérés: Mária-leány, zászló leány, zászlós legény, bálban pénztárosi szerep;
8. tisztségekre választás: a világi és egyházi igazgatásban, a hegyközségnél, más önzorgatási szervezetben.

A paraszti értékrend elvárásainak megfogalmazása és alkalmazása a közösség részéről ezekben az esetekben az egyes emberre történt. A minősítés a közösség megbecsülését fejezte ki egy olyan korban, mikor a becsület az egyik legfontosabb értéket jelentette.

Jávor Kata, a társadalomnéprajz kutatója, a palóc Varsány (Nógrád m.) 1970-es évekbéli társadalmi és tudati viszonyait vizsgálva foglalkozott a társadalmi ellenőrzéssel. Megállapította, hogy a normák betartását a településen a nagyon intenzív társadalmi ellenőrzés biztosította. Szólt a differenciált szankciórendszerről is. Pozitív jogkövetkezményekről ugyan nem írt, de elemzte a község értékrendjét, a különböző életviszonyokban alkalmazott normákat, azok betartását. Mindezekből pedig akár következtetést is lehet levonni az értékelést, az elismerést, a megbecsülést illetően, végső soron tehát a pozitív joghatásokról. Bár a varsányiak értékelése inkább elítélő, mint megítélő volt. Az értékelésnél legfőbb szempontnak az anyagi boldogulás, a csa-

láddal szembeni illetve a közösségi magatartás minősült.¹⁵ Az egyedi példa általánosítható: a néprajztudomány a pozitív jogkövetkezményekkel nem, ám annak alapjával, az egyes közösségek értékrendjével annál részletesebben foglalkozott.

Jávor Kata az egész magyar nyelvterületre vetítve is vizsgálta a magatartást és a közösségi együttélést szabályozó normákat. A magatartási normák korcsoportokhoz vagy nemi szerephez kötődtek. A közösség tagjai számára a hagyomány révén adott volt a minta. A viselkedési normák szerepektől függetlenek voltak, a kapcsolatok fenntartását és a gazdasági újratermelést szolgálták. A normákhoz alkalmazkodás az egyéntől áldozatot követelt, amiért társadalmi kárpótlás járt. A becsület és a presztízs a pozitív ösztönzés részei, a szégyen pedig a negatívé volt. A becsület összetett kategória révén átfogta azokat a magatartási szabályokat, melyek az erkölcsbe tartoztak. Becsület nélkül nem volt társadalmi presztízs. Ez utóbbi társadalmi tekintélyt jelentett. Nem volt teljesen azonos a ranggal, melyet a földvagyon és a család, a leszármazás határozott meg. A presztízsnak anyagi, társadalmi és morális összetevője volt. A társadalmi ellenőrzés, a normaszegés, a bűn illetve a szankció részletes bemutatásra került. A szocializáció kapcsán esett szó a gyerekek jutalmazásáról, dicséretéről és büntetésük gazdag skálájáról.¹⁶

A néprajztudomány a fentiek értelmében, kutatása során a hangsúlyt inkább az elvárásokra, a normákra helyezte. Azok betartását és egyes szankciókat is részletesen vizsgált, de az elismeréssel, a pozitív értékeléssel járó következménnyel, hatással igen kevésbé foglalkozott. Így ez a feladat, az előnyt, elismerést hordozó jogkövetkezmény felmérése a népi jogélet, a népi jogszokás kutatására vár. Talán természetes is ez, hiszen a néprajztudomány által használt fogalmak, értékelések, módszerek nem estek egybe, eltértek a jogtudomány által használt fogalomrend-

¹⁵ Jávor Kata: Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Varsány (Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.) (szerk.: Bodrogi Tibor). Budapest, 1978. 301-348. p.

¹⁶ Jávor Kata: A „helyes élet” paraszti szabályai. In: Magyar Néprajz 8. (főszerk.: Paládi-Kovács Attila). Budapest, 2000. 603-675. p.

szertől, minősítéstől, metódustól, de részben még a népi jogélet által használtaktól is.

Észlelte viszont – tőlem eltérő értelemben – a pozitív jogkövetkezmények létezését Nagy Janka Teodóra. Utalt rá, hogy a népi jogéletben a közvélemény büntetés, mint negatív jogkövetkezmény mellett, a jogérvényesülés során pozitív joghatás is lehetett. Így pl. a nevelés, a szocializáció révén.¹⁷

A nemesi minta

A paraszti közösségek pozitív jogkövetkezményei, különösen a *hírnév* kapcsán érdemes néhány mondatot szentelni a kiváltságos rétegek hatásának. A magyar nemesi családok büszkén emlegették, hogy nekik *hírük, nevük van*. A számtalan példából csak néhányat említek.

Balassi Bálin (1554-1594) költő és végvári vitéz magatartása ellen 1578 januárjában Selmezbánya város tanácsa tiltakozott. Balassi ugyanis Vihnyefürdőn a bányabíró szolgáját megverte, a tanácsot pedig durva kifejezéssel illette. A származására büszke Balassi Selmec polgárait úgy minősítette, mint „kiknek hírneve alig jutott túl azon háznak küszöbén, melyben laknak”. Vagyis, vele ellentétben nincs hírük.¹⁸ Balassi egyik legismertebb költeményében, az Egy katonaének in laudem confiniorum címűben, az 5. versszakban a végbeli vitézek tetteiről szólt, mindarról, amit a jó hírükért cselekedtek: „Az jó hírért, névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak, / Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak, / Midőn, mint jó sólymok mezőn széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak.”¹⁹

Ugyanebben a korban, a 16. század második felében a főúri várkastélyok, nagyobb udvarházak nem csak egyetlen házaspár-

¹⁷ Nagy Janka Teodóra: i.m. 80. p.

¹⁸ Kőszeghy Péter: Balassi Bálint élete. In: Balassi Bálint és kora. Budapest, 1994. 21-22. p.

¹⁹ Balassi Bálint és a 16. század költői. Budapest, 1979. I. 149-151. p.

nak jelentettek otthont, hanem egész sereg nemesi ifjúnak és leánynak voltak nevelő iskolái. Minél több ilyen „atyafi” élt valamely főúri családnál, minél több ifjú és leány nevelkedett házukban, annál nagyobb volt a család híre és tekintélye.²⁰

A kiváltáságos Jászkun kerületbe tartozó Jászkisér 1746. évi statutuma, vagyis helyi törvénye megengedi, hogy a „jó Vitéz és jószágos cselekedetű ember valami jutalmat kereshessen”.²¹ A jutalom keresése, azaz megszerzése többféleképpen értelmezhető. Vélhetően beletartozott ebbe a közösség általi elismerés, díjazás is.

A 19. század közepén az alkotmányosság bátyái közé beemelt jobbágy-paraszság a viselkedéstől a viseletig számos elemében igyekezett követni a nemesi mintát, így a magatartást és annak értékelését is – a maga értékrendje, ízlése által némileg módosítottan. Természetszerű, hogy vágyott a közösségen belüli, sőt az azon túli hírnévre, elismerésre.

Más társadalmi rétegeknél

Szilágyi Miklós írta, hogy a Tárkány Szücs Ernő által felsorakoztatott közvélemény-büntetések egy része a középkori városi vagy a modern nagyvárosi társadalmakra ugyanúgy érvényes volt, részben érvényes ma is, mint a hagyományos faluközösségekre. Ezek a büntetések nem csupán a parasztokra, hanem a polgárookra, a munkásokra is vonatkoztak. A népi szankciórendszerhez tartozó büntetési mód jellemezte továbbá a helyi egyházi és világi hatalom által kezdeményezett büntetési célú megszégyenítéseket is.²² Hasonló módon a pozitív tartalmú jogkövet-

²⁰ Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok. Budapest, 1982. 9-12. p.

²¹ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun kerületben. In: Szokásjog és jogszokás I-II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok. (szerk.: Nagy Janka Teodóra). Szekszárd, 2016. 13-31. p.

²² Szilágyi Miklós: A bűn és büntetése. In: Magyar Néprajz 8. (főszerk.: Paládi-Kovács Attila). Budapest, 2000. 730. p.

kezmények megvoltak a rendi és a polgári társadalom egyes rétegeinél, így többek között a nemességnél, a honoráciorértelmiségnél, aztán városon is, úgy a lelkiileg vagy politikailag érzékenyebb fiataloknál, mint a megfontoltabb polgároknál, a művészvilágban, vagy a céhes illetve ipari munkásoknál. Néhány pozitív jogkövetkezmény az utóbb említett társadalmi rétegek gyakorlatából:

1. vivát, éljen kiáltás;
2. magasba emelés, vállon vitel;
3. érkezéskor ünnepélyes fogadás;
4. ünnepi menet, fáklyászene, fáklyásmenet;
5. kivilágítás az ünnepeltnek;
6. a megtisztelt hintójából, kocsijából a lovak kifogása, emberek általi vontatása;
7. társaságba, kaszinóba befogadás;
8. tisztségekre választás;
9. ünnepi búcsúztatás, ünnepi temetés.

A felsorolásból is látszik, hogy a nép körében élő pozitív jogkövetkezmények egy része más társadalmi rétegeknél is megjelent.

A pozitív tartalmú joghatások megbecsülést hoztak az egyén számára, biztosabb társadalmi kapcsolatokat, jobb megélhetést, vagyonosodást, még magasabb szintű elismerést, további előnyös jogkövetkezményt.

A különbségek

A joggal foglalkozó tudományos kutatások periferiájára szorult az állam alkotta jogszabályokon kívül eső közösségi normák, benne a szankciók vizsgálata. Még inkább kívül esett a népi jogélet pozitív tartalmú joghatásainak kutatása. Mondhatni nem is foglalkozott vele. Ugyanakkor ismert az a vélemény, mely szerint a közvélemény-büntetés az állami igazságszolgáltatás alternatívája volt. Álláspontom szerint a helyzet ennél bonyolultabbnak minősíthető. Ugyanis az állami jog szankciója esetén is büntethe-

tett a közvélemény, ha értékrendjéből ez következett. Tehát volt párhuzamosság. Lényegében igaz ez a pozitív tartalmú joghatások esetén is.

További különbség a jogkövetkezmények terén, hogy amíg a közösségi büntetés jobbra egyetlen cselekmény nyomán történt, addig a pozitív joghatás sokszor hosszabb időszak alatt tanúsított magatartás eredménye volt.

Mindezekkel együtt is volt létalapja a jogszokások körében a pozitív jogkövetkezménynek. Létük, besorolásuk indokaként párhuzamokba állítást említek. Amikor egyértelműen a közvélemény-büntetések sorába tartozik a megszólás, a kibeszélés illetve a kapcsolat megszakítás, a közösségből kizárás, akkor mindezek ellentéte a széleskörű, elismerő szóbeli véleményalkotás illetve a vezető szerepre, tisztségre választás indokoltan tekinthető pozitív jogkövetkezménynek.

Az is elképzelhető volt, hogy a pozitív joghatás az egyén egész személyiségének szólt (pl. becsületes személy, ügyes menyecske), de az is, hogy csak bizonyos tulajdonságainak, egy-két vonásának, amellyel a közösségből kiemelkedett (pl. jó táncos, jó hangú énekes).

A folyamat

A záró gondolatok jegyében térek vissza a szerenádra, fáklyászenére és a macskazenére, különösen az utóbbira. Korábbi tanulmányaimban is több jogintézménynél, azaz témánk szemszögéből közvélemény-büntetésnél vizsgáltam a jogképzési, majd az alkalmazási folyamatot, aztán az utóhatásokat és mindezek főbb állomásait. A változás folyamatában különösen a következő elemek jelentek meg: szokás, jogszokás, szokásjog, törvényi illetve rendeleti szabályozás, hatályosulás illetve bírói praxis, hatályn kívül helyezés utáni népi gyakorlat, pusztá fenyegetésként alkalmazás, humoros formában megjelenés, művészi alkotások-

ban megformálás, forradalmak illetve háborúk esetén történt szélsőséges alkalmazás.²³ A szerenád, a fáklyásmenet és a macskazene esetén azonban a vázolt folyamatnak csak bizonyos elemei lelhetők fel, azok is leginkább a macskazenénél.

A charivari a középkorban, Nyugat-Európában megtisztelő eseményt jelentett, mely a házasságkötéshez kapcsolódott. Aztán viszonylag gyorsan közvélemény-büntetéssé vált, főleg erkölcsi normák sértése esetén. Hosszú időn át így is funkcionált, hogy aztán a 20. században a tengeren túl tréfás eseménnyé váljon, éppen a lakodalomhoz kapcsolódóan.

Nálunk is szokás illetőleg jogszokás volt századokon át, szokásjoggá alakulásának inkább hazánkon kívül voltak jelei. A népi jogszokást korlátozó, szankcionáló tételesjogi szabályozás Magyarországon nem kifejezetten a macskazenélésre, hanem szélesebb körű, általánosabban megjelölt elkövetési magatartásra, védendő tárgyra szólt. A népi gyakorlatban azonban folyamatosan tovább élt. Büntető jogszokásként nem csak a parasztságnál, hanem más társadalmi rétegeknél is alkalmazásra került. Az erkölcsi normák megsértése mellett igen jelentős számban politikai, kisebb mértékben gazdasági okból is alkalmazták. Különösen a hosszú 19. század folyamán az éleződő vagy feszült politikai szituációkban volt látványos és hatékony eszköz. Megélhetési gondok sora vagy a rossz életminőség indukálta a gazdasági-szociális célzatú macskazenét. Egyébként az utóbbi kettő szűnt meg hamarabb, az erkölcsi okból keletkezettek éltek legtovább. A jogszokás hazánkbeli és azon kívüli gyakorlásának szankciós jellege esetén is részét képezte a humor, mely sokszor bárdolatlan, alpári vagy szexuális volt. A hírlapi és a szépirodalomban szintén az élcelődési lehetőségek, a humoros előadásmód révén nyert teret.

²³ Gelencsér József: i.m. 2014. 157. p.

***„Lelkemet az Istennek végtelen irgalmasságába
ajánlván...”***

***Végrendelkezési szokások Pécsen
az Osztrák Polgári Törvénykönyv uralma alatti években***

HERGER CSABÁNÉ

A vizsgálat kérdései

A tradicionális magyar magánjogban a végrendelet alaki feltételeit egységesen és egyértelműen az 1715. évi XXVII. tc. rögzítette. Anyagi jogi szempontból azonban továbbra is jelentős különbségek voltak öröklési jogunkban. Egyrészt szerepe volt az etnikai hovatartozásnak (kun, jász, erdélyi szász és székely), másrészt a rendi állásnak is, de polgárság öröklési jogát a városi kiváltságlevelek és statútumok is alakították. Az öröklési jog tekintetében részben igaz csak, hogy a tradicionális jog partikularizmusával szemben az Osztrák Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: OPTK) magyarországi hatályba léptetésével országos jog érvényesült 1853. május 1. és 1861. július 23. között. Az osztrák kódex társadalmi állástól függetlenül rögzítette a törvényes, a végakaraton, illetve szerződésen nyugvó öröklés szabályait, más kérdés azonban, hogy a végintézkedést tartalmazó jogi dokumentumokban a hazai vagy az idegen jog intézményeit alkalmazták-e. Az alábbi tanulmányban a többnemzetiségű Pécs szabad királyi város polgárainak végrendeletei alapján azt vizsgálom, hogy az OPTK magyarországi uralma alatti években az osztrák hatás mennyiben érvényesült.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (a továbbiakban: BML) Pécs szabad királyi város tanácsának iratai között az 1853 és 1861 közötti évekből megőrizték a hagyatéki ügyek aktáit is. A haláleset felvételéről szóló jegyzőkönyvek a korszakban hol magyarul, hol német nyelvű formanyomtatványon németül, hol ugyanezen a formanyomtatványon magyarul

készültek. A jegyzőkönyv 12. pontja tartalmát tekintve azonban mindenkor a következő kérdés volt: *„Vallyon végrendelet, fiók-végrendelet, örökszerződés, ajándékozás, vagy házassági egyezvények találtattak-é, és hol léteznek ezek?”* Az említett dokumentumok jelentősége abban állt, hogy ezek egyaránt tartalmaztak, illetve tartalmazhattak halál esetére szóló rendelkezést. Ha így volt, a törvényes öröklés helyett egészben vagy a végintézkedés terjedelmének megfelelően részben a dokumentumnak megfelelő öröklésre került sor. A fennmaradt hagyatéki ügyek közül az alábbiakban – a terjedelmi korlátokat szem előtt tartva – három példa ismertetésére van lehetőség.

Vörös Éva végrendelete

A feltárt levéltári anyagban túlnyomó többségében olyan végrendeletek fordultak elő, melyekben a szülő gyermeke javára rendelkezett, aki egyben törvényes örököse is volt. Az általános örökös megnevezése mellett gyakori volt a hagyományrendelés, ha pedig az általános örökös kiskorú volt, és a végrendelező nem lehetett biztos abban, megéri-e nagykorúságát, rendszerint utóörököst is megneveztek. Többnyire igen egyszerű, csupán az általános örökös javára történő rendelkezésekről volt szó, mint az alábbi esetben is.

A 80 éves özvegy, Csonka Mártonnő született Vörös Éva 1854. január 30-án pécsi otthonában hunyt el. A haláleset felvételi jegyzőkönyve szerint római katolikus vallású volt, ahogy ez a végrendelet szakrális fordulataiból is nyilvánvaló. Vagyonáról halála előtt egy hónappal rendelkezett Vlasics János, 27 éves, napszámos fia javára, aki már anyja életében is a vagyon birtokában volt. A hagyatéki leltár szerint az örökhagyó tiszta hagyatéka tartozásai miatt csupán 59 Forintot tett ki. Az írástudatlan, szegény sorsú özvegy úgy tudta lelkét nyugodt szívvel „Isten Irgalmasságába” ajánlani, hogy fiának meghagyta, a felsorolt adósságokat iparkodjon kifizetni.

„Végrendelet

Atyának Fiúnak és Szent Lélek teljes Szent Háromság egy Istennek nevében

Minek utána mostani betegségemnek végét nem tudván ugyan azért tsekély vagyonomrul most még épp ésszel következő végrendeletet tettem és teszek.

*1-ször ha halálom Isten Szent akaratából történendene lelke-
met Isten Irgalmasságába és kegyelmébe ajánlom, a testemet pe-
dig fiam szegény sorsunkhoz képest temesse el.*

*2-szor vagyom ugyan egy szőlőm de erre adós is vagyok, melyet
Jónás nagysága kezelése alatt vagyom 120 forint pénzzel Ráczvá-
roson özvegy Császár Istvánnénak 20 forinttal és Hetvehelyen
Traudi Mátyásnak 8 forinttal adós vagyok*

*3-szor ezek következésében a szőlőm és minden csekély ingat-
lan jószágom fiamnak Jánosnak minden ellenvetés nélkül néki ha-
gyom oly formán hogy ő ezen tsekél vagyombul iparkodása által
kifizetni rendelem.*

*Ezen végrendeletemet az alább írt általam meg kért bizonyság-
ok előtt tulajdon kezem keresztvonásával megerősítem.*

Kelt Pécssett 30ik december 853

X özvegy Csonka Mártonnő

*Mielőttünk mint megkért és együtt jelenlévő bizonyságok előtt
Mihalovics Endre*

Kozma Antal

Sos István¹

Vogl Anna végrendeletei

A magyar nyelvű haláleset felvételi jegyzőkönyv szerint Reinhard Ferencnő született Vogl Anna első férje halála után 1850. szeptember 10-én házasodott újra, és ezzel egy időben Reinhardt

¹ BML IV/1106b 19/1854 sz. ügy aktájához csatolt szám nélküli végrendelet.

Ferenc vargamesterrel házassági szerződést kötött. A korszak jellemzője, hogy a névírásban nem voltak következetesek, és a magyar nyelvű iratokban többnyire lefordították a német vagy szláv neveket, nem ritkán hibás írásmóddal. A hivatkozott jegyzőkönyv beszámolt arról is, hogy az asszony 1853. november 17-én végrendeletet, november 22-én fiókvégrendeletet készíttetett. Mindhárom dokumentum gót betűs, német nyelvű szöveget tartalmazott.

A mindössze 40 éves, római katolikus Vogl Anna, helyesebben Anna Vogl, akinek üzletébe az új férj beházasodott, mintegy három évi házasság után, 1853. december 9-én hunyt el. Első házasságából született fia ekkor 9 éves volt. Első férjével, Josef Ribarsch-sal szerzeményi vagyonközösségben élt, azaz a parasztok és polgárok között törvényes házassági vagyoni intézményként érvényesülő közszerzemény volt meghatározó közöttük.² Mivel a magyar jog is ismerte a házassági szerződés intézményét, lett volna lehetőségük arra, hogy a magyar törvényes közszerzeményt igényeik szerint, akár származási helyük jogszokásainak megfelelően alakítsák vagy más, szerződéses vagyoni intézményt válasszanak, ezt nem tették. A szintén német nevet viselő Johann Franz Reinhardt-tal kötött második házasság alkalmával, 1850. szeptember 13-án vagyoni rendszert szintén nem kötöttek ki, azaz megmaradtak a törvényes közszerzemény mellett. Ez a szerződés³ érdekes módon a végrendeletek szokásos, szakrális tartalmú nyitó mondatával kezdődött.

Az új házasságba Vogl Anna behozta az első férjével a házasság fennállása alatt közösen szerzett javak egészét, azaz 1373 Ft-ot: a közszerzeményt az első férj halálakor nem osztották fel. Az ügy aktájában fennmaradt az első férj és Vogl Anna teljes vagyonának (1373 Ft) becsérték szerinti, magyar nyelvű összeírása is. Belvá-

² A szerzeményi vagyonközösség és a közszerzemény értelmezését lásd Herger Csabáné: A közszerzemény intézménye a 19-21. századi magyar házassági vagyoni jogban. Weiss Emília emlékére. Jogtudományi Közlöny 2014/12. sz. 557-568. p.

³ BML IV/1106b 30/1854 sz. ügy aktájához csatolt szám nélküli házassági szerződés.

rosi, földszintes, zsindeletű, négy szobás házuk berendezésének felsorolása azért is érdekes, mert bepillantást enged a korabeli Pécs polgárcsaládjának vagyoni és életviszonyaiba. A leltárból megtudjuk azt is, hogy Vogl Annának „atyai öröksége, (...) hozománya nem” volt, bár „Á konyha eszközök és egyéb butorok női hozományoknak lenni jelentettek ki”.

*Anna Vogl és Josef Ribarsch vagyonelektára,
1-2. oldal, 1850. szeptember 15.*

Miscellaneous

[illegible][illegible]

gadható, a házassági szerződés ebben az esetben – a dosrendelésnél megszokottól eltérően – nem tette világossá, hogy erről az intézményről van-e szó. Az asszony halálát követően, a hagyatéki eljárás során második férje a következő örökösi nyilatkozatot intézte a Pécsi Járásbírósághoz.

„Tekintetes járásbíróság!

Csatolt hivatalos öszveírás szerint bold. nőmnek Ribarsch József első férjével közösen szerzett minden ingó és ingatlan javaik öszveirattak és azoknak valamint a háznak a d, alatti becslevél szerént 1373 forint becsértékök feléig bold. nőm első házasságából származott Ribarsch János örökösnek 686 ft 36 kr ezüstben az e alatti térítvény szerént is telljesen biztosítottak volna, mégis a végrendelet 2. pontjában bold. nőm oly tárgyakról intézkedett, melyek egyedül egybekelésünk óta általam szereztettek és mellyeknek feléhez a p. törv. könyv 1234 és 1237 §-szai értelmében nőm halála után telljes jogom vagyom még annál is inkább mert az i, alatt mellékelt házassági kötés szerént is azok engem illetnek, mit nőm végintézete 6. pontjában be is ismert. A 2. pontban említett 800 ft pénzösztet pedig melly Schenkenbach József által egyedül tőlem kölcsönöztetett, a j, és h, alá mellékelt kötelezvények szerént mint engem kizárólag jogosan illető pénzemem valamint felebb érintett fele szerzeményemet előzetesen kiadni kérem.

2-szor a végrendelet 3, 4, 5, pontjaiban megnyugszom mégis azon kifogással, hogy miután a házassági kötésben bold. nőm által nékem kikötött vőlegényi ajándékot ajánlatván az i, alatti szerződés értelmében az egyedül bold. nőm kizárólagos javaiból megtérítendő, ezért azt is az első házasságból rá esett összegből kéri kiadni.

3-szor 6 pont ellen azért óvási észrevételt teszek, mert a fentebb elmondottak szerint a 200 ft vőlegényi ajándékom előleges kifizetésével azon 400 ft melly nékem ezen végrendelt 6 pontja szerint felekeresmény fejében hagyományoztatott, nem Schenkenbach Józsefnek kölcsönzött tulajdon pénzből, hanem egyenesen a 2. pontban említett közkeresményi tárgyaknak becsértékéből lehet

csak nékem kifizetendő. Ezen 6. pontban továbbá nékem hagyományozott mesterséghez tartozó és összeveírás szerint 6 ftra becsült csekély eszközökért köszönetet mondván

4-szer a codicillus ellen semmi észrevételem nincs, egyedül a benne és a végrendelet 7. pontjában érintett eladandó házra nézve azt nyilatkozom, hogy azt a becsült ár kifizetése mellett magamnak fenntartani kívánom.

5-ször a 8-ik és 9-ik pontokban érintett szükségörökösök ellen, amennyiben az összeveírás szerint 1373 ftnyi javakból Ribarch János első örökös részére 686 ft biztosítottakból örökösödhetnek (a hagyatéki leltár szerint ezt a telekkönyvbe tartozásként bejegyezték), nincs óvásom.

6-szor miután 1848-ik évben május 9-én kelt 105 forintokra szóló kötelezvénye bold. nőmnek és Ribarch József első férjének szinte én kifizettem (mellyet magaméból tenni köteles nem valék) azért ezen pénzemet is a p. törv. könyv 785 és 1237 §-ai értelmében az 1373 ftnyi hagyatéki tömegből előlegesen kiadni kérem.

Végül rágalomnak kell neveznem a végrendelkező né által készített végintézete 6. pontjának azon zárszavait, melyeknél fogva az állítatik, miképp á végrendelkezőné pénzéből lettem volna mesterré, ez nem igaz, mert a másfél évig nála eltöltött táblalegénykénti foglalkozásom idejében annyit magamnak megszerezni képes voltam, amellyel remekelhettem. Ezeknek előre bocsájtása után esedezem a t. járásbírósnak, méltóztassék az eként bizonyított jogos követeléseim megítélése mellett á törvény értelmében megkívántató örökségi nyilatkozatomat illy képp elfogadni, tisztelettel maradván

Pécsett január 20-án 1854

Alázatos szolgálója
Reinhardt Ferenc"⁴

⁴ BML IV/1106b 30/1854 sz. ügy aktájához csatolt szám nélküli örökösi nyilatkozat.

Felettébb érdekes, hogy Reinhardt Ferenc beadványában az OPTK 1234. és 1237. szakaszaira hivatkozott, amikor házasságkötésük időpontjában az hazánkban még nem volt hatályban. Házassági szerződésük a köztük lévő vagyoni viszonyokat csak részben rendezte, nem szólt arról, hogy a polgárok törvényes vagyoni jogi intézményeitől – a szerződésben rendelt vőlegényi ajándékon túl – eltérnének, ezért a hazai jog szerint a közszerzemény törvényes intézményének (szerzeményi vagyonszövetség) kellett érvényesülnie a második házasságban is. Ez azt jelenti, hogy a köztük lévő vagyonszövetség a házasságkötéssel jött létre és a házasság alatt együtt vagy külön-külön, visszerhesen szerzett ingó és ingatlan javakra vonatkozott. Különvagyon az maradt, amit a házasságba hoztak, ingyenesen szereztek, vagy esetleg szerződéssel a vagyonszövetségből kivettek. Ilyen rendelkezésre azonban a fenti szerződésben nem került sor. A német nyelvű végrendelet és a fiókvégrendelet készítésekor az OPTK már hatályban volt hazánkban. Mindeközben a házasságon alapuló vagyoni intézményeknél az 1852. november 29-i császári pátenst szerint a házasságkötés időpontja volt meghatározó, azaz jogszerű és logikus is lett volna, ha a végrendeletek házassági vagyoni jogi elemeit tekintve Vogl Anna a magyar joghoz ragaszkodott volna.

A végrendelet 6. pontja azonban csak részben felelt meg a házassági szerződés tartalmának. Érthető, hogy a férj nyilatkozatában kérte, a neki „felekeresmény” fejében hagyományozott összeget ne a különvagyonába tartozó kölcsönadott összegből, hanem a végrendelet 2. pontjában felsorolt közszerzeményi tárgyak becsértékéből fizessék ki. Fontos az is, hogy öröklési nyilatkozata első szakaszában az OPTK-ra hivatkozva az egybekelésük óta általa egyedül szereztetett javakról beszélt, miközben a magyar közszerzemény intézményénél ennek jogi jelentősége nem volt. Mindebből az derül ki, hogy a végrendelkező nő és a hagyományos férj nem a magyar közszerzeményt, hanem az OPTK halál esetére szóló vagyonszövetségét (Gütergemeinschaft auf Todesfall, 1234.§) vette alapul a végrendelkezés időpontjában: az OPTK-nak ez a szerződéssel választható vagyoni jogi rendszere a

vagyonközösség kiterjedését tekintve eltérő lehetett (teljes vagy korlátozott, 1235. §), azaz ebből a szempontból akár a magyar közszerzeménnyel (szerzeményi vagyonközösség) is megfeleltethető volt. Mindez esetünkben ahhoz vezetett, hogy a jogilag képzetlen házastársak a magyar (törvényes) közszerzemény intézményét az osztrák szerződéses, halál esetére szóló vagyonközösség korlátozott kiterjedésű változatával azonosították. Más kérdés, hogy a hagyományrendelés hibás is volt, hiszen a hagyományozott vagyontárgyak nem a nő tulajdonát képezték, azokról ő nem rendelkezhetett volna. Házassági vagyoni jogi szempontból annak nincs jelentősége, hogy a Vogl Anna általános örököse a házassági szerződésben is megnevezett, első házasságból született fia lett, aki egyébként törvényes örököse is volt, és hogy az asszony szükségörököst is megnevezett végrendeletében.

Mivel az ügy aktájában őrzött iratok tanúsága szerint jogvitára nem került sor, biztosak lehetünk abban, hogy a Pécsi Járásbíróság elfogadta a férj örökös nyilatkozatba foglalt álláspontját: a házassági szerződés és a végrendelet egyaránt ugyanarra a tárgyra vonatkozó, halál esetére szóló rendelkezést tartalmazott, és a végrendelet keletkezett később. Vogl Anna végrendelete arra enged következtetni, hogy a hétköznapi jogéletben a magyar házassági vagyoni jog törvényes intézménye, a közszerzemény laikusok számára könnyen felcserélhető volt az OPTK halálesetre szóló szerződéses vagyonközösségével, amit persze nem a vagyonszerzési szándék is motiválhatott. Tudományos igényesség és precizitás aligha volt elvárható tőlük.

Grünwald Ferdinánd öröklési szerződése

A római katolikus vallású, özv. Grünwald Ferdinánd városi vadász 1860. július 27-én vette feleségül Burghard Évát, és kötött vele magyar nyelvű, házassági szerződéssel vegyes öröklési szerződést. A 36 éves férj pontosan egy hónappal később hunyt el. A házaspárnak nem született gyermeke. Az örökhagyó aktív va-

gyona a német nyelvű hagyatéki leltár szerint 345 Ft, passzív vagyona 184 Ft 70 Kr, tiszta hagyatéka pedig 160 Ft 30 Kr volt.⁵

„Házassági szerződés. – Á tellyes Szentháromság Atya, Fiú és Szentlélek Istennek nevében é mai alább írt napon egyrészről özvegy Grünwald Ferdinánd Pécs városa pagonya vadász mint vőlegény úr, másrészről hajadon Éva Burghard mint menyasszony között, következő módon házassági szerződés kötött meg:

1-ször a házasulandó felek azon vagyonra nézve, melyet már bírnak jelenleg, 's mit házasságuk ideje alatt szereznek vagyon közösséget állítanak fel, és aképp rendelkeznek, miszerint egyik vagy másik félnek halála esetében a halálozás alkalmával meglévő minden vagyonnak fele a vissza maradandó házastársra, másik fele pedig az elhaltnak örökösei, ha pedig ezek nem lennének szinte az életben maradt házastársra száljon át.

2-szor A házasulandó felek egymás irányában á szabad birtok átvételi jogot fenntartják olly módon, hogy az életben maradt házastársnak szabadságában áljon az örökösöknek fentartott fele birtokrészt bírói becsű alapján tulajdonul megtartani, 's a meghaltnak örököseit kifizetni.

3-szor Á birtok azon negyed részére melly az általános polg. t. k. 1253. §-a értelmében az örök szerződés mellett is á végrendelkezés szabadságának fentartandó á házasulandó felek aképp intézkedjenek, miszerint az esetben, ha gyermektelenül halnának el, ezen negyed rész is a vissza maradó házastársnak essen örökségül, melly intézkedés ez szerint egyuttal a végrendelkezés erejével bírjon.

4-szer Á vőlegény alulírt menyasszonyát összes fekvő javainak: melly Pécs szab. kir. városában egy házból 's hozzá mindennemű tárgyakból 's bútorokból álnak, ház szám 597. Szigeti külvárosban, Vasöntői utcában, melyhez senkinek követelése nincsen; mert egyedül vőlegény úr tulajdona 's sajátsága á képpen, hogy ezen

⁵ BML IV/1106b 99/1860 sz. ügy aktájához csatolt 3983/1860 sz. hagyatéki leltár.

vagyonból senkit kifizetni nem kell, így tehát menyasszonyára reá ruházza.

Á menyasszony alólírt vőlegényét házassági hozományával u. m. kész pénzben 100 ft, azaz egyszáz forint o. ért. három abrosz, tizenkét szalveta, tizenkét kendő hat lepedő, tizenkét darab konyha kendő; - bútor: hat szék, egy nyoszolya, két Schiffoner, egy ágy, egy asztal, - ágyruha: három vankos kettős héjal, egy felső és egy alsó dunyha, egy szalmazsák; házi állatokból; két darab sertés, baromfi; bor és menyasszonyi ruhára száz tizenöt 115 ft o. ért. álnak, közös birtoklatával felruházza.

5-ször Nem különben a házasulandó felek egymást házasságuk ideje alatt szenvedő, öröklendő vagy másképp megtakarítandó minden fekvő vagyonra nézve a közös birtoklás jogával ruházzák fel, oly felhatalmazással, hogy ezen házassági szerződés mind a közös birtokjog megszerzése, mind a többi abban biztosított jogigények biztosítása tekintetéből á telekkönyvbe is bejegyeztessék. Melyek nagyobb erejére ezen házassági szerződés két egyenlő példányban leíratván egyik a házasulandóknak adatik, másik pedig a jánosi plébánia levelei ládájában őriztetik. Kelt Jánosiban július 27-én 1860

Grünwald Ferdinánd m. k. mint vőlegény

Burghart Éva m. p. als Braut

Egy időben megjelent tanuk:

Schulzter József m. k.

Glatt Mihály m. p.

Rottler András m. k.

Kihirdettetett á haláleset felvétele alkalmával Pécssett September hó 22-én 1860

Ocskay Antal m. k. cs. kir. közjegyző mint biztos"⁶

⁶ BML IV/1106b 99/1860 sz. ügy aktájához csatolt szám nélküli végrendelet.

A szerződést a vőlegény saját kézzel írta, de írástudó volt a hajadon menyasszony is. Meglepő, de nem kivételes, hogy a házassági szerződést – tekintettel a halál esetére szóló rendelkezésekre – a testamentumok szokásos fordulatával indították; ezt láttuk Vogl Anna és Reinhardt Ferenc 1850. évi házassági szerződésénél is. Ez a házasságot azonban tíz évvel később, az OPTK hatálya idején kötötték, ezért a dokumentum tartalmára is annak rendelkezései voltak irányadók.

A házastársak teljes, már meglévő és a házasság fennállása alatt szerzett vagyonukra vagyontömeget állítottak fel, az OPTK 1235. §-nak megfelelően (Gütergemeinschaft auf Todesfall). Bármelyikük halála esetére úgy rendelkeztek, hogy a teljes vagyontömeg felét a túlélő házastárs, másik felét az elhalt örökösei, illetve ezek hiányában szintén a túlélő házastárs kapják meg. Az OPTK 1253. §-a öröklési szerződés mellett is fenntartott végrendekezésre egy negyed részt a hagyatékból. Erre a negyedre nézve ugyan ezt az öröklési sorrendet (első sorban az örökösök, ezek hiányában a túlélő házastárs) állapították meg. A vőlegény jelen időben fogalmazva menyasszonyára ruházta minden ingatlan vagyonát az ahhoz tartozó ingóságokkal együtt. Ezek felett tehát Burghard Éva a szerződés létrejöttével tulajdonjogot szerzett. A rendelkezés értelme abban állt, hogy az OPTK halál esetére szóló vagyontömeg alkalmazásakor a házasság fennállása alatt a felek között vagyonekülönítés érvényesült, csak a haláleset megtörténtekor jött létre a vagyontömeg a szerződésben meghatározott vagyontömeg felett. Mivel ellenszolgáltatást nem kötöttek ki, ezt a 4. pontba foglalt rendelkezést jegyesek közötti ajándékozásnak (1246. §) kell tekinteni. Itt határozták meg a női hozományt is, amely készpénzből, kelengyetárgyakból és háziállatokból állt. Ezeket a dolgokat a házastársak közös birtokába adták. A szerződés nem szól róla, de a hozomány tulajdonjoga, ha az készpénzből, átengedett adósságkövetelésekből vagy elhasználható dolgokból állt, a férjet illette (1227. §), szemben a magyar joggal, mely szerint a férj csak a haszonélvezet jogát kapta meg. Más kérdés, hogy a hozomány feletti tulajdonjog a férj halála után visszaszállt arra, aki azt önként adta (1229. §), azaz a két

jogrend között formális volt a különbség csak. Az OPTK a házassági egyességek (Ehepakte) egy típusaként nevesítette az öröklési szerződéseket, melyben a házastársak a jövődő hagyatékot vagy annak egy részét ígérték, illetve az ígéretet elfogadták. Az ilyen szerződés érvényességéhez szükséges volt, hogy az írásbeli végrendelet minden kellékével rendelkezzen (1249. §). A hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv szerint „az özvegy a házassági szerződést felmutatván kéri(te) azt kihirdetni”. Megjegyzésként csak annyi szerepelt, hogy az okirat – a testamentumoknál megszo-

kottól eltérően „nyitott állapotban találtatott”.⁷

A német nemzetiségű pécsi polgárpár házassági szerződése, mely csak részben volt öröklési szerződés, szép példa arra, hogy a házasságkötés időpontjában, 1860-ban hatályban lévő OPTK házassági vagyoni jogi intézményeit alkalmazták is. Más tanulmányomban azonban bemutattam már, hogy ez nem feltétlenül volt így: a szerződéses házassági vagyoni jog lehetővé tette azt is, hogy a szerződésben kikötött intézményeket a régi magyar jognak megfelelően alakítsák.⁸ Grünwald Ferdinánd és Burghard Éva nem így döntött.

Következtetések

A rendkívül gazdag levéltári forrásanyagból a fentiekben csak három példát volt módom bemutatni. Következtetéseimet elsősorban ezek alapján, de a teljes forrásanyagra tekintettel fogalmazom meg. Pécs szabad királyi város városi tanácsi iratai között az OPTK magyarországi hatálya által kijelölt időintervallumban túlnyomó részben magyar, jelentős részben német és csekély mértékben délszláv népesség hagyatéki ügyei maradtak fenn. Mivel a haláleset felvételi jegyzőkönyvben a korszakban minden esetben szerepelt az elhunyt személy foglalkozása és vallása is,

⁷ BML IV/1106b 99/1860 sz. ügy aktájához csatolt szám nélküli. 1860. szeptember 22-i keltezéssel ellátott tárgyi jegyzőkönyv.

⁸ Herger Csabáné: A törvényes és az írott hitbér Baranyában 1848 után. Szokásjog és jogszokás I (szerk.: Nagy Janka Teodóra), Szekszárd, 2016, 154-159. p.

feltűnő, hogy izraeliták ügyeivel egyáltalán nem találkoztam, holott az 1778. évi zsidóösszeírás szerint ekkor már a megye hat járásában, így a pécsi járásban is éltek izraeliták.⁹ 1780-ban a szabad királyi városi rangot adományozó oklevél 13. pontja ugyan megerősítette, hogy a város katolikus jellegének megőrzése érdekében „a jövőben is érvényben marad a másvallásúaknak (ez) a kizárása”,¹⁰ 1785-től – II. József a bányavárosok kivételével szabad költözködési jogot biztosító rendelete (1783) következtében – Pécs már nem csak vonzó, hanem elérhető hely is volt némely zsidó család számára. A magyarok mellett a német kisebbség jelentős mértékű jelenléte azzal magyarázható, hogy a földesúri birtokokra történő betelepítések Baranyában már 1711-től erőteljesek voltak,¹¹ de a neoabszolutista korszakban is folytatódtak. A hagyatéki eljárások iratanyagában a német nyelvű lakosságnál kisebb mértékben, de délszláv család és utónevek is előfordultak.

A vizsgált korszakban feltűnő, hogy a hivatali nyelv használata a formanyomtatványok, jegyzőkönyvek tekintetében változó volt, és nem feltétlenül követte az örökhagyó vagy a házassági illetve öröklési szerződést kötő személyek nyelvét. Úgy tűnik, elsődleges jelentősége az eljáró hivatalnok anyanyelvének volt. Ezzel szemben a tárgyalás nyelve már az ügyfelek anyanyelvéhez igazodott. A többnemzetiségű Pécs polgárainak szoros együttélésére jó példa a magyar nyelvű dokumentumoknál a német nemzetiségű tanúk esetén a német névírás és a „tanú” kifejezés németül történő hozzáfűzése.

A vizsgált levéltári forrásanyag arra enged következtetni, hogy a nyelvi-etnikai hovatartozásnak az alkalmazott jogintézmények tekintetében nem feltétlenül volt jelentősége. A házastárs javára történő végintézkedéseknél elsősorban a tradicionális magyar magánjogban a polgárok és parasztok között alkalmazott

⁹ Radnóti Ilona: Weismayer és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18-20. századi történetéből. Pécs, 2012, 25. p.

¹⁰ A privilégiumlevél szövegét idézi Radnóti i.m. 67. p.

¹¹ Seemann, Gerhard: A magyarországi németek története 1., Pécs: Argumentum 2015, 173. p.

törvényes vagyoni jogi intézmények kerültek elő a végrendeletekben és házassági illetve öröklési szerződésekben egyaránt. Mivel az OPTK-t hatályba léptető pátenst a házasságon alapuló jogviszonyok tekintetében a házasságkötés időpontja szerinti jog alkalmazását írta elő, az 1853. május 1. után kötött házasságok esetében várhatnánk, hogy a házastársak az osztrák jogintézményeket alkalmazzák. Mivel azonban az OPTK házassági vagyoni jogának a lényege a szerződéses jogban volt, szerződés hiányában pedig vagyonekülönítés érvényesült, a szerződés adta keretekkel élve továbbra is többnyire a magyar intézményeket alkalmazták. Ha pedig kivételként az OPTK vagyoni jogi intézményei jelentek meg, azt már a német (osztrák) jogi kultúrához való szorosabb kötődés motiválhatta.

A három Dóczi végrendelete¹

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Mezővárosaink mindennapi életét sokan feltérképezték már: hol magát a mezőváros társadalmát, hol annak szervezeti formáit, szokásait vagy éppen néprajzi sajátosságait elemezték.² A kutatások irányát és tartalmát alapvetően a fennmaradt források határozzák meg. Ez is az egyik magyarázata annak, hogy a 18-19. századból megmaradt jobbágy végrendeletek képezik az elemzések jelentős csoportját.³

A halál esetére szóló rendelkezés igénye természetesen attól is, hogy emberekben függetlenül attól, hogy gyerekei, közeli rokonai vagy a tág értelemben vett nemzetség tagjai között történt-e a végintézkedés. Független ez az igény attól is, hogy írásba foglalt jogszabály határozza meg a végintézkedés szabályait vagy csak az emberek között kialakult szokásokat rögzítették egy-egy végakaratban. Jogtörténeti kutatásaim egyik meghatározó forráscsoportja régóta a dél-alföldi mezővárosok jogéletét az utókor számára megörökítő bevallások jegyzőkönyvei,⁴ a mezővárosok bíróságának fennmaradt iratai⁵ és az úriszéki iratok⁶ mellett a

¹ A tanulmány a 109191 K számú OTKA kutatási pályázat támogatásával készült.

² Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.; Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.; Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Akadémia, Budapest, 1947.; Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781-1821). PTE IGYK, Szekszárd, 2012.; Homoki-Nagy Mária: Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában. Acta Jur. et Pol. Tom. LXIII. fasc. 8. Szeged, 2003.

³ Horváth József: A végrendelkezések jogi motivációi a 17. századi Győrben. 1. jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/horvathjosef_vegrendelkezés1.pdf letöltve: 2018. július 5.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (CSML) Szentes V.A.102.o. Egyezségek jegyzőkönyvei

⁵ CSML Szentes V. A. 102. b. Tanácsulési iratok, bírói naplók; V.A. 115. Szentes város tanácsának törvénykezési iratai

külön forráscsoportot képező végrendeletek.⁷ A végrendeletek azok, amelyek nemcsak az egyes konkrét jobbágycsalád vagyoni viszonyait őrizték meg, hanem megrajzolható azokból a mezőváros társadalmi rétegeződése. Utalások vannak az adott mezőváros életét befolyásoló eseményekre, sőt a jobbágyság körében élő szokások is feltérképezhetőek.⁸ Igazat kell adnunk Horváth Józsefnek, amikor azt írta, hogy „a végrendelet, mint történelmi forrástípus felfedezése valójában az utóbbi fél évszázad során történt meg.”⁹ Azóta viszont jelentős számban láttak napvilágot olyan forrásközlések, amelyek segítségével egy-egy kisebb közösség társadalmi és vagyoni viszonyai megismerhetőek.¹⁰ Ritkán adódik azonban olyan lehetőség, hogy egy adott családon belül több generációhoz tartozó személyek végrendelete maradjon fenn. Általában – koroktól függetlenül – a társadalomnak elenyésző százaléka készít(ett) végrendeletet. Éppen ezért elsődlegesen a törvényes öröklés szabályai érvényesültek és sokszor maguk a végrendeletek is a törvényes öröklés szabályait rögzítették az utókor számára.

A 18-19. század késő rendi korának magánjogi viszonyai között a kötött tulajdoni rendszer miatt a törvényes és a végrendeleti öröklés egymás mellett élt.¹¹ A nemesi jogban az ősi vagyon

⁶ CSML Szentés V.A. 115. Szentés város tanácsának törvénykezési iratai, úriszék

⁷ CSML Szentés V.102.k. végrendeletek

⁸ A Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport, valamint a K 109191 számú OTKA kutatási támogatásával működő kutatócsoport tagjaként különösen fontosnak tartom, hogy a levéltárakban megőrzött forrásokat a széles olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tegyük. Ezzel szűkebb és tágabb környezetünk fontos történelmi hagyományai, az ún. „mikrotörténelem” válik megismerhetővé.

⁹ Horváth József: A végrendelkezések jogi motivációi a 17. századi Győrben. 1. jogtörténet.sze.hu/images/dokumentumok/horvathjosef_vegrendelkezes17.pdf letöltve: 2018. július 5.

¹⁰ Csak néhány példa azokból a forráskiadványokból, amelyek végrendeleteket tettek közzé: Kemény János: Duna-Tisza közí mezővárosi végrendeletek 1738-1848. Kecskemét 2005.; Iványosi-Szabó Béla (szerk.): Kecskeméti testamentumok I-IV. Kecskemét 2003.; Rácz István: Debreceni végrendeletek 1595-1847. Debrecen, 1983.; Kocsis Gyula: 18. századi ceglédi végrendeletek. In: Ceglédi füzetek 28. sz. Cegléd, 1993.

¹¹ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban I. Buda, 1845. 431. p.

és a királyi adománybirtok jelentette a hagyaték legfontosabb részét, a jobbágy-paraszti társadalomban az ősiség, az úrbéri telek, a szőlőföld és a ház volt a meghatározó.¹² Ahhoz, hogy a jobbágy végrendeletek tartalmát pontosan érteni lehessen szükséges ismerni a paraszti tulajdont érintő egyes vagyontárgyak jogi sajátosságait.

A jobbágy-paraszti tulajdon- és birtokviszonyok meghatározó részét az úrbéri telek képezte. A késő rendi viszonyok között ezt Mária Teréziának az 1767-ben kiadott Urbárium határozta meg. A pápens rögzítette először az egy egész úrbéri telek nagyságát, amely két részből állt: a külső telekhez tartozott a szántó, amire a parasztság a 18-19. században tanyai épületeket emelhetett és a rét, míg a belső telken, melynek nagysága legfeljebb egy hold lehetett, építhették fel a jobbágyok a házaikat. Mindehhez hozzátartozott a legelő- és erdőhasználat. Az úrbéri telkek kimérése igen lassan haladt, ezért II. József egyrészt igyekezett sürgetni az Urbárium rendelkezéseinek a végrehajtását, másrészt a szabad költözködési jog biztosításával, a jobbágy név eltörlésével új szabályokat is érvényesíteni akart. Ezek azonban a birtokviszonyokat nem érintették.

Az úrbéri telek tulajdonosa a mindenkori földesúr volt, amit a jobbágyok csak használatba kaptak. Ezért a használatért szolgáltatással tartozott a jobbágy a földesúrnak, ami a kilenced, a robot és az ajándékok teljesítését jelentette elsősorban. A sajátos osztott tulajdoni rendszerből következett, hogy bár Werbőczy Hármaskönyvében rögzített alaptételre¹³ hivatkozva a jobbágyot munkája bérén kívül semmi sem illette meg, a török elleni felszabadító harcok után a birtokviszonyok jelentősen megváltoztak, átalakultak. A volt török hódoltsági területen átmenetileg – a szolgáltatások terhére figyelve – könnyebb lett a jobbágyok hely-

¹² Ehhez lásd: Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Akadémia, Budapest, 1947.

¹³ Werbőczy István: Tripartitum, Téka, Budapest, 1990. III. rész 30. cím 7.§ „*Mert a parasztnak munkája bérén és jutalmán kívül, az ő ura földjeiben semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti.*”; Nánásy Beniamin: Testamentom a magyarországi törvények szerint. Pest, 1798. 377-380. p.

zete, mely abból adódott, hogy a visszatérő földesurak, vagy akik az uralkodótól újonnan kapták adományként a területet, a munkaerőhiány miatt kedvezményeket adtak jobbágyaiknak. Ekkor jelentek meg az ún. taksás és a szabadmenetelű jobbágyok. Ez azt jelentette, hogy a földesurak szerződést kötöttek parasztjaikkal, amelyben pontosan rögzítették a jobbágyi szolgáltatásokat. Ha ezt teljesítette a paraszt, akkor a mezőgazdasági év végével szabadon elköltözhett. A taksás vagy szabadmenetelű jobbágy-paraszság jobb helyzetét látva, megindult egy belső vándorlás, ezért azok a megyék, ahonnan elköltöztek a jobbágyok, ismét magukhoz kívánták kötni parasztjaikat. E kettős törekvésnek lett az eredménye, hogy az országgyűlés döntése értelmében a szabad költözési jog megítélése vármegyei hatáskörbe került.¹⁴ Ezzel egyidőben az uralkodónak is lépnie kellett, ha a jobbágyok által teljesítendő közterheket meg akarta kapni, hiszen a földesurak könnyebben tudták a jobbágyoktól a járadékokat beszedni, mint a távollévő király kiküldött emberei. Az Urbárium rendelkezései a jobbágy-paraszság számára pozitív és negatív hatással egyaránt voltak. Pozitív következményként jelentkezett, hogy ki kellett mérni az úrbéri telkeket. Ez természetesen nem volt könnyű, hiszen korábban a telek nagysága attól függött, hogy mennyi földet tudott a jobbágy megművelni. A régi „ekealja” kifejezés is erre utalt. Az Urbárium rendelkezése alapján a föld minősége is befolyásolta az úrbéri telek nagyságát, másrészt, minden az addig jobbágyok által használt területet úrbérinek kellett tekinteni és a földesúr nem csatolhatta azt allodiális birtokához. A telkek kimérését követően vált nyilvánvalóvá, hogy voltak akik túl nagy területet mondtak általuk megművelt területnek, s azt a későbbiekben már nem voltak képesek megművelni, s voltak, akik számára kevésnek bizonyult a kimért telek. Jogilag az úrbéri telek a földesúr tulajdonát képezte, az ő engedélyétől függött, ki használhatja a birtokot. A jobbágy használta, gyümölcsöztette az úrbéri telket, s ezért alakulhatott ki az a gyakorlat, hogy tanyai épületeket is emelhetett arra. Az épület tulajdonjoga viszont már a

¹⁴ Homoki-Nagy Mária: A szabad költözködési jog biztosítása Magyarországon. Acta Jur. et Pol. Tom LV. Fasc. 10. Szeged, 1999.

jobbágyé volt. Bár az Urbárium pontosan meghatározta, hogy egy egész úrbéri telek után mennyit kell a földesúr számára teljesíteni munka, termény és pénzjáradékban, bizonyos vonatkozásban ez mégis negatív következményekkel járt. A földesurak ekkor ismerték fel újra, mit és mennyit követelhetnek jobbágyaiktól, amit a dicalis jegyzékek tanúsága szerint megtettek. Az Urbárium további szerepe abban mutatkozott meg, hogy ennek alapján ténylegesen lehetett bizonyítani a földesúri tulajdont. Az Urbárium azonban nem tért ki a jobbágy-paraszság birtokában lévő szőlőföldekre és az ún. kertekre. Ezek tulajdoni viszonyai továbbra is kétségesek voltak. Ha bizonyítani lehetett, hogy ezeket, mint irtványföldeket tették megművelhetővé a jobbágyok, akkor azokon a jobbágyok tulajdonjoga érvényesült,¹⁵ ha viszont ezt nem lehetett bizonyítani, akkor az is a földesúr tulajdonát képezte.

A belső telken a jobbágyok saját erejükkel építették meg házaikat, mint ahogy a külső telken az ún. tanyai épületeket is.¹⁶ A felépítmények így paraszti tulajdonba kerültek. A magánjogi dogmatika alapján elvált egymástól a felépítmény – a ház, a tanyai épület – tulajdonjoga, a föld tulajdonjától. A szokásjog rendszerében ezt azonban nehezen lehetett értelmezni, s ebből adódtak azok a magyarázatok, amelyek a jobbágyok használati jogát, s ebből eredő rendelkezési jogát kívánták értelmezni. *Nánásy Beniamin*, aki a 18. század végén elsőként foglalta írásba a magyar öröklési jog szabályait, hosszan elemzi a jobbágyokra vonatkozó rendelkezéseket. Ezek alapját egyrészt Werbőczy Hármaskönyvének rendelkezései adják, másrészt az Urbárium intézkedései, harmadrészt az 1715. évi 27. törvény, amely lehetővé tette, hogy a jobbágyok közvégrendeletet tegyenek. Mindezeket kiegészítették a jobbágy-paraszság körében élő jogszokások, amelyek lehettek az egész országban hasonlóak, de lehettek területileg egymástól eltérőek is.¹⁷ Mindezekről közvetlenül vagy

¹⁵ Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Akadémia, Budapest, 1947. 21. p.

¹⁶ Uo. 19. p.

¹⁷ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban I. Buda, 1845. 431. p.

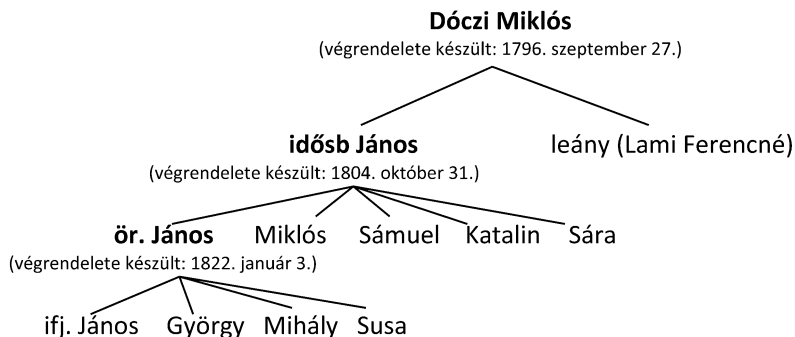
közvetve az egyes végrendeletekben is utalást találunk. Különösen fontosak azok az örökhagyók által tett megjegyzések, indokolások, amelyek a tulajdon- és birtokviszonyokra vonatkoznak.

Szentes mezőváros jogéletét hosszú évek óta kutatva tudom, hogy külön forráscsoportot képeznek a fennmaradt és kigyűjtött végrendeletek. A 18-19. század első feléből a közel száz év időtartamban, mintegy ötszáz végrendelet maradt fenn. Bár a török hódoltságot követően a várost *Harruckern János Györgynek* sikerült aránylag gyorsan újjászervezni, a város életére vonatkozó források nagyobb mennyiségben csak 1760 után maradtak fenn. Ennek oka az 1760-ban bekövetkezett nagy tűzvész volt, amelynek nagyságáról a szájhagyomány útján fennmaradt emlékezet mellett a tanácsülési jegyzőkönyvben fennmaradt rövid utalás is tanúskodik. A feljegyzés szerint mintegy 189 ház mellett a „Közönséges város háza minden appertinentialis épületekkel együtt”¹⁸ leégett. Ebből kiolvasható, hogy a város ekkor már vezetett levéltára is a tűzvész martaléka lett. A város lakosainak végrendeleteit csak 1760 után kezdték el összegyűjteni és a város levéltárában megőrizni.¹⁹

A jobbágyság körében ritkán fordul elő, hogy egy családon belül, három generáción keresztül követni lehessen a vagyoni viszonyok alakulását. A végrendeletek fennmaradását és azt a tényt, hogy a névazonosságon túl egy család férfitagjainak végrendeleteiről van szó, az bizonyítja, hogy az egyik dédunoka öröklési pert kezdeményezett és igazának állításához becsatolta ősei végrendeleteit. E jelen írásban nem elemzem magát a pert, viszont három generáció végrendeleteit röviden ismertetem. Az iratok tanúsága szerint a családi kapcsolatot az alábbi ábra mutatja.

¹⁸ CSML. Szentes V.A.102. a) tanácsülési jegyzőkönyvek

¹⁹ Ez nem jelenti azt, hogy korábbi időkből ne maradtak volna fenn végrendeletek, ha az úrszék iratai között egy öröklési perben megőrződtek. Arra is van példa, hogy az összegyűjtött végrendeletek között nem, de későbbi öröklési per bizonyítékai között akadtam megintézkedésre.

A végrendeletek tartalmi elemeit vizsgálva a legkorábban készült végrendelet őrizi leginkább azt a hitvilágot, amely szerint halálunk után számot kell adnunk Istennek földi életünkről. *„Én a midőn az én Jó Istenemnek bölcs rendelkezésből az én meg unt világi életemnek szintén utolsó részére az meg élemedett öregségre jutottam volna érezvén magamban kevés idő múlva e világtól való megválásomat, arra valo nézve még elmémnek épségben volnék kívántam ezen utolsó rendelkezésemet tenni Istentől még eddig meg hagyatott kevés javaimból.”*²⁰ A végrendeletnek ezt a bevezető gondolatát azért is érdemes megjegyezni, mert a reformátusok körében igen ritka ez. A római katolikusnak keresztelt jobbágyok gyakrabban kezdték testamentumokat azzal, hogy „A Szentháromság nevében” vagy „Az Atya a Fiú és a Szentlélek nevében...”. Ez a reformátusoknál nem volt szokásban. Tekintettel arra, hogy a török hódoltságot követően Csongrád megye települései közül Szentes és Hódmezővásárhely református hitre tért, a 18. században is a lakosság nagyobb százaléka tartozott a református felekezethez, függetlenül attól, hogy III. Károly rendelete alapján a katolikus Harruckern Ferenc²¹ szükségszerűen katolikus cselédekkel telepített Szentesre (1742).

²⁰ CSML Szentes V.A.102. k. Végrendelet Dóczi Miklós 1796.

²¹ Báró Harruckern János György (1664–1742) élelmezési főhadbiztos Békés vármegyét és Csongrád megye egy részét, köztük Szentes mezővárosát

Idősb Dóczi János végakarát, melyet 1804-ben készíttetett már a 19. században megszokott módon kezdte: „*Én alól is megírt idősb Dóczi János megélemedett időmre nézve is, de leginkább mostani betegségem miatt magamat utolsó órámhöz közelíteni érezvén, még ép és egészséges elmével vagyok kevés világi javaimról a successoraim között történhető villongásoknak eltávoztatásának okaiért kívántam illetén szabad akaratom szerint való utolsó Rendelést ... tenni.*”²² Hasonló bevezető formulát mutat az időben legkésőbb keletkezett végrendelet: „*Én alább is megírt öreg Dóczi János mostani beteges állapotomra nézve, magamat utolsó órámhöz közelíteni érezvén, minthogy még ép elmével vagyok, kevés világi javaimról successoraim közt történhető villongásoknak eltávoztatása okáért kívántam ... végső rendelkezésemet tenni és hagyni.*”²³

A jobbágy-paraszság formai szempontból kizárólag közvégrendeletet készíthetett, ami azt jelentette, hogy a mezőváros előjáróságához fordultak a testamentumot készíttetni akarók, és a főbíró által kiküldött ún. „érdemes személyek” előtt szóban mondták el utolsó akaratukat, amelyet a város jegyzője írt le.²⁴ Ha az időben későbbi, az 1840-es években keletkezett végrendeleteket olvassuk, akkor már egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a végrendeletek bevezető és befejező formáit a jegyzők alakították, s feltételezhetően hagyományozták egymásra. A Dócziak végrendeleteinél ezt még nem lehet megállapítani, jelentős a különbség az 1796-ban keletkezett végrendelet szófordulata és az 1804-ben és 1822-ben íródott végrendeletek között.

Vizsgáljuk meg először Dóczi Miklós vagyoni helyzetét. Az ún. szállási birtokról semmit sem tud meg az utókor, mert az örök-

adománybirtokként kapta III. Károlytól. Fia Harruckern Ferenc (1696–1775) folytatta apja gazdálkodását, de III. Károly parancsát már nem hagyhatta figyelmen kívül. Az addig csak református vagy evangélikus lakosú mezővárosokba katolikus cselédekkel telepített.

²² CSML Szentés V.A.102. k idősb Dóczi János végrendelete 1804.

²³ CSML Szentés V.A.102. k öreg Dóczi János végrendelete 1822.

²⁴ Nánásy Beniamin: Testamentom a magyarországi törvények szerint. Pest, 1798. 383. p.

hagyó csak annyit közölt, hogy „*a szállásomon lévő minden örökségemet eladtam Lami Ferentznek kész pénzen ... úgy minden gazdasághoz való szerszámot is nékie pénzért által adtam valami csak az szállásomon volt.*”²⁵ Amit a korabeli források szállásnak neveznek az volt a külső úrbéri telek. Dóczi Miklós nem tartotta fontosnak sem azt, hogy az eladott telek nagyságát közölje, sem azt, hogy az érte kapott vételárat rögzítse. A végrendelet egyéb pontjaiból olvasható ki, hogy a vevő a veje volt, így tulajdonképpen családon belül maradt a szállás. Azt persze érdekes lenne tudni, miért nem a fiának adta a birtokot? Feltételezhető, hogy már korábban megosztozott a fiával, s ezért arról már nem tett említést.²⁶ A korabeli szabályok szerint, ha a földesúr tudomásul vette a szállási birtok használójának személyében bekövetkezett változást és a dicális jegyzőkönyvekbe az új birtokost tüntették fel, az azt jelentette, hogy képes volt a földesúri szolgáltatások teljesítésére. Miután a testáló elidegenítette az úrbéri telket, számára már nem volt fontos arról annál többet mondani, mint amit végrendeletének utolsó pontjában említett. Ez is egyik sajátossága ennek a végrendeletnek. Fontosabb volt számára a meg-lévő és a jobbágy-paraszti társadalomban nagy értékkel bíró állatoknak a felsorolása. Így közölte örököseivel, hogy van „*nagyobb és kisebb idejű barmos marha*” 11 darab, „*ötöd magával való*” ló, „*40 darabból álló juhok bárányokkal együtt*” és sertései. Ezeket meghatározott rend szerint leánya (Lami Ferencné) és felesége között osztotta meg. Feleségéről egyébként igen szépen tett említést a testáló: „*velem együtt sok időt eltöltött és velem meg is öregedett hűségesen mind eddig gondomat viselő édes feleségem.*”

Az állatok felsorolása után tett említést Dóczi Miklós a birtokában lévő ingatlanokról, mégpedig a szőlőről és a belső telken álló házról és malomról. „*A házamat és a malmomat hagyom minden hasznávételeivel együtt ... öreg feleségemre.*” A jól ismert szo-

²⁵ CSML Szentés V.A.102. k Dóczi Miklós végrendelete 9. pont

²⁶ Bár a 19. század első felében keletkezett végrendeletek nem ezt támasztják alá. A testamentumot készítők pontosan rögzítették, milyen vagyontárgyakat adtak már át korábban gyerekeiknek.

kásjog szerint az özvegy feleség, amíg férje nevét viselte a férjével közösen használt házban maradhatott, s gyermekeinek, elsősorban a legkisebb fiúnak kellett eltartásáról gondoskodnia.²⁷ A végrendeletnek ez a pontja megfelel ennek a szabálynak, az érdekessége a malomról szóló rendelkezés. Malmot csak földesúr engedélyével lehetett működtetni. A malom hasznai biztosíthaták az idős asszony megélhetését, de a férj nem rendelkezett arról, hogy ténylegesen kinek kell majd az özvegyasszonyról gondoskodni. Sőt az sem olvasható ki a végrendeletből, hogy az örökhagyónak volt-e közös szerzeménye feleségével? A házat, a malom haszonvételeit és az állatok egy részét hagyta Dóczi Miklós a feleségére, de hogy ebben a vagyonrészben benne volt-e felesége hozománya vagy valamilyen közösen szerzett jószág, arról nem adott felvilágosítást.

A ház mellett még szőlőföldje is volt Dóczi Miklósnak, s az erről történő intézkedés is érdekes. Azt mondta ugyanis, hogy *„vagyon nyolc pászta szőlőm amellyekből két pásztát Dóczi János fiam szölleje felől az árok felől a mely áll nyolcvan útból hagyom Lami Ferenczné édes leányomnak az többit pedig hat pásztát hagyom ugyan sokszor említett édes feleségemre.”*²⁸ A végrendeletnek kizárólag ebben a pontjában tett említést az apa a fiáról – Dóczi Jánosról –, de csak azért, hogy a leányának hagyott szőlőföld határát megjelölje. Ebből az egy megjegyzésből következtethetünk arra, hogy feltételezhetően az örökhagyó már régen megsztozott a fiával, kiadta annak osztályrészét, és ezért végrendeletében már csak arról a vagyonról intézkedett, ami még halála előtt ténylegesen a birtokában volt. Csak így érthető, hogy a szálásföldről is csak annyiban szólt, hogy azt már eladta és *„senki semmi pretensiot nem formálhat”*, azaz a vevőtől nem követelheti vissza.

Dóczi Miklós vagyoni helyzeténél már jóval több jószágról rendelkezett fia idős Dóczi János, aki először felsorolta meglévő vagyon tárgyait. *„Vagyon a városban ezen házam mellyben mos-*

²⁷ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban I. Buda, 1845. 528. p.

²⁸ CSML Szentés V.A.102. k Dóczi Miklós végrendelet 7. pont

tan lakom több szükséges épületekkel együtt, vagyon ugyanaz házi portámon egy száraz malom is, vagyon az ugy nevezett öreg hegyben²⁹ ... 8 pásztából álló szőlőm a hozzá megkívántató edényekkel együtt, az ugy nevezett Lapistón³⁰ méltóságos földesuraságunk nagy kegyelmességéből bírt 2 6/8 urbáriális földön vagynak oda megkívántatott szállási épületeim.”³¹ Ezt követően a végrendeletnek ugyanezen pontjában felsorolta az állatait és említést tett arról, hogy mintegy „70 az az hetven Rforint” készpénze is van.³² Az ő fia öreg Dóczi János 1822-ben röviden így foglalta össze meglévő vagyonát: „Vagyon ezen házam, száraz malmom, 6 pásztából álló szőlőm, mintegy 180 darab birka juhaim, 2 ökör, egy fias tehén, egy 3dfüre kelő üszőm.”³³ Ha apa és fia vagyontárgyait összehasonlítjuk, nem nehéz felismerni a hasonlóságot függetlenül attól, hogy a fiú nem nevezte meg hol található a szőlőföld, s a szárazmalom helyét se pontosította.

Dóczi Miklós végrendeletéből már nem lehet megállapítani, hol lehetett az általa birtokolt és használt szállásföld, míg fia Lapistót nevezte meg, ahol a kettő egész 6/8 nagyságú szállásbirtok feküdt. 1804-ben kevés gazdának volt két egész telke, így csak a szállásbirtokot nézve a módosabb jobbágy-paraszt családok közé számítottak a Dócziak, ugyanakkor feltűnő, hogy végrendeletében kevés állatot – juhot, marhát, lovat és sertést – említ, és ezek között nem találunk utalást ökrökre. Már pedig más végrendeleteket és a korabeli gazdálkodás bizonyos szabályait ismerve ökrök nélkül nem tudták a parasztok a szántókat megművelni. (Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bérbe is vehettek állatot, vagy kölcsönözhettek.) Fia már említést tett két ökorről,

²⁹ A végrendeletekben öreg hegynek nevezték azt a helyet, amelyet napjainkban Nagyhegynek neveznek. A 18-19. században szőlőskertek voltak a városnak ezen a részén.

³⁰ Lapistó Szentés külterületéhez tartozott és tartozik ma is, nevét a valamikor itt található tóról kapta.

³¹ CSML Szentés V.A.102. k idősb Dóczi János végrendelete 1804. 2. pont.

³² Rforint az ún. rajnai forintot jelentette, amely a 19. században a 60 krajcárt érő ezüst forint megnevezése volt.

³³ CSML Szentés V.A.102. k öreg Dóczi János végrendelete 1822.

amelyek értékét hagyományozta becsüáron a református egyháznak.

Apa és fia anyagi viszonyairól többet tudunk meg, ha a végrendeletek egyéb rendelkezéseit is megvizsgáljuk, mintha kizárólag a végrendelkező kezén lévő jószágokat elemeznénk. Idős Dóczi János a szőlőföld felét, a szállásbeli épületeket, a házát, a belső telken álló más épülettel együtt és a malommal elsőszülött fiának Jánosnak hagyta. Mindezt legelőször azzal magyarázta, hogy János *„sok időig véllem békességben, és nagy szíves szeretettel lakozó ... mindenkoron hűségesen gondomat viselő ...kedves fiam ... az ő jószágának jutalmában s mellettem elkövetett fáradságának is visszapótlására”* adta ezen jószágokat. Később azért azt is leírta az apa, hogy az elsőszülött fiú építette a szőlőföld egyik felén meglévő gunyhót – ezért kapta a szőlőnek azt a felét, ahol a gunyhó állt, sőt a szállásbeli épületeket is a fiú építette. Az apa valójában így írta le, hogy elsőszülött fiával osztatlan vagyoni állapotban éltek, és ez az osztatlanság tette lehetővé, hogy a fiú nemcsak munkájával járult hozzá a gazdaság fenntartásához, hanem a külső szállásterületen tanyát épített, ahogyan a szőlőben is egy kis házat. Meg kell jegyezni, hogy az ősi szokástól eltérő módon az apa nem a legkisebb fiának adta a belső telken található házat, hanem azt is a legidősebb gyermekének azzal a feltétellel, hogy János a két fiatalabb öccsének – Miklósnak és Sámuelnek – *„ebbeli jussokba egy-egy részre fizessen háromszáz Rforintot.”* Ezzel a rendelkezéssel az apa biztosította, hogy a két kisebb fiú házat, házhelyet tudjon vásárolni. Más ingatlan vagyónából az apa a két kisebb fiúnak semmit sem hagyott, azt állítva, hogy őket *„érdemek felett is segítettem és minden marháimból is kielégítettem illendően.”* Sámuel vonatkozásában még külön hozzászövegezte, hogy neki nem adott a *„juhból részt vagy just ... őreája a kész pénzből a juhok értékénél is többet az felesleg költöttem.”* Miután nem tudunk arról, hogy ezt a végrendeletet megtámadták volna az örökösök, így el kell fogadni a tényt, hogy a végrendelkező apa fiai pontosan tudták, mit kaptak apjuktól annak életében.

Mielőtt tovább elemeznénk a végrendeletet, egy pillanatra meg kell állni azért, hogy az ingatlan javak jogi természetét megvizsgáljuk. Idősb Dóczi János nem tesz említést arról, hogy apjától Dóczi Miklóstól házat örökölt vagy kapott volna. Ezért, természetesennek vesszük, hogy a házról és a száraz malomról szabadon rendelkezett. Bár Dóczi Miklós a házat és a száraz malom haszonvételét feleségére hagyta, így Dóczi János megörökölhette anyja halála után ezeket. De ne bocsátkozzunk feltételezésekbe. A kutató elfogadja a rendelkezésére álló adatokat, de megjegyzi, hogy ifjú Jánosnak a maga örökrészből ki kellett fizetnie öccsei részét. Így még ha ősi lett volna a ház és a malom épülete minden fiú kapott részt belőle, ami már a jobbágy-paraszság körében élő ősi szabályoknak is megfelelt.

A fiúknak ezenkívül egyenlő arányban kellett megosztoznuk a készpénzen és az ún. házi eszközökön, mert a „*szállási gazdasághoz megkívántató eszközeim a szállással együtt*” az elsőszülött Jánosé lettek.

Ezt követően az apa két leánygyermekének részéről intézkedett. Katalin leányának a végrendelet szerint „*mostan semmit sem hagyott, mivel őt illendően kielégítettem és tisztességesen kiházásítottam.*” Megszokott a jobbágy-paraszság körében, hogy a férjezett leányok már semmit sem kaptak az apai vagyonból, mert a kiházásítást tekintették olyan vagyonnak, amely a férjhez ment leány örökrészét testesítette meg. A leányok ezt persze sokszor nem így gondolták. Sára leányának viszont hagyott még 70 forintot, mert ő ennyivel kevesebbet kapott Katalinhoz képest. A két leány meghalt édesanyjuk ingóságaiból az apai intézkedés alapján most kapott még két-két derékallyat, kettő-kettő párnát és lepedőt, mert apjuk szerint „*érdemekhez képest már eleget elvittek.*” Ami ezen felül még megmaradt ruhanemű, azokat három menyének testálta Dóczi János. Ritkán fordul elő, hogy a menyekről ily módon tegyenek említést az örökhagyók, ugyanakkor az megfigyelhető, hogy amíg élt az apa, a kiházásított leányok anyjuk után megmaradt ágyneműekből és házi eszközökből nem vihettek el magukkal semmit. Az apa határozta meg, ki, mit kaphat és mikor.

Hogyan rendelkezett 1822-ben az öreg Dóczi János, aki az idősb Dóczi János elsőszülött fia volt? Ő örökölte a belső telket a házzal és az azon levő szárazmalommal, a lapistói szállásföldet és az azon általa épített tanyai épületeket és az öreghegyen található négy pászta szőlőt. Ő is úgy rendelkezett, hogy *„János öregebb fiamnak, aki mindenkor velem volt és a gazdai kötelességet folytatta hagyom ezen házamat, két házhely földet, de az egyik sessio árendás föld, a juhoknak harmad részét, a malom felét, de úgy hogy mind a malom haszon vétele fejébe, épületek és szállási földek fejébe fizessen 200 Rforintot György fiamnak, a szőlőből ... a nagy pászta szőlőm, a gunyhóval és lugassal együtt és itt a háznál minden névvel nevezendő épületek és más egyéb eszközök a maguk valóságába János fiamnak meghagyassanak.”*³⁴ Apa és fia szinte ugyanúgy végrendelkezett. A fiú is a legidősebb fiának rendelte a házat, a szállási földet és a szőlőnek azt a felét, ahol a gunyhó épült. Amikor végrendelet útján öröklődött egy vagyontárgy, akkor az az ingatlan jószág nem vált ősi birtokká. Ezért nem jellemezte az örökhagyó e vagyontárgyakat örökölt javaknak, mert akkor azt fiai között egyenlő arányban kellett volna megosztania. Így, mintha családi szokást, hagyományt követett volna, ahogy ő az apjától, úgy ő is legidősebb fiára hagyta e javakat. A szárazmalom volt a kivétel, mert ebben az esetben azt az elsőszülött János és Mihály örökölte, azzal a feltétellel, hogy János kettőszáz, Mihály pedig száz Rforintot fizet a harmadik testvérnek, Györgynek. Az apa itt is a nagyapai rendelkezést követte, hiszen idősb Dóczi János háromszáz forint osztályrészt rendelt kisebb fiainak, s a fiú György fia számára szintén 300 forintnyi osztályrészt juttatott. A két végrendelet közötti különbség akkor mutatkozik meg, amikor az ifjabb Dóczi János nem elégszik meg annak közlésével, hogy fiainak már korábban hagyott valamit, hanem leírja, hogy Mihálynak *„már két fertály földet adtam és házat is neki a közös vagyonokból építettem.* György fia számára szintén hagyott egy harmadrész szőlőt, vásárolt neki is két fertály földet, *„a házat ugyan maga vette, de az én általam adott borjú szaporulattjából.”* Az apa három fiának közel azonos értékű osztályrészt juttatott,

³⁴ CSML Szentés V.A.102. k öreg Dóczi János végrendelete 1822.

bár nem tudjuk, hogy a lapistói két egész és 6/8 úrbéri telekből mennyi maradt meg ifjabb János számára. Zsuzsanna leánya kapott még egy pászta szőlőt és egy tehenet, valamint ágyneműket.

Ifjabb Dóczi János végintézkedése abban különbözik apjától, hogy fontosnak tartott néhány, a gazdasághoz tartozó szerszámot, eszközt megnevezni. Így rendelkezett két kocsiról, szekérről, vas boronáról, vontató láncokról és csatló láncról egyaránt.

Mindhárom végrendeletben hagyományrendelésről olvashatunk a református egyház számára. Dóczi Miklós leírása szerint János fia kölcsön kért tőle 30 forintot, amit nem fizetett meg, és Molnár István csapláros is adós volt neki négy forinttal. Ezeket az összegeket rendelte a *„Szentesi Református Sz. Ecclesia számára akinek én is kebelébe nevelkedtem.”*³⁵ Idősb Dóczi János mielőtt felsorolt javainak megosztásáról rendelkezett volna kegyes hagyományról rendelkezett. *„Említett világi javacskáimból legelsőben is Istenemhez vonzó buzgó szeretetemből a Szentesi Reformáta Ekklesiának szükségeire hagyok és testálok 50 Rforintot.”*³⁶ Öreg Dóczi János is rendelkezett oly formán, hogy rendelt a *„Reformáta Szent Ecclesiának 40 forintot”* úgy, hogy azt a végrendeletében említett 2 ökör és egy üsző árából örökösei fizessék azt meg.

A három végrendelet összehasonlításából megállapítható, hogy mind a három örökhatározó végrendeletében saját gyermekei számára hagyományozta világi javait, az általános szokásjogi normától eltérve úgy, hogy a legidősebb fiúk kapták az úrbéri telket, mind a külső szállásföldet, mind a belső telket a házzal és a malommal. A fiatalabb fiúkat pénzben vagy más javakkal elégtették ki.

Egyedül az időben utoljára, 1822-ben készült végrendeletben olvasható az a rendelkezés, hogy *„amely fiam ezen végső rendésemet megtartani nem akarná, és csak legkevésbé is háborogna,*

³⁵ CSML Szentesi V.A.102. k Dóczi Miklós végrendelete 1796.

³⁶ CSML Szentesi V.A.102. k idősb Dóczi János végrendelete 1804.

*annak semmi se adattasson.*³⁷ Mintha érezte volna, hogy gyermekei nem pontosan úgy szeretnék a javakat megosztani, mint ahogy az apa azt elképzelte. Öreg Dóczi János halálát követően, a felolvasott és ismertetett végrendeletet a testvérek félretették és maguk között osztályos egységet tettek. Ezt 1822. szeptember 26-án a város jegyzőkönyvébe beírtatták.³⁸ Az osztályos egységből egyrészt megtudható, hogy mely vagyontárgyakról nem tett említést végakarataiban az örökhagyó, másrészt, hogy a testvérek ténylegesen egyenlő osztályrészeket alakítottak ki, s amelyből Zsuzsanna leánytestvérük osztályrésze is megismerhető. Az osztályos egység bizonyossága szerint a belső telken két ház épült. Ez gyakori volt a mezővárosokban. Így biztosították a szülők, hogy fiaiknak megfelelő ház álljon rendelkezésre. Bár a telkek ilyen megosztását az uradalmak tiltották, elsősorban a tűz veszélye miatt, de tiltás ellenére is megmaradt ez a szokás. A Dóczi telken is ez történt, ezért egyezhettek meg úgy a testvérek, hogy a belső telken található ún. belső házat kapta János, az utcára nézőt Mihály az udvaron található istállóval együtt. Az udvart magát nem osztották meg, hanem úgy rendelkeztek, hogy *„az udvar pedig a mint a Ts. Tisztség fogja rendelni, úgy lesz.”*³⁹

A malmot szintén János és Mihály kapta egyenlő arányban azaz a feltétellel, hogy János 260 forintot, míg Mihály 100 forintot fizetett György testvérüknek. A szállásföldet úgy osztották meg egymás között, ahogy azt már apjuk halála előtt is birtokolták. János birtokában volt egy sessio szállásföld, ez egy egész telket

³⁷ CSML Szentes V.A.102. k öreg Dóczi János végrendelete 1822.

³⁸ CSML Szentes V.A. 102. p. Egyezségek jegyzőkönyvei 1822.; Gyakran előfordult, hogy az örökösök nem éretek egyet a végrendeletben foglaltakkal és attól eltérően osztályos egységet tettek. Ilyenkor nem érvényesült a favor testamenti elve. Amennyiben ezt az osztályos egységet a mezőváros előjáróságának bejelentették, ezt tekintették érvényesnek, s mint egység törvény erejével bírt az osztályosokra és örököseikre egyaránt.

³⁹ CSML Szentes V.A.102. p. Egyezségek jegyzőkönyvei 1822.; A mezőváros előjárósága földmérőt küldött ki hivatalból, aki ilyen esetekben egyenlő részeket mért ki úgy, hogy az udvarba megfelelő bejárása legyen mind a két félnek. Ha ezt nem lehetett kialakítani, akkor a kaput közösen használták. A mindennapokban ez azt jelentette, hogy annak, akinek a háza az utcai frontra nézett, bejárási jogot – telki szolgalmi jogot – kellett biztosítani annak, aki az udvarban levő házban lakott.

jelentett, Mihálynak és Györgynek jutott két-két fertály szállásföld, ami összesen szintén egy egész úrbéri telket jelentett. Ezenkívül volt még egy egész telek, amelyet árendába, azaz haszonbérbe vettek a földesúrtól. Ezt a haszonbéres földet nem osztották meg, hanem együtt használták, egyenlő arányban fizették a haszonbért. A végrendeletben is említett szállási épületeket is megosztották úgy, hogy a Jánosnak jutott telekről a Mihálynak és Györgynek jutott istállót, juhszínt, tyúkólat elbontották, és saját szállásföldjükre vitték. Három egyenlő részre osztották a 230 darab juhot, a lovakat, a sertéseket.

Az öreg hegyben lévő szőlőt ugyanúgy osztották meg egymás között, ahogy apjuk is leírta a testamentumában. Az itt rögzítettek is bizonyítják, hogy ez ugyanaz a szőlőföld, amiről már Dóczi Miklós is intézkedett. Ő két részre osztotta a szőlőt, s az árok felőli részt jelölte meg leányának. Ez az árok volt még 1822-ben is az egyik szőlőrész határa. Viszont intézkedtek a 30 akó bor sorsáról, ami apjuk után maradt. Ezt is egyenlő arányban osztották meg de úgy, hogy három akó bort kivettek belőle és Jánosnak adták, mert a kapások bérét már János fizette meg apjuk halála előtt.

Az osztályos egyezségből vált világossá, hogy *„túl a Kurcán található mintegy ötvenöt fűz fákön”* a három fiú egyenlően megosztott.

Végül rögzítették Zsuzsanna örökségét. Ő egy fias tehénen kívül kapott édesanyjuk hagyatékából *„4 derékaljat, öt párnát, 1 mentét, 1 réklit, öt ingvállat, két pendelyt, 1 abroszt és két kendőt, ládát, nyoszolyát.”*⁴⁰

A fitestvérek, mint egy hagyatéki leltárban rögzítették a házi és gazdasági eszközöket és azok megosztását maguk között.

Amennyiben ennek az osztályos egyezésnek a tartalmát összehasonlítjuk az idősb Dóczi János végrendeletével, akkor válik egyértelművé, hogy a dédnagypa – Dóczi Miklós – hagyatékát a

⁴⁰ CSML Szentés V.A. 102. o. Egyezségek jegyzőkönyvei 1822.

nagyapa nemcsak megőrizte, hanem jelentős mértékben szaporította, amelyet az unoka – öreg Dóczi János is megőrzött és tovább adott fiainak. A szállásföld osztódása elkerülhetetlen volt, hiszen az idősb Dóczi János használatában lévő 2 egész 6/8 telek ugyan megmaradt, de végül a három fiú szétosztotta egymás között. Az további kutatás tárgyát képezi, hogy ebből a birtokból mit őriztek meg a század közepére, amikor az úrbéri telek szabad paraszti tulajdonosivá válhattak az örökösök.

Ennek a három végrendeletnek a rövid elemzése is bizonyítja, hogy érdemes történelmi forrásként tekinteni a végrendeletekre, amelyek rendelkezésiből apró mozaikokként ténylegesen összeállítható egy kisebb közösség településszerkezete, birtokviszonya és a mindennapi életet meghatározó szokások.

Az 1848 előtti győri árvairatok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértékéről

HORVÁTH JÓZSEF

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport korábbi konferenciáin már több alkalommal foglalkoztam a kora-újkori végrendeletek jogtörténeti forrásértékével, a győriek mellett a falun élő kisnemesek utolsó akaratait is vizsgálat alá véve.¹ Bár a téma szinte kimeríthetetlen, és az újabban előkerült források is számos érdekességgel szolgálnak, ez alkalommal egy másik – talán kevésbé kutatott – forráscsoportra szeretném a figyelmet felhívni: a győri megyei levéltárban őrzött, 1848 előtt keletkezett győri árvairatokról szeretnék szólni.²

Egy kis kutatástörténet

Míg a végrendeletekkel – köszönhetően a Tárkány Szücs Ernő alapvető munkái nyomán³ az utóbbi évtizedekben megélénkülő érdeklődésnek – immár tekintélyes mennyiségű szakirodalom foglalkozik, és a forrásközlő kötetek száma is örvendetesen gyarapszik – mindkettőt igyekeztem számba venni 2008-ban Szek-

¹ Horváth József: A kora-újkori győri végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről. In: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (szerk.: Nagy Janka Teodóra.) Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 153-174. p.; Uő.: A kora-újkori nyugat-dunántúli kisnemesi végrendeletek jogtörténeti forrásértékéről. In: Jogszokás és szokásjog I. (szerk.: Nagy Janka Teodóra.) Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016. 176-195. p.

² Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Archivum Vetus. Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Árvaügyi iratok (Acta Orphanalia). Lad. 1-35. (A továbbiakban: MNL GyMSMGyL, Acta Orphanalia.)

³ Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.; Uő.: Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.

szárdon tartott előadásomban⁴ –, az árvairatokkal viszonylag keveset foglalkozott eddig a történeti kutatás. A levéltári szaksajtóban – jelen tudomásom szerint – elsőként Jenei Károly publikált egy rövidebb dolgozatot az árvaszéki iratok forrásértékéről 1955-ben.⁵ Ebből megtudjuk: a levéltárosok számára már a 20. század elején gondot okozott az a tény, hogy az árvaszék „egyike volt a legnagyobb irattermelő önkormányzati szerveknek”, melynek „évi irattermelése sokszor meghaladta az alispáni hivatalét is”; ezért Bihar megyében már 1908-ban megkezdték ezen iratok selejtezését, mely példát két évvel később Arad, 1912-ben pedig Fejér megyében is követték.⁶ Ez a probléma, a levéltárak súlyos helyhiánya késztette Őt is arra, hogy az árvaszékek irattermésének selejteezhetőségét vegye vizsgálat alá; ezért készítette el a kiselejtezhető, illetve a nem selejtezhető iratfajták jegyzékét.⁷ Hasonló motivációi voltak tanulmányának megírására két évtizeddel később Csipes Antalnak is. Ő azonban a nem selejtezhető árvaszéki iratokról készített jegyzéktervezetének közlése mellett szolgál néhány fontos adalékkal a gyámügy 1872 előtti történetének megismeréséhez, valamint részletesebben bemutatja a kapitalizmuskori árvaszék felépítését és működését is.⁸ (Talán nem érdektelen itt és most megemlítenem, hogy Csipes Antal tanulmányának egyik lektora Jenei Károly, a másik Degré Alajos volt; az utóbbi lektori véleményéből egyes részleteket be is épített munkájába a szerző.⁹)

⁴ Horváth József: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 265-279. p.

⁵ Jenei Károly: Az árvaszéki iratok forrásértéke és selejteezhetősége. Levéltári Híradó, (5. évf.) 1955. 3-4. sz. 322-327. p.

⁶ Jenei Károly i.m. 322. p.

⁷ Jenei Károly i.m. 325-327. p.

⁸ Csipes Antal: Az árvaszék szervezete, működése és iratai Magyarországon a kapitalizmus korában. Levéltári Szemle, (23. évf.) 1973. 2. sz. 176-188. p.

⁹ Vö.: Csipes Antal i.m. 188. p. (5. jegyzet)!

A forrástípus iránt érdeklődő történészek közül mindenképp előtérbe kell állítani Kállay István nevét, aki több fontos munkájában is érintette az 1848 előtti árvaügyet. Különösen az úriszéki bíraskodással foglalkozó kötetében hoz értékes – főként dunántúli – példákat gyámsági ügyekről;¹⁰ de a magyarországi nagybirtok kormányzatának, valamint a városi bíraskodásnak a bemutatása során is szentel egy-egy alfejezetet a kérdésnek.¹¹

Az 1980-as években már több elméleti megközelítéssel is találkozhatunk. Ebből a szempontból különösen fontos szerepet kapott a Hajnal István Kör 1987-ben Gyulán megtartott második konferenciája, ahol három, e témát érintő előadás is elhangzott: Gajáry István az 1848 előtti városi tanácsi hagyatéki irategyüttesek társadalomtörténeti forrásértékéről szolt; Tóth Zoltán a dualizmus-kori árvaszéki-hagyatéki iratokra hívta fel a figyelmet; míg Kaposi Zoltán az árwapénztári iratok gazdaságtörténeti jelentőségét mutatta be.¹² Jelen előadásom tárgya szempontjából – a vizsgálat időhatárai miatt – Gajáry István előadása volt a leginkább hasznosítható; de alaposabb figyelemre érdemesek Tóth Zoltán – főként szekszárdi kutatásaira alapozott¹³ – megállapításai is.

¹⁰ Kállay István: Úriszéki bíraskodás a XVIII-XIX. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 399-406. p.

¹¹ Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 217-219. p.; Uő.: Városi bíraskodás Magyarországon 1686-1848. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 588-589. p.

¹² Gajáry István: A városi tanácsi hagyatéki irategyüttesek az 1848 előtti társadalom történetének kutatásaiban. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás – módszertan. (szerk.: Erdmann Gyula.) Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989. 59-64. p.; Tóth Zoltán: A dualizmus kori árvaszéki-hagyatéki iratokról. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás – módszertan. (szerk.: Erdmann Gyula.) Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989. 113-117. p.; Kaposi Zoltán: Az árwapénztári iratok forrástörténeti jelentősége. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 2. Kutatás – módszertan. (szerk.: Erdmann Gyula.) Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989. 347-354. p.

¹³ Vö.: Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

Az árvairat-együttesekről

Mielőtt a jelen előadásban ismertetendő győri iratok bemutatásához kezdenék, érdemes feltennünk a kérdést: mi adja az árvairatok, mint jogtörténeti források jelentőségét? Egyáltalán: milyen irattípusok találhatók ezen irat-együttesekben?

Az „árva-iratok” – levéltári szakkifejezéssel: *Acta Orphanalia* – címszóval jelölt levéltári anyag voltaképpen olyan irat-együttes, amely különböző típusú iratokat tartalmaz, kisebb-nagyobb mennyiségben. Alapja többnyire egy hagyatéki leltár – *inventárium* –, amely részletességével, pontosságával tűnik ki. A pontosságra feltétlenül szükség volt, hiszen kiskorú örökösökről lévén szó, a vagyontárgyak csak évek, esetleg egy-két évtized múlva kerülhettek tényleges felosztásra; ezért mindent olyan részletesen kellett leírni, hogy ennek alapján az osztozkodás később vita nélkül megtörténhessen. Ha a vagyontárgyak egy része nem volt biztonsággal megőrizhető, illetve ha az árvák eltartásához pénzre volt inkább szükség, úgy árverésre is sor kerülhetett; ez esetben egy részletes *árverési jegyzőkönyv* is található az iratcsomóban, az értékesített vagyontárgyak meglehetősen pontos leírása mellett az eladásukból befolyt összeget is precízen feltüntetve. Fontos részét képezik az anyagnak a *tutor-elszámolások*, amelyekben az árvákról gondoskodó gyámok évről évre pontosan beszámoltak arról, mire költötték a reájuk bízott árvák vagyonát, pontosabban az abból számukra az árvák tartására kiadott pénzt. Elszámolásaik alátámasztására nem ritkán *bizonylatokat* is mellékeltek, melyekből esetenként további részleteket is megtudhatunk. Ha az elhalt szülő után *végrendelet* maradt fenn, úgy annak egy másolati példánya is részét képezi általában az iratcsomónak, mely számos további mellékletet is tartalmazhat: így például a zálogba vetett tárgyak, vagy éppen a kintlevőségek jegyzékét.

E rövid bemutatás során csupán az általam legfontosabbnak tartott irattípusokat emelhettem ki; a „választék” ennél sokkalta szélesebb. Hogy mennyire, annak érzékeltetésére csupán annyit említenék: Jenei Károly fentebb idézett dolgozatában az általa kiselejtezhetőnek ítélt iratfajták közé 51, a nem selejtezhetők

közé pedig 42 irattípust sorol!¹⁴ Míg Csipes Antal az előbbieket nem sorolja fel; az utóbbiak jegyzéke viszont Nála valamivel hosszabbra sikerült, újabb típusokkal egészítve ki a korábbi jegyzéket.¹⁵ Mivel mindkét szerző az 1872-től működő¹⁶ árvaszékek irattermését vizsgálta, az általuk összeállított jegyzékek lényegesen terjedelmesebbek az 1848 előtti anyag alapján összeállónál; de látni fogjuk, hogy az is szolgálhat számos további érdekességgel.

Az eddig elmondottak után aligha kell részletesebben bizonyítanom, hogy ezen irat-együttesek jelentős értéket képviselnek a mai kutató számára – lényegesen többet, mint az említett irattípusok külön-külön. Hiszen az itt együtt fellelhető iratok kitűnően kiegészítik egymást: a végrendeletben csak említett tárgyakról az inventáriumban pontosabb leírást olvashatunk, az árverési jegyzőkönyvből pedig információhoz jutunk értékükről, valamint további sorsukról is. A leltárak „pillanatfelvétel-jellegét” a tutor-elszámolások „mozgóképpé” változtatják és „élettel töltik meg”, hiszen a tárgyak funkciójára, beszerzésének módjára, különleges értékére szolgálnak adatokkal. Egy-egy iratcsomó egy vagy több család életébe, viszonyaiba enged bepillantást. Megítélésem szerint különleges kincs a kutató számára már egyetlen ilyen iratcsomó is; hát még ha több száz áll a rendelkezésére...

Növeli e források értékét, hogy az árva-iratok komplex feltárására alig fordított eddig figyelmet a történeti-néprajzi kutatás – miközben legfontosabb irattípusaira igen. A végrendeletekkel kapcsolatos kutatásokról itt és most nem szólva¹⁷ csupán az inventárium-kutatás terén elért legfontosabb eredményekre utalnék: így Benda Gyula három kötetes keszthelyi forrásközlésére,¹⁸

¹⁴ Jenei Károly i.m. 325-326. p.

¹⁵ Csipes Antal i.m. 186-188. p.

¹⁶ Uo. 178. p.

¹⁷ Erről részletesebben ld.: Horváth József 2009.

¹⁸ Benda Gyula: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai. I. Keszthely 1711-1820. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1988.; Uő.: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai. II. Keszthely 1821-1849. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1995.; Uő.: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai. III. Szőlőhegyek, falvak. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005.

Kocsis Gyula ceglédi hagyatéki iratokat közzétevő köteteire,¹⁹ Granasztói Péter kiskunhalasi,²⁰ illetve Kemecsi Lajos tatai és gyöngyösi kutatásaira,²¹ vagy éppen – hogy a városlakók mellett egy másik társadalmi csoportot is említsek – Kocsis Arankának a vajkai nemesi szék hagyatéki iratait publikáló kötetére,²² illetve azok néhány vetületét bemutató tanulmányára.²³ Témánk szempontjából különösen fontosnak tartom Benda Gyula első forrásközlő kötetének mintegy félszáz oldalas bevezető tanulmányát, melyben részletesen foglalkozik a hagyatéki igazgatással, külön-külön vizsgálva a nemesi árvák helyzetét, valamint a mezővárosi, illetve az uradalmi árvaügyet²⁴ – az Általa vizsgált földrajzi egység mindháromra bőven szolgáltatott példákat. Hiszen – amint arra a jogtörténeti munkák egyértelműen utalnak – a jobbágyárva számára a földesúr, városi polgároknál a városi hatóság, kiskunemeseknél pedig a vagyon fekvése szerint illetékes vármegye hatósága állított gyámot.²⁵

¹⁹ Kocsis Gyula: *Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850-1900.* Cegléd, 1988.; *Uő.: Hagyatéki iratok. Cegléd 1755-1820.* Cegléd, 1997.

²⁰ Granasztói Péter: *Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760-1850).* Tabula, (I. évf.) 1998. 1-2. sz. 25-59. p.; *Uő.: Az ágyasztól a selyemkanapéig. A kiskunhalasi lakáskultúra változása 1760 és 1850 között.* In: *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18-19. századból.* (szerk.: Ö. Kovács József, Szakál Aurél.) Kiskunhalas, Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2001. 471-494. p.

²¹ Kemecsi Lajos: *Életmódtörténet és a hagyatéki leltárak (Kutatástörténeti vázlat).* Ház és Ember, 16. (2003) 167-176. p.; *Uő.: Életutak – hagyatéki leltárak. Tata és Tóváros, 1768-1846.* In: *Személyes idő – történelmi idő. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Kőszeg, 2003. augusztus 29-30.* (szerk.: Mayer László, Tilcsik György.) Szombathely, 2006. 167-175. p.; *Uő.: Gyöngyösi hagyatéki leltárak elemzésének tapasztalatai.* Ház és Ember, (23.) 2011. 145-165. p.

²² Kocsis Aranka: *A vajkai szék nemesei.* Hagyatéki leltárak a 17-19. századból. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1997.

²³ Kocsis Aranka: *Az atyai ház és a házbeliek a vajkai szék nemesiinek inventáriumában.* In: *Tárgy és jelentése. Rábaközi tanulmányok.* (szerk.: Szalontay Judit.) Csorna, Csornai Múzeum, 1998. 123-141. p.

²⁴ Benda Gyula 1988. XLII-LI. p.

²⁵ Vö.: Tárkány Szücs Ernő 1981. 426. p.; Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet. 2., változatlan kiadás.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1975. 291. p.

„Acta Orphanalia” a győri megyei levéltárban

A győri megyei levéltárban őrzött árvairat-együttesek létrejötte két évtizeddel ezelőtt figyeltem fel, a 18. századi győri polgárok magánkönyvtáira vonatkozó adatok után kutatva. Akkor csupán az 1800 előtti anyagot néztem át; ez nyolc dobozban közel száz irat-együttest tartalmazott. Csaknem a felét győri polgárok árváinak iratai tették ki; míg a másik fele Győr megye falvaiban élő kismesek árváinak irataiból állt össze. Feltűnt e források részletessége, az inventáriumok pontossága, valamint a hozzájuk tartozó kisebb iratok adatgazdagsága. Akkori kutatásaim első eredménye egy egyetemi szakdolgozat lett, majd arra alapozva néhány könyvtártörténeti tárgyú publikáció;²⁶ közben pedig a népi vallásossággal kapcsolatos adalékokból is elkészült két tanulmány.²⁷

E források mennyiségének felmérését, valamint jogtörténeti forrásértékének alaposabb tanulmányozását néhány évvel ezelőtt kezdtem meg. Rá kellett döbbernem, hogy az iratanyag 1849-ig bezárólag nem kevesebb, mint 35 dobozt tölt meg; a hozzá – feltehetően a 19. század második felében történt levéltári rendezéskor – készült mutatókönyvből pedig kiderül az is, hogy a megyei levéltár „Acta Orphanalia” állománya 1060 árvairat-együttest tartalmaz. A mutatókönyv borítóján az „1700-1849” időhatár-megjelölés látható; az eddig általam tételesen átnézett dobozokban azonban 1730 előtti irat-együttest még nem találtam. A mutató tartalmának elemzése után kiderült az is, hogy

²⁶ Horváth József: Adalékok a 18. századi győri magánkönyvtárak történetéhez (Vida László főszolgabíró könyvtáráról). In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008. (szerk.: Horváth József.) Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2009. 212-236. p.; Uő.: Milkovics János pápóci prépost könyvtáráról. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. (szerk.: Nemes Gábor, Vajk Ádám.) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011. 127-150. p.

²⁷ Horváth József: A XVIII. századi győri árvairatok népi vallásossággal kapcsolatos adalékairól. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. I-II. köt. (szerk.: S. Lackovits Emőke, Mészáros Veronika.) Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2001. II. köt. 285-296. p.; Uő.: A 18. századi kisalföldi hagyatéki iratok mint a vallásos olvasmányok kutatásának forrásai. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 8. (szerk.: Pilipkó Erzsébet.) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2013. 207-220. p.

nem minden sorszámmal ellátott iratcsomó tartalmaz konkrét személyekhez kötődő hagyatéki iratokat; néha egy-egy település árvaügyéről készült összefoglaló jelentés, vagy éppen a témához kapcsolódó, általánosabb jellegű kérvény, beadvány vagy más típusú irat található ott. Így óvatos becsléssel azt mondhatom, hogy mintegy ezer árvairat-együttes maradt fenn a győri megyei levéltárban egy kb. százhusz éves időszakból, mely anyag kilenc-tized része a 19. század első felében – annak is jelentős hányada ezen időszak utolsó két évtizedében – keletkezett.

A fentebb említett mintegy ezer irat-együttes terjedelmében és tartalmában egyaránt erősen eltérő sajátosságokat mutat – nem is szólva a városi, illetve a falusi iratok jelentős különbségeiről –, így általános jellemzőit lehetetlen néhány percben bemutatni. Jelen előadásomban ezért a 18. századi győri irat-együttesekre helyezem a hangsúlyt: előbb egy – önmagában is jelentős értéket képviselő – hagyatékot mutatok be részletesen, majd néhány további példával igyekszem érzékeltetni a dokumentumtípus jogtörténeti forrásértékét.

Az Illos-árvák hagyatékáról

Az 1. számot viselő iratcsomón az „Illos István örökösit illető iratok” felirat olvasható.²⁸ A szemmel láthatóan terjedelmes iratcsomóban hét nagyobb méretű és terjedelmű, valamint nagy számú kisebb méretű, többnyire egy oldalas irat található; ez utóbbiakat hat csoportot alkotva különítették el az iratok rendezésekor. Az előbbieket egyike az „Inventarium” feliratot viseli: ez tartalmazza a néhai Illos István és felesége, nemes Ziday Erzsébet által hátrahagyott javak 1732-ben felvett jegyzékét, melyet nemes Meszlényi János Győr vármegyei alispán utasítására írtak

²⁸ MNL GyMSMGyL, Acta Orphanalia. Lad. 1. Fasc. 1.

össze.²⁹ Első oldaláról megtudjuk, hogy hat árva gyermek maradt utánuk:

- közülük a legidősebb Éva volt, aki Kovácsics István gyámsága alá került;
- a második Julinka gyámja Szőnyi Istvánné lett;
- a korban harmadik Terézia Benda Mihályhoz, az őt követő Kata Balaskó Imréhez került;
- az ötödik gyermek, Károly gondviselője Mlinarics Ádám lett;
- míg a legkisebb árvát, Mariandl-t az Újvárosban lakozó Persaj Mátyásné vette gondozásba.

A felsorolt gyermekek eltartására esztendőnként 30-30 forintot kapott mindegyik tutor; az árvák vagyonának kezelője nemes Naszvady Mátyás lett. Az 1732. május 12-én keltezett, Szalay György és Balaskó Imre által aláírt inventárium részletesen, helyiségről helyiségre haladva számba veszi a házban és a majorban fellelhető értéktárgyakat, miként a készpénzt és a kintlevőségeket is.

Már az eddig leírtakból is levonható néhány következtetés. Az egyik, hogy mivel jelen esetben nem készült végrendelet, és – mindkét szülő elhalván – törvényes gyám sem jöhetett számításba, így a gyámság harmadik típusa, az un. rendelt gyámság (*tutela dativa*) esete áll fenn.³⁰ Az a tény, hogy erről az alispán rendelkezett, megfelel a törvényi előírásoknak: az 1715. évi 68. tc. az alispán feladatává tette ilyen esetekben az árvákról való gondoskodást.³¹ Érdeemes figyelniük az időpontra is, mely összhangban van más városok gyakorlatával; Kállay Istvántól tudjuk például, hogy Fehérvárott is ekkortájt kerül előtérbe a kérdés: 1729-től működött árvaszamadó a városban.³²

²⁹ Felirata: „Inventarium Haeredum Generosi condam Stephani Illos, ac Nobilis D[omi]nae Elisabethae Ziday relictæ Ejusdem condam Viduæ exstantium Anno 1732.”

³⁰ Vö.: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László i. m. 291. p.

³¹ Uo. 292. p.

³² Kállay István 1996. 588. p.

Az Illos-árvák édesanyjuk feltehetően 1732 februárjának első felében történt halála után – temetésének költségeit február 15-én írták össze – február 25-én kerültek gyámság alá; a gyámoknak ezért először egy évvel később, 1733. február 24-én kellett elszámolniuk – majd ezt követően évente, február végén készült a meglehetősen részletes elszámolás. Az iratcsomó 1737-ig őrizte meg ezen értékes dokumentumokat, melyekben együttesen több ezer tételben írták össze az árvákkal kapcsolatosan felmerült kiadásokat. Az éves összegzéseket jól kiegészítik a nagy számban fennmaradt elismervények: ezekből hat kisebb csoportba sorolva együttesen több ezer tételben írták össze az árvákkal kapcsolatosan felmerült kiadásokat. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy ez utóbbiak közül 50 magyar, 44 német, 8 pedig latin nyelven készült – a magyar és a latin nyelvűek élén többnyire „Quietantia”, a németeken „Auszug” felirattal.

A hatalmas mennyiségű irat számos elemzési lehetőséget kínál a kutatónak; az alábbiakban ezek közül csupán néhány, általam jelen téma szempontjából fontosabbnak tartott területet emelhetek ki. Nem foglalkozom például az árvák ruházkodásával kapcsolatosan fennmaradt több száz adattal; csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy közöttük új ruha készíttetésére, illetve készíttendő új ruhához anyag vásárlására vonatkozó adat ugyanúgy bőven található, mint a már meglévő ruhadarab javíttatásának költségeire utaló.

Fontosnak tartom viszont az árvák taníttatására vonatkozó adatok kiemelését. Már az első év elszámolásaiban találkozhatunk ezzel kapcsolatos adatokkal:

- így tudjuk például, hogy 1732. december 17-én „Károly ferfi Gyermektul oskola járásért oskola Mesternek hatt holnapért” egy forintot és húsz dénárt fizetett ki az árvák vagyonának kezelője;
- ugyanezen a napon Károly számára „könyvre Papirosra és egyéb Szűkseghire” 1 forintot és 24 dénárt adott Naszvady uram Mlinarics Ádám gyám kezéhez;

- de tanulhattak a lányok is: egy szeptember elsején kelt feljegyzés szerint „Katta Leánytul oskola Mesternek tizen négy hétért hogy oskolában járt minden hétre egy garast”, azaz összesen 70 dénárt fizetett ki a vagyon kezelője; míg Terézia után 24 hétre 1 forintot és 20 dénárt vett fel az oskolamester október 10-én.

A tanulással kapcsolatos adatokat még hosszan sorolhatnám, de hely hiányában itt és most csupán néhány érdekességet emelhetek ki:

- így például azt, hogy többször találkozunk tankönyv vásárlására kifizetett összegekkel, és nem csupán Károly számára – aki többek között egy német ábécés könyvvel és egy „Canisius”-sal lett gazdagabb –, de a lányok számára is; így Terézia számára is költött a tutor „tanuló könyvre”, akiről megtudjuk azt is, hogy az apácáknál tanult: 1735. szeptember 7-én fizetett ki utána a vagyon kezelője „Apaczákhoz Iskola járásért és fa Pénzért” egy forintot;
- egy másik bejegyzésből pedig az is kiderül, hogy Terézia csipkekötést is tanult: 1734. május 22-én Terézia „Csipke kötő Iskolában való Járasaert” egy forint 50 pénz kiadást jegyeztek fel;
- de tanult csipkekötést Julinka is: esetében még azt is feljegyezték, hogy a csipkekötő fa 20 pénzbe került!

Mindezen adatok bizonyítják – több más mellett – azt is, hogy a Győrött 1726-ban letelepedő orsolyita apácák³³ nagy hangsúlyt fektettek a lányok gyakorlati képzésére is; mint ahogy azt is, hogy a győri polgároknak volt erre igénye³⁴ – és még az árván maradt lányok esetében is gondot fordítottak a tutorok erre.

Egy másik terület, amit szeretnék megemlíteni: az árvák vallásos nevelése, melyről számos adat tanúskodik az Illos-árvák ha-

³³ Az orsolyita apácák győri működéséről ld.: Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomda, 1939. 72-77. p.

³⁴ Az orsolyita apácák már letelepedésük évében, 1726 augusztusában megkezdték Győrött a tanítást, 60 tanulóval (Bedy Vince 1939. 73. p.).

gyatéki irataiban is. Több esetben utalnak arra, hogy a megnevezett árva számára vallásos tárgyú könyvet is vettek: Károly például a fentebb már említett „Canisius” mellett – nyilván Canisius Szent Péter ekkortájt népszerű katekizmusáról van szó – később „egy uj bőr táblájú Kanisiust” is kapott; amíg az előbbi tíz, az utóbbi húsz dénárba került. Kata leány számára viszont „egy tanuló könyvet Szent Ferencz nevőtt” vásárolt 1733-ban a gyámja. Megjegyzem: az árvák a szüleiktől is örökölték már néhány ima-könyvet, amint azt a hagyatéki leltár megörökítette számunkra.³⁵

Fontos adatokat találunk a búcsújárásra vonatkozóan is: az egyik elszámolásban az „Eua Leánynak attam, hogy Boldogh Aszszonyba ment Bucsura, költséghre” egy forint ötven dénár tétellel találkozhatunk; míg egy másik tutor, Benda Mihály özvegye 1733-ban két ilyen kiadást is említ: „Mikor Boldogh Aszsonyban vallánk attam” 45 dénárt, illetve „az Boldogh Aszonj utban egy olvasot vettem nekj” hat dénárért. Figyelemre méltó, hogy mindkét bejegyzés májusban íródott: Németh Ambrus kutatásaiból³⁶ tudjuk ugyanis, hogy a győri ferenceseknél működő Rózsafüzér Társulat tagjai május elsején, míg a magyar társulat tagjai május 3-án zárandokoltak minden évben a Fertő melletti Boldogaszszonyba, melynek népszerűségére Piszker Olivér,³⁷ illetve Norbert Frank³⁸ kutatásai már korábban felhívták a figyelmet.

Érdemes figyelni arra is: hogyan bántak a gyámok a megbetegedett gyermekkel, mire költöttek gyógyulása érdekében? Erre utaló tételeket is találunk az elszámolásokban, melyeknek

³⁵ Vö.: Horváth József 2001. 292. p.

³⁶ Németh Ambrus: Adalékok a szentferencrendiek egykori győri kolostorának történetéhez. 1-2. közl. Győri Szemle, (2. évf) 1931. 96-104., 200-208. p. [hiv.: 103. p.]

³⁷ Piszker Olivér: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743-83). Pannonhalma, 1933.

³⁸ Norbert Frank: Die Verbreitung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des burgenländisch-westungarischen Grenzraumes auf Grund einer Auswertung des Bruderschaftsbuches der Gürtelbruderschaft des heiligen Franziskus aus dem Franziskanerkloster Frauenkirchen. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt, 1984. 71-83. p.

„száraz” adatait sok esetben kiegészítik a fennmaradt elismervények szöveges megjegyzései. Szőnyi István özvegye, Babatics Katalin asszony 1734-ben részletesen beszámol a rábízott Illos Julinka betegségével összefüggő kiadásokról. Többek között az alábbiakat mondja:

- „Fűzettem az Apatikában 4 dosis Porért hogy meg beteget d. 40. vélvén hogy azal segíthetek rajta”;
- „Hat egész hétigh Etszakákon Gyertyámat egettem, aztat föl lámlálván könnyen el egettem” 50 dénárt;
- „Mivel Gindll Balás Uram az Urnak íavával hozám jővén, mondotta, hogy valamit megh kíván az betegh megh kől néki íerezni, arravaló nézve zemlére, kalacsra, piskótára, Tyukfiakra, Galambfiakra, Borju husra, és más egyéb Betegnek valo Etkekre el kőltőttem” 4 forintot és 25 dénárt;
- „Az mellete való mind magam[na]k, s mind pedig íolgalóm[na]k /: kit is hat hétigh magam dolgára nem küldhettem /: faratsagaert, s dolgom mulaításaért, mint hogy oly sulos betegseghben Léven hogy maga ereje által az Agyba[n] megh sem fordulhatott mit ítéel az Úr, magára az Urra hagyom” – ez utóbbi tétel mellé egyébként az egy forint 85 dénár összeg került.

Nemcsak az árvák nevelésére és taníttatására költöttek a vagyon kezelő; gondot kellett viselniük az árvák örökségként fennmaradt ingatlanokra is. Több tételt találunk például az Illos-árvák örökségét képező majorház „reparatiojara” is: egyszer a szoba fala dőlt ki, ezért kellett téglát vásárolnia a vagyon kezelőjének; máskor a nádtető javítása vált szükségessé: az ehhez vásárolt nád, illetve bakonyi lécs mennyiségéről és értékéről is adatokat nyerhetünk az éves elszámolásokból.

Az Illos-árvák sorsával kapcsolatosan két létszámbeli változást kell végül megemlítenem. Az egyik, hogy a legidősebb lány, Éva 1734-ben férjhez ment, így kikerült Kovácsics István gyám-sága alól; férjhez menetelekor 200 forintot adott kezéhez az örökségből a vagyont kezelő Naszvady Mátyás. A másik, hogy a legkisebb gyermek, Mariandl - azaz Anna Mária - 1736. szep-

tember 3-án elhalálozott; így az Ő esetében egy temetési elszámolás is maradt ránk. Ez utóbbiból képet kaphatunk arról, hogyan temettek el tisztességgel egy árva gyermeket. A temetésére költött összeg természetesen messze elmarad Édesanya temetésének költségeitől (mely 1732-ben 171 forintot és 79 dénárt tett ki), de itt is megtalálhatók a kiadások főbb elemei: az elszámolásból tudjuk például, hogy a „szürke barátoknak” – azaz a győri ferenceseknek – öt forintot, míg a karmeliták kongregációjának egy forintot, valamint 56 és fél dénárt fizetett ki a kurátor – valószínűleg misemondatásért, illetve a temetésen való közreműködéséért.³⁹

Hogy mi lett az Illos-lányok további sorsa, nem tudom; Károllyal viszont találkozhatunk még évtizedekkel később is: az 1780-as évek második felében például több árvairat-együttes hagyatéki leltárában is olvashatjuk nevét – a leltárt felvevő bizottság elnökeként!⁴⁰ A tutor gondoskodása és az árva fiú tanítása tehát meghozta eredményét...

A győri árvairatok néhány további fontosabb jellemzőjéről

Amint fentebb már említettem, a 18. századból a győri megyei levéltárban fennmaradt árvairatok mintegy fele Győrött élő árvák után maradt hátra. Ezek részletesebb bemutatásától terjedelmi okokból el kell tekintenem, miként a 19. század első feléből fennmaradt, hasonló mennyiségű irat-együttesétől is. Többségük lényegesen kevesebb iratot tartalmaz a fentebb ismertetettnél; jó néhányukhoz csatoltak azonban végrendeletet is. Ezen irat-együtteseket azért tartom különösen fontosnak, mert lehetőséget adnak annak vizsgálatára, hogyan érvényesült a testáló utolsó

³⁹ A temetési költségekről részletesebben ld.: Horváth József: Végrendeleti adalékok az Északnyugat-Dunántúli falusi temetkezési szokásainak kutatásához (1600-1850), 172. p. In: Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből. I. (szerk.: Berta Péter.) Budapest, Janus/Osiris, 2001. 143-178. p.

⁴⁰ 1788-ban például három radványi nemes, Kovács Pál, Both Ferenc és Tamási István árváinak iratai is találkozhatunk nevével és aláírásával e minőségében (MNL GyMSMGyL, Acta Orphanalia, Lad. 3. Fasc. 33., 34., ill. 36.).

akarata hátrahagyott árváit illetően. De fontosak azért is, mert a két forrás tartalma sok esetben kiegészíti egymást: a testamentum adatai a hagyatéki leltár ismeretében válnak érthetővé, egyértelművé. Hogy csak egyetlen példát említsek: a testáló egyetlen mondatban rendelkezik könyvei sorsáról; az inventáriumból viszont szerencsés esetben megtudhatjuk, milyen kötetek voltak a tulajdonában.

E téma kapcsán talán nem érdektelen utalnom arra: az árva-irat-együttesekben fennmaradt inventáriumok több esetben tartalmazznak részletesebb könyvjegyzékeket, melyekben esetenként jogi tárgyú könyvek is találhatóak. A leggazdagabb e szempontból Vida László főszolgabíró 1781-ben Győrött felvett hagyatéka,⁴¹ mely egy 150 tételből álló könyvjegyzéket is tartalmaz; e tételek kb. egyötöde jogi tárgyú munka! Ezek részletesebb ismeretése külön előadást igényelne – elemzését másutt már megtettem⁴² –, itt és most csupán két érdekességre utalnék:

- az egyik, hogy utal kézzel írott jogi tárgyú munkákra is – ezeket talán még tanulmányai idején szerezte be vagy másolta le;
- a másik: olyan jogi munkák is találhatóak könyvtárában, melyeknek e korszakból győri kiadása is ismert. Ez arra hívja fel figyelmünket, hogy a 18. század közepétől már a győri Streibig-nyomda⁴³ kiadványai is hozzájárulhattak a jogi ismeretek terjesztéséhez.

Jogi tárgyú könyvek egyébként más hagyatékokban is fellelhetők; néhány ilyen jellegű munkát találhatunk például Milkovics János pápóci prépost könyvtárában is.⁴⁴

⁴¹ MNL GyMSMGyL, Acta Orphanalia, Lad. 3. Fasc. 28.

⁴² Horváth József 2009a.

⁴³ A nyomda történetének rövid áttekintését ld.: Horváth József: Adalékok a győri Streibig nyomda történetéhez. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898-1998. (szerk.: Horváth József.) Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 1998. 185-217. p.

⁴⁴ MNL GyMSMGyL, Acta Orphanalia, Lad. 2. Fasc. 15.

Az utóbbi név és tisztség hallatán felmerülhet a Tisztelt Olvasóban a kérdés: hogyan kerülhetett egy pápóci prépost – egyben győri kanonokként a győri székeskáptalan tagja! – inventáriuma a győri megyei levéltár árvairat-együttesei közé? Úgy, hogy Milkovics János 1758-ban készített végrendeletében vagyona egy részének örökösevé öccsét, a Győr megyei Koroncó községben élő Milkovics Jakabot tette meg. Öccse viszont 1760 végén elhalálozott, így Milkovics János 1761 februárjában bekövetkezett elhunytakor már öccsének gyermekei léptek elő örökössé – Milkovics Jakab nyolc gyermeke közül viszont négy még kiskorú volt ekkor! Így került Milkovics János pápóci prépost, győri kanonok végrendelete, inventáriuma és még néhány további, vagyonával kapcsolatos irata Győr vármegye levéltárának „Acta Orphanalia” iratanyagába – a mai kutató nagy szerencséjére, hiszen ezen iratokat eddig másutt nem sikerült fellelnem.

Nem tanulságok nélküli az utóbbi irategyüttesben fennmaradt árverési jegyzőkönyv sem.⁴⁵ Ebből tudjuk például, hogy Milkovics János 136 tételnyi, kalapács alá került könyvtárából csupán 32 talált új gazdára; a többi a családban maradt és Milkovics Jakab örököseihez került Koroncóra. Ez az állomány lett az alapja a 19. század végére már több ezer kötetesre növekedett családi könyvtárnak, melyet az özvegyen és élő utód nélkül maradt utolsó tulajdonos, Méhkerti Milkovics Zsigmondné született Patkóstheszéri Zámory Mária 1903-ban Győr város közönségének ajánlott fel, bizonyos feltételek mellett. Ez lett az un. Milkovics-Zámory Könyvtár,⁴⁶ mely előbb Győr Város Közkönyvtárába, majd onnan az 1952-ben megalapított győri megyei könyvtárba került különgyűjteményként, és ott őrzik ma is. Így a kutató az inventárium könyvjegyzékében felsorolt kötetek némelyikét ma is kézbe veheti...

⁴⁵ Uo.; felirata: „Rationes Super Perceptione & Erogatione Rerum remansarum R[everen]dissimi D[omi]ni Ioannis Co[n]dam Milkovics Praepositi Pápoczensis per Ioannem Milkovics Provisorem Paliensem Concinnatae.”

⁴⁶ Történetéről és tartalmáról részletesebben ld.: Haraszti Erika Ágnes: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Milkovich-Zámory különgyűjteménye. Kisalföldi Könyvtáros, 1989. 1. sz. 57-60. p.; Uő.: 1800 előtti magyar vonatkozású kiadványok a Milkovich-Zámory különgyűjteményben. Magyar Könyvszemle, 1983. 1. sz. 80-85. p.

Ennyi fért bele jelen előadásomba; a szűk terjedelmi keretek között csupán ízelítőt adhattam forrásaink tartalmi gazdagságából. Hasonlóan sok érdekességgel szolgálnak a gyűjtemény ki-lencsizet részét kitevő falusi árvairat-együttesek is – ezek rövid bemutatása azonban már egy újabb előadás tárgyát képezheti.

Hegyközségek jogtörténeti szemmel

Egy tradicionális agrárszervezet máig tartó fejlődési ívéről¹

KAJTÁR ISTVÁN

A joghistória vizsgálata során a tradicionális vezetőrétegek, a politikai elit, az ehhez kapcsolódó magatartásformák és stílus-elemek mellett a jogtörténet évszázadaiban folyamatosan megjelenhettek – nem egyszer igen nagy számban – népi önkormányzati szerveződési formák is.² Megfigyelésünk szerint ezek gyakran továbbéltek eredeti virágzásuk után is. Gyakran elkopva, s nem egyszer a civil társadalom újjáépítési kísérlete során, a második ezredvégen kapnak jelentős szerepet csipkerózsika álmoból történő feléledésüket követően. A magyar paraszti élet az állattartással, az erdőgazdálkodással, a szőlőműveléssel kapcsolatosan számos szívósnak bizonyult önkormányzati formációt hozott létre. Ezek közül a hegyközségek több évszázados fejlődési ívét vizsgáljuk, természetesen a meghatározó alapvonalakra építve, hiszen a vizsgált agrárönkormányzat teljes bemutatása szinte kimeríthetetlen, sok részlettel ékeskedő gazdaságtörténeti-társadalomtörténeti és néprajzi, valamint nem utolsósorban jogtörténeti vizsgálat tárgya lehet.³ Figyelemreméltó a tradíció elvesztésének és újrafelfedezésének folyamata a 20. században.

A mai modern magyar társadalom, a jogállam kiépítése feltételezi a kisközségi szerveződést. Ennek jegyében következik be a hegyközségek reneszánsza is. Szőlősgazdák ezreinek van lehe-

¹ Megjelent: Vásárok világa III. (szerk.: Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza) Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár, Szekszárd, 2008. 123-141. p.

² Nagy Janka Teodóra: A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon – különös tekintettel a föld- és faluközösségek felbomlásának időszakára. Szekszárd, 2002.

³ Erre utal a hegyközségeket tárgyaló közigazgatási jogi, történeti, néprajzi irodalom, különösen a forrásközlés több nemzedéken át megjelentetett anyaga, de jogtörténeti munkák is.

tősége az önszerveződésre, ez azonban számukra egyben szükséges is. A mai hegyközségeket szervezők a helyi adottságokat illesztik majd a jogszabályok keretei közé. Nem szabad azonban lemondani elődeik tapasztalatairól sem. A magyar lankákon évszázadok óta terem a szőlő, s a hegyközség a birtokosokat sok nemzedék óta tömörítette, tartott rendet közöttük, óvta érdekeit. A rendi korszakot követően modern polgári formája 1894-től 1949-ig állott fenn, tevékenységéről dokumentumok tömege tudósít. Ezek közül legfontosabbak az egyre jobban teret nyelő központi jogszabályok mellett a hegyközségi rendtartások.

A hegyközségek történeti gyökerei messzire nyúlnak.⁴ Ha átvethető megoldásokat keresünk, a hegyközségek 1894-ben kezdődő modern története kínál elsősorban átvethető megoldásokat számunkra. A vizsgált intézménynek azonban a virágzó középkorra visszamenő gazdag előtörténete van. A szőlőhegyek önkormányzati szervének eredete, a szomszédos népek hasonló intézményeivel való kapcsolata még vizsgálendő. Kialakulásukban jelentős szerepet játszottak a 14-15. századi hegyjogi szabályok. A 16-19. században a *hegytörvény* alapján a minden rendűrangú birtokosok, a *hegynép* a belső rend védelmére *hegyi tanácsot*, felelős *hegymestert* választott. Az önszabályozás mellett a hegyközség jogi rendjének kialakításában a földesúri instrukciók, a városi és vármegyei statútumok is szerepet játszottak. A szabályozás fő területei a/ a gazdaság elkülönítése, b/ a műszaki védelem (gyepű) biztosítása, c/ a hegyközségi birtokosok tulajdonának védelme voltak. Komolyan vett szabályozási térrénum szinte mindig a hegynép erkölcsi felett való őrkdés.

A szőlő- és borkultúra történetének, néprajzának fontos dokumentumai a hegyközségek emlékei. A bennük összegződött

⁴ Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. Második, bővített kiadás: Budapest, 2003; Csizmadia Andor: A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977. A Pécsi Tudományegyetem jogtörténeti tanszékének kiadványai. 2. Pécs, 35-51. p.; Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból. (Szöveggyűjtemény) Budapest, 1985. Újabb kiadása: Szőlőhegyek történetének forrásai. I. sorozatban. Második javított kiadás. Budapest, 2001.

népi tapasztalat sok tekintetben tovább élt a polgári korszakban is – módosulásaira természetesen tekintettel –, hatásának egy része ma sem enyészett el teljesen.

A polgári korszak szabályozástörténete több szinten történt, és időben is több szakaszra osztható fel. ⁵ Az országos szintű szabályozás három nagy lépcsőben történt.⁶ Az 1894-es törvényt megelőzték a törvényhatóságok nem kielégítő rendezési kísérletei, a filoxéra pusztításának évei. A magyar szőlőtermelés és borászat regenerációját nagymértékben elősegítette, hogy idősb. Miklós Gyula országos borászati kormánybiztosnak sikerült több éves küzdelemmel elérnie, hogy a mezőgazdaságról és a mezőrendőr-ségről szóló 1894:XII. törvénycikk keretében önálló fejezet (VIII.) rendelkezett a hegyközségekről. A végrehajtást a 48.000/1894. FM. rendelet biztosította. A hegyközség alakítása fakultatív volt, a hangsúly a közös védelmen és a hegyrendészetben található.

A második fejlődési szakasz alapjogszabálya, a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségről szóló 1929:XVII. törvénycikk kötelezővé tette a hegyközségek alakítását, növelte a közigazgatási hatóságok befolyását a hegyközségekre, a gyümölcs- és szőlőtermelés és -értékesítés közös intézkedésekkel való elősegítését is jobban szolgálta. Az eddig elszigetelt hegyközségeket ezután vármegyei hegyközségi tanácsok fogták össze, amelyek tagokat delegáltak az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanácsba. A végrehajtási rendelet a 3.600/1929. FM.sz. miniszteri rendelet volt.

A harmadik szakaszt az 1938:XXXI. törvénycikk alapozta meg. Növelte a kötelezően hegyközséggé szerveződő területeket, a szakszerűség érdekében is további intézkedéseket tett, amelyeket a 85.000/1938. FM.sz. rendelet hajtott végre.

Az 1894-es központi szabályozás a magyar szőlőművelés és borkultúra különböző tájain kifejlődött számos rendelkezést

⁵ Vásárhelyi Zoltán: A hegyközségek közigazgatása. Budapest, 1902.

⁶ Az 1894:XII. tc., a 48.000/1894. FM. körrendelet, második lépcsőben az 1929:XVII. tc. és a 3.600/1929. FM. rendelet, végül az 1938: XXXI. tc. és a 85.000/ 1938. FM. rendelet.

országosan általánosította. Emellett azonban lehetőséget adott egyes részkérdéseknek vidékenként eltérő, a „terepen” történő szabályozására. Ezt a részletezést a szőlőtermesztési önkormányzatok önszabályozásai, a hegyközségi rendtartások adták meg. Ezek tekinthetők bizonyos fokig a hajdani hegyi törvények, hegyi szabályok, hegyi artikulusok 19-20. századi utódainak.⁷

A központi jogszabályok 1929 után uniformizáltak, minta-rendtartásokat ajánlottak, melyeknek szinte csak az adatait kellett az egyes hegyközségeknek kitölteni. A helyi gyakorlat sokszínűsége tehát 1894-1929 között található. A rendtartásokat gondos előkészítés után közgyűlés fogadta el, és felsőbb (törvényhatósági) jóváhagyásra szorultak. Rendelkezni kellett bennük többek között a hegyközség területéről, a tagok jogairól és kötelességeiről, a testületi és egyedi szervek hatásköréről, a hegyőrökről és általában nézve mindarról, ami a hegyrendészeti szervezkedés és rend érdekében szükséges. A rendtartásokat sokszor kinyomtatták, és a birtokosoknak kiosztották.⁸

A pártállam kiépülésével letörölték a hegyközségi szervezeteket a borvidékek színteréről. A hegyközségeket a 3.300/1949. Korm.rendelet megszüntette. Vagyonuk az államkincstárra szállt. Meg kell jegyezni, hogy a szőlőhegyi szervezetek felélesztésével az 1958. évi 6. számú tvr. és a 15/1958. (V.27.) FM. rendelet kísérletezett a földműves szövetkezetek keretében – nem nagy sikerrel.

A 20. század legvégétől a hegyközségek reneszánsza következett be. A speciális agrárközösség jogi felépítése támaszkodhatott a tradíciókra is – ugyanakkor ha a hegyközségekről rendelkező 1994. évi CII. törvény sokszoros, szinte minden kormányváltásra

⁷ A források között megjelölt hegyközségi rendtartásos nagymennyiségű szabály reprezentánsai különböző időszakokból és területekről adnak alapot a következtetésekre.

⁸ A hegyrendészet szabályozása például a pécsi birtokosok számára a 19. század második felében kardinális kérdésnek számított. Ez a vonatkozó szabályrendelet keletkezéstörténetében is kimutatható. Vö. Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848-1918). Területi és települési kutatások 9. Budapest, 1992. 115. p, 118. p.

kiterjedő módosítását nézzük – fontos érdekeket realizáló agrár-jogpolitikai kérdés is volt.⁹ A rendelkezések karakteréről megállapítható, hogy a mai szabályozás több szempontot kellett, hogy összehangoljon. Ez a törvény praeambulumából is kiderül: „Az Országgyűlés a hazai szőlőművelés érdekeinek előmozdítása, a bortermelés színvonalának emelése, termékei piacképességének javítása, valamint a korszerű származás- és minőségvédelem meghonosítása célját szolgáló, s az ebben érdekelték öngazgatásán alapuló szervezetek létrehozása érdekében a következő törvényt alkotja”. A hegyközség szabályozástörténetének jelenlegi jogszabálya igen terjedelmes, az állami felügyelet jogosítványai- ba illesztett a tradicionális léptékű öngazgatás és a rendtartás alkotás joga. Hangsúlyozott a bortermelés minőségbiztosítása, a területi és az országos hegyközségi szervezet karakterisztikus. Így érkezett el egy tradicionális szerveződési forma a 21. század elejére...

Összegezve a hegyközségek jogtörténeti fejlődési ívét, a rendi korszaktól kezdve a polgári fejlődés periódusain át egészen a mai szabályozásig megállapíthatunk közös elemeket, az egyes korszakokra jellemző sajátos vonásokat.

A közös elemek gazdasági alapja a csoportos szőlőművelés munkaigényes jellege, a növényi kultúra külső hatásokra érzékeny volta, a termelési egységbe tömörült hegynép szolidaritásának igénye, amely több-kevesebb autonómiában csúcsosodik. A rendtartások természetes eleme az infrastruktúra védelem (gyepű, utak, vízmosások, mezsgyék esetében), a szőlőültetvényes védelme, védelem a kártevők ellen. Szabályozták az egyes közös műveletek (határjárás, szüret stb.) időpontját, rendezték az állattartást a hegyben, felléptek a csavargók ellen – és ez a felsorolás egy nemes tárgyú agrártörténeti értekezésbe torkollik. Ugyanilyen fontos volt a hegynépnek és közegeinek (hegybí-

⁹ A megállapítás rögzítésén túlmenő vizsgálódás már a jövő jogtörténészére vár.

ró, hegypásztorok) jogállásukban – kötelmeikben és jogaikban – való körülhatárolása.

A rendi korszakban ezekhez a tulajdonképpen „elemi hegyrendészeti szabályköteget” további követelményeket tartalmaznak szinte általánosan a rendtartások: szakrális elemeket ölelnek fel, és erős hatást kívánnak gyakorolni a hegy nép erkölcsére is.¹⁰ A hegy kiemelkedő eseményei a Húsvéthoz, a Szt. György naphoz kapcsolódóak, a munka tiltása vasárnap és más kiemelt egyházi ünnepeken. Kiemelt liturgikus szerepe volt a hegyi kápolnának, a kereszteknek, képeknek. A hegy mesternek, esküdteknek, a hegy pásztorának erkölcsös személyeknek kellett lennie. Pozíciójukat emelte pl. egy 1764-ben Somogyban leteendő eskü.¹¹

„Én N:N: Esküszöm az élő Istenre Atya, Fiu és Szent Lélekre, tellyes Szent Háromságra, Boldogságos Szüz Mariara, és Istennek Minden Szenteire: Hogy én Félyre tévén Minden némü Atyafiságot, Kedvet, Jó akaratot ajándikot, félelmet, Gyölölséget, haragot, egy Szóval Minden Emberi tekintetet, ezen Fel vett Hegy béli hivatalomban, ezen ki adott Articulusok Szerént igazán, hiven, Sőrennyen, és minden tehetségem el járok, Szegénynek, s' boldognak minden Személly válogatás nélkül a mint Isten tudtomra adta, igasságot Szolgállok, a hamisságot igazzá, és az igazot hamissá nem teszem. Isten engem ugy Segéllyen, és Istennek Minden Szenteje.”

Másrészt a hegy mester bántalmazását, szidalmazását szigorúan büntették.¹² A közönséges hegy nép erkölcsét is óvták a rendtartások. Kiemelt a kardrántással, fegyverrel elkövetett bűnös cselekedet, a hegy községgel való viszálykodás. Nem marad bün-

¹⁰ Megállapításaink át-meg átszövik Égető Melinda i.m. forrásközlésének hegyrendtartás-szövegeit. Példaként: 76., 82., 114., 186., 175., 137., 186., 188., 92., 165., 194., 87., 196., 164., 196., 181., stb.

¹¹ Égető Melinda i.m. 134. Itt kívánok utalni arra, hogy a hegy község általános fejlődési ívét évszázadokon keresztül követve nem szabad szem elől téveszteni, hogy a fejlődés egy-egy szakasza, különösen a későrendi periódus önmagában is végtelenül gazdag mikrovilág!

¹² Pl. Égető Melinda i.m. 196. p., 181. p.

tetlen a lopás, orgazdaság, a hamis eskü, mint ahogy a társak szidalmazása, a káromkodás, az iszákosság sem. A házasságtörés és a paráznság büntetett, a csavargók, rosszéletű személyek ellen a hegyközség közegeinek fel kellett lépnie. A hegynép élete tehát a szőlő és a bor világában a tradicionális, későrendi korszakban igencsak szigorú erkölcsök szerint mozgott.

A polgári korszak első szabályozási terméke, az 1894: XII. törvénycikk sajátossága a rendezett szőlőművelés igen részletes – a maga korában modern – rendészeti szabályozása volt. A morális tartalom a „laicizált” jellegű hegyrendtartásokból is kimaradt, normaszinten esetenként emlékeztek csak meg a hegyi kápolnáról és a szakrális szobrokról.¹³ A szőlő mellett a bor nem kiemelt szabályozási kérdés: ugyanakkor a borhamisítást (mint az egész hegybeli bortermés hírét rongáló cselekedetet szigorúan büntetik, sajátos rendelkezés Gyöngyös „Alsó saárhegyi hegyközség” hegyrendészeti szabályzatának (Gyöngyös, 1897.) 2.§.-a, amely a gyöngyösi bor jó hírvének megőrzését feladatként tűzi ki.

Az 1929-es és az 1938-as központi joganyagnak bizonyos mértékben negatív hatása volt, hogy részletes országos szabályozásukkal a helyi hegyrendtartásokat szabványosították, önállóságuktól szinte megfosztották. Előnyükként lehet számon tartani a szőlő-, a bor- és a gyümölcsstermesztés modern, egységes felfogását, a regionális szak- és érdekképviselői szervek létrehozását (a hegyközségi tanácsok, az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanács esetében).¹⁴

¹³ Természetesen a tradíció bűvópatakként továbbélhetett a szőlőhegyeken. Vajkai Aurél Cserszegtomajjal kapcsolatos közleményében a jeles napoknak a munkarendre való hatásáról, a szentek tiszteletéről, keresztény színezetű, de nem egyszer archaikus gyökerű hiedelmekről, babonákról és a szőlőműveléssel összefüggő rítusokról tudósít. Vajkai Aurél: Cserszegtomaj (Egy hegyközség élete.) Különlenyomat a Néprajzi Értesítő 1939. 2-3. számából, Budapest, 1939. 13. p., 15. p., 21. p., 29. p.

¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy a bor jogi szabályozásának kiemelten fontos területei voltak a polgári korszakban a bortörvények: az 1893:XXIII. törvénycikk, az 1908:XLVII. törvénycikk, az 1924:IX. törvénycikk, az 1929: X. törvénycikk, az 1936:V. törvénycikk, illetve az ezekhez járó rendeletek sora. A borral kapcsolatos

A modern, a 20. század végén, a 21. század elején tevékenykedő hegyközségeknek a minőségvédelem és piacgazdaság szabályainak egyképpen meg kell felelniük. Az öngazgatás karakterisztikus állami törvényességi felügyelettel és igen részletes központi szabályozással jár együtt.

előírások és rendelkezések nagy részét tehát ide, ezekbe a jogszabályokba, és kevésbé a helyi önkormányzatok szabályozáshoz telepítették.

KOVÁTS ISTVÁN

Jogi kultúrtörténet, jogrégészet, vesztőhely-régészet

A jogi kultúrtörténet olyan határterületi, de egyben rendkívül összetett tudományág, amely a jogtörténeten alapul, de vizsgálata elképzelhetetlen az általános történelemtudományok (művészettörténet, régészet, néprajz, művelődéstörténet, vallástörténet) és a történelmi segédtudományok (heraldika, szfragisztika, inszigniológia, ikonográfia) nélkül. Tárgya tehát tágabb értelmezésben minden olyan információhordozó (írással forrás, művészeti alkotás, régészeti lelet stb.) amelynek a jog szempontjából történeti forrásértéke van. A német jogtörténeti irodalomban az ilyen irányú vizsgálódások 19. századi megjelenése óta több rokon értelmű fogalom alakult ki: *Rechtsaltertum* (jogi régiség) *Rechtsarchäologie* (jogrégészet) és *Rechtssymbolik* (jogi szimbolika).² A jogrégészet elsősorban a korabeli jogélet tárgyi emlékeinek (hivatali jelvények, kivégző – és kínzóeszközök stb.) és helyszíneinek (tanácsházák, üléstermek, börtönök, pellengérek, vesztőhelyek stb.) kutatását célozza; a fogalmat elsőként Karl von Amira német jogtörténész használta 1890-ben, aki ezzel a jogtörténeti kutatás teljesen új ágát alapította meg.³ A képi és írásos források elemzésén túlmutató, az egykori jogélet, ítélkezés és

¹ Jelen tanulmány a szerző 2017. évben leadott lektorált kézírata alapján készült, annak terjedelmi okokból lerövidített és e kötet igényeihez szerkesztett változata. Kováts István: A középkori és 16-18. századi vesztőhelyek régészete Európában és Magyarországon. In: *Archaeologiai Értesítő* 142. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017, 167-191. p. Megjelenés alatt.

² Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe. *Institutiones Iuris*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004. 28. p. Kajtár István: Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok. In: *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok* (szerk.: Mezey Barna). Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 131. p.

³ Lück, Heiner: Was ist und was kann Rechtsarchäologie? *Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig* (8) 2012, 35-55. p.

ítélet végrehajtás tárgyi emlékanyagának és helyszíneinek a teljesség igényével való gyűjtése és értelmezése a későbbiekben Hermann Baltl⁴és Witold Maisel⁵ munkáiban is erőteljesen megjelent. A kezdetektől kiemelkedő fontosságú volt az európai népi jogszokások vizsgálata és összehasonlítása, amely idővel a jogi néprajz szakterületévé vált.⁶

Hagyományos régészeti módszerek alkalmazásával már a 19–20. században is számos esetben kerültek elő a középkor jogéletével – elsősorban büntetés- és ítélet végrehajtásával – kapcsolatba hozható leletek és objektumok. Egy részük más korszakok lelőhelyeinek ásatása folyamán, véletlenszerűen vált ismertté; az őskori temetkezési halmok, tell-települések és magaslati erődítmények kiemelkedő terepalakulatain a későbbi időszakokban gyakran vesztőhelyeket létesítettek.⁷ Ezek azonosítását az is lehetővé tette, hogy a hosszabb-rövidebb ideig folyamatosan használt kivégzőhelyek, vagy azok egyes elemei – pl. az akasztófák kőalapozásának, vagy felmenő falazatának omladozó maradványai – néhol még a 20. század első felében is láthatóak voltak.⁸ Mindazonáltal a korai ásatások eredményeinek összegzése, a megfigyelt jelenségek rendszerbe foglalása, keltezésük pontosítása az esetek döntő többségében csak jóval később valósult meg.⁹

⁴ Baltl, Hermann: *Rechtsarchäologie des Landes Steiermark*. Graz-Köln, 1957. 59–131. p.

⁵ Maisel, Witold: *Rechtsarchäologie Europas*. Wien, 1993, 111–167. p.

⁶ Nagy Janka Teodóra: A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In: *Jogi néprajz-Jogi kultúrtörténet* (szerk.: Mezey Barna-Nagy Janka Teodóra). Budapest, Elte Eötvös Kiadó, 2009, 83–97. p.

⁷ Reynolds, Andrew: *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*. Oxford, 2009, 113–117. p.

⁸ Baltl, Hermann 1957. 78–79. p. VII.tábla, 22–23. kép. Sokol, Petr: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť. The gallows at Bečov nad Teplou and the archeology of places of execution. *Archeologické rozhledy* (55) 2003, 751. p. 17–18. kép.

⁹ Auler, Jost: *Ausgewählte Altgrabungen mit Richstättenbefunden aus Deutschland*. In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie*. Dormagen, 2008, 12–45. p. Auler, Jost: *Ausgewählte Altgrabungen mit Richstättenbefunden aus Deutschland* (2). In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie 2*. Dormagen, 2010, 12–28. p. Auler, Jost: *Aus-*

A vesztőhelyek régészete (*Richstättenarchäologie*) önálló, interdisziplináris szakterületként viszonylag későn, az 1990-es évektől elsősorban nyugat-és közép európai területeken vált a történeti régészet (*Post Medieval Archaeology*) egyik újabb kutatási irányává.¹⁰ Ebben az időszakban, egyes lelőhelyek célzott, teljes körű ásatása és dokumentálása mellett¹¹ olyan, a témakört érintő, komplex összefoglalások is születtek, amelyek a régészeti feltárásokból származó leletanyag mellett az írott források, képi ábrázolások és kartográfiai adatok szerepét is különösen hangsúlyosnak tekintik.¹² Új szakaszt jelentett a kutatás történetében Jost Auler tevékenysége, aki az irányzat eddigi európai eredményeit több szakcikkből és az általa szerkesztett tanulmánykötetekben összegezte.¹³

A jogrégészeti alapokon kialakuló és fejlődő szakterület nem csak a szűkebb értelemben vett vesztőhelyekre, és azok közvetlen környezetének vizsgálatára irányul. Ebbe a körbe sorolható minden ítélezéssel és ítélet végrehajtással kapcsolatba hozható lelet vagy objektum (pl. pellengérek, szégyenoszlopok maradványai). Kiemelt jelentőségűek a kivégzőhelyeken vagy azok közvetlen környezetében felbukkanó általában szabálytalan helyzetű temetkezések, kisebb sírcsoportok vagy egyes sírok, illetve az antropológiai módszerekkel a csontmaradványokon megfigyelhető erőszakos halálra, testi fenyítésre utaló vagy az egykori pro-

gewählte Altgrabungen mit Richstättenbefunden aus Deutschland (3). In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie* 3. Dormagen, 2012, 24-35. p.

¹⁰ Auler, Jost: *The Archaeology of Execution Sites in Early Modern Central Europe*. In: Mehler, Natascha (ed.): *Historical Archaeology in Central Europe*. Special Publication Number 10. Society for Historical Archaeology, Rockville, 2013, 139-147. p.

¹¹ Sokol, Petr 2003. 759-761. p. Piech, Jaroslaw: „mit fliegenden Fahnen” zogen sie um Hochgericht: Der Galgen von Ellwangen an der Jagst 1701–1811. In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie*. Dormagen, 2008, 230-248. p.

¹² Krabath, Stefan: Zwei Richtplätze in der Oberlausitz-eine seltene archäologische Denkmalgattung. In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie*. Dormagen, 2008, 152-167. p. Sokol, Petr: Gallows and Beheading Places in Pilsen. On Using Pictorial, Cartographic, Written, and Archaeological Sources. In: Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie* 2. Dormagen, 2010, 348-374. p.

¹³ Auler, Jost (Hrsg.): *Richstättenarchäologie* 1-3. Dormagen, 2008; 2010; 2012.

cedúra részeként *post mortem* keletkezett traumás sérülések is.¹⁴ A többnyire a települések periferiáján fekvő vesztőhelyeket gyakran használták állati tetemek megsemmisítésére vagy elföldelésére; az állatmaradványok archaeozoológiai szempontú értékelése¹⁵ hasznos információkat szolgáltathat e területek másodlagos hasznosításáról. A diszciplína összetettségét mutatja, hogy a korabeli temetkezési gyakorlat – gyakran büntetésekhez, kiközösítéshez kapcsolódó népi hiedelmek és babonák által is befolyásolt – sajátos jelenségeinek (közösségi temetőktől elkülönült, vagy azokon belüli, gyakran rendellenes helyzetű sírok és sírcsoportok) értelmezésében sem mellőzhetőek a vesztőhelyek régészeti kutatásainak eredményei.¹⁶

A magyar büntetésügy múltjának feltárása a korai időszakban elsősorban Vajna Károly nevéhez fűződik. A jogakadémiát végzett Vajnárt történeti érdeklődése és hivatása egyaránt arra sarkallta, hogy minél szélesebb körben összegyűjtse, majd közzétegye a hazai büntetés végrehajtás történetének emlékeit. Az évekig tartó gyűjtőmunka eredménye a *Hazai régi büntetések* című két kötetes monográfia¹⁷ lett, amely 1906–1907-ben jelent meg. A monumentális mű nem pusztán a magyarországi polgári jogrendszer bevezetése előtti igazságszolgáltatást mutatja be; bőséges forrásanyag alapján ismerteti a börtönbüntetés, a testi fenyítések és a halálbüntetések gyakorlatát, helyszíneit, jellemzőit és

¹⁴ Pieper, Peter - Schlüter, Britta: Genagelte menschliche Schädel. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 388-412. p. Boschler, Susi Ulrich - Lanz, Christian: Mittelalterliche und neuzeitliche Skelettfunde Hingerichteter in der Schweiz. Katalog und anthropologisch-rechtsmedizinische Beurteilung. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 412-433. p.

¹⁵ Motschi, Andreas et al: Hochgericht und Wasenplatz von Zürich Albisrieden. Ergebnisse der archäologischen, anthropologischen und archäozoologischen Untersuchungen 2006. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 206-229. p.

¹⁶ Összefoglalóan lásd: Duma, Pawel: Śmierć nieczysta na Śląsku. Studia nad obrządkiem pogrzebowym społeczeństwa przedindustrialnego. (Profane death in Silesia. A study of funeral practices of the pre-industrial society). Wrocław, 2015. A szerzőnek hálás köszönettel tartozom a témában nyújtott széleskörű tájékoztatásért és a rendelkezésemre bocsátott irodalomért.

¹⁷ Vajna Károly: Hazai régi büntetések I-II. Budapest, 1906-1907.

eszközeit is. Ebben a vonatkozásban Vajna munkássága teljességgel megfeleltethető a jogrégészet európai irányainak; műve lényegében napjainkig alapvető forrásmunkának tekinthető.¹⁸

Vajna tevékenységével egy időszakra tehető az 1795-ben fővesztés útján kivégzett magyar jakobinusok sírjainak feltárása. Az 1914-ben Bartucz Lajos antropológus által elvégzett ásatás és személyazonosítás tekinthető a modern értelemben vett vesztőhely-kutatás hazai előzményének. Noha a kivégzés helyszínét (a budai Várhegy nyugati lábánál elterülő Vérmező) és lefolyását rendkívül jól dokumentálta a nagyszámú fennmaradt korabeli leírás és ábrázolás, szinte semmit nem lehetett tudni az áldozatok nyugvóhelyéről. Éppen ezért a temetkezések pontos helyének lokalizásása igen sokoldalú kutatással vált lehetővé. A sírhelyek régészeti módszerekkel történt feltárásának, a jelenségek gondos *'in situ'* rögzítésének, továbbá az antropológiai vizsgálatok során tett megfigyeléseknek köszönhetően sikerült a régészet és az alkalmazott természettudományok oldaláról is megerősíteni és igazolni egy, a múltban lezajlott kivégzés minden részletét.¹⁹

Annak ellenére, hogy szórványos régészeti adatok a 20. század első felében is vannak vesztőhelyek előkerüléséről, a középkori és kora újkori büntetésrendszerek és ítélet végrehajtás helyszíneinek, szereplőinek, módszereinek, eszközeinek, szimbolikájának stb. kutatása elsősorban a jogtörténeteszek és történészek szakterülete maradt.²⁰ Összegzéseik igen sok vonatkozásban

¹⁸ Nánási László: A magyar történeti büntetésügyi tudomány megteremtőjének, Vajna Károlynak élete és műve. In: Jogtörténeti Szemle, 2012:1, 26–35. p.

¹⁹ Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok sírjainak megtalálása és kétszeri exhumálásuk. In: Bartucz Lajos: Palaeopathologia III. A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Budapest, 1966, 445–520. p.

²⁰ A rendkívül gazdag szakirodalomból a teljesség igénye nélkül kiemelve: *a kivégzés folyamatairól és rituáléiról* lásd: Richard Dülmen: A rettenet színháza. Ítékezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Budapest, Századvég Kiadó, 1990, 92–127. p. 140–155. p. Kajtár István 2004. 61–73. p. Bódiné Beliznai Kinga: Kivégzési rituálék. In: Máthé Gábor–Révész T. Mihály–Gosztonyi Gergely (szerk.): Jogtörténeti parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. Elte Eötvös Kiadó, Budapest, 31–44. p. Bódiné Beliznai Kinga: A bíbor méltóság, a sárga

érintik a korabeli halálbüntetések – így a vesztőhelyek – kérdéskörét is, mégis elmondható, hogy a tárgyi-anyagi kultúra összefüggésében e témában született munkák száma lényegesen kisebb. Ezek is elsősorban múzeumi gyűjteményekben megőrződött tárgyakat ismertetnek²¹ és inkább a fennmaradt gazdag képi és írott forrásanyag segítségével mutatják be a korabeli büntetés végrehajtás világát.²² A témát tudományos igénygel bemutató állandó kiállításokon is gyakran kizárólag műtárgymásolatok és replikák szerepelnek.²³

A magyar jakobinusok sírjainak feltárása 1914-ben

(Bartucz, 1966, 456. p. 247. kép nyomán)

árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben. Balassi Kiadó, Budapest, 2014. 259-275. p. *A börtönről és viszonyairól* lásd: Mezey Barna: Régi idők tömlőcei. Büntetések, börtönök, bakók. Budapest. 2010. 27-161. p. *A hóhér szerepéről* lásd: Keller, Albrecht: Henker/Blutvogt, Carnifex. Der Scharfrichter in der deutschen Kulturgeschichte. Bonn und Leipzig, 1921. Davidovics Krisztina: A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei - A hóhér. In: Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok (szerk.: Mezey Barna). Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 46-64. p.

²¹ Pandula Attila: Adatok a hóhérpallos történetéhez Magyarországon. In: Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok (szerk.: Mezey Barna). Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 293-303. p. Jakab Attila: Hóhérpallos a nyíregyházi Jósza András Múzeumban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44:3. (2009) 377-383. p.

²² Temesváry Ferenc: Büntető eszközök a régi Magyarországon. A Jánosházi Múzeum Közleményei 1. Szombathely, 1970.

²³ Pandula Attila: Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon. Kiállítási katalógus. Eger, 1989.

Az utóbbi időben egy-egy település vonatkozásában történeti-régészeti szempontú vizsgálatok is folytak egyes vesztőhelyek lokalizálására. A hódoltság kori Szolnok esetében a különböző forráscsoportok együttes figyelembevételével sikerült nagy valószínűséggel meghatározni a várostól északnyugatra, a Hatvanba vezető út mentén, azóta már beépített területen fekvő kivégzőhelyet.²⁴ Körmentés-büntetés-végrehajtási objektumait Siklói Gyula gyűjtötte össze; munkájában a történeti-topográfiai adatok mellett a régészeti megfigyelések fontosságát is hangsúlyozta.²⁵ Újabban a vesztőhely-régészet témájában egyetemi szakdolgozat is született, amelynek szerzője egy adott régió (Vas megye) kora újkori vesztőhelyeinek azonosítására tett kísérletet, az önálló történeti-térképes adatgyűjtés mellett térinformatikai módszerekkel is.²⁶ Ez a munka nem csak az interdiszciplináris jelleget erősíti, de jelzi azt is, hogy az irányzat kutatásában komoly tudományos tartalékok és lehetőségek rejlenek.

A vesztőhelyek általános jellemzői a történeti-régészeti források alapján

A középkori és kora újkori vesztőhelyek fő jellemzőit e helyütt csak általánosságokban foglalhatjuk össze. A 18. századi igazságügyi reformok bevezetése előtti időszakban²⁷ sok város, hatóság,

²⁴ Kertész Róbert: Fejezetek a török kori Szolnok kutatástörténetéhez és egy újabb azonosított objektum: a vesztőhely. In: Szolnoki Tudományos Közlemények 16. 2012, 40–64. p.

²⁵ Siklói Gyula: Egykori büntetés végrehajtó eszközök nyomai Körmentén. In: Körmentei Figyelő 13, 2005, 17–23. p.

²⁶ Balogh Árpád: Kora újkori vesztőhelyek régészete. Vas vármegye vesztőhelyeinek történeti és térinformatikai vizsgálata. Alapszakos szakdolgozat. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 2016. Kézirat. A szerzőnek köszönöm a dolgozatba való betekintés lehetőségét, valamint a témában folytatott konzultációkat.

²⁷ A középkor és a kora újkor időszakának elválasztása a büntetőjogi jogfejlődés szempontjából a történeti-régészeti korszakhatárral ellentétben nem a 15–16. század fordulójára, hanem a 18. század második felére tehető. A halálbüntetések extenzív alkalmazása sokkal inkább jellemezte a kora újkort, mint a középkort. Lásd: Tóth

személy rendelkezett pallosjoggal, amely természetesen nemcsak kard általi halálos ítélet meghozatalára, hanem az összes szokás-és jogszerűen alkalmazott halálnem kimondására feljogosított.²⁸A kivégzés szertartásának középpontjában a bitó, illetve a vesztőhely állt, amely a pallosjog jelképeként gyakran a bírósági kerület határát is jelölte, illetve a pellengérrel együtt szimbolizálta a város bíraskodási jogát.²⁹ Ezek a létesítmények elhelyezkedhettek az adott településeken belül (*inter muros*) és azokon kívül (*extra muros, extra civitatem*) is.³⁰ A belterületen, általában valamely központi, forgalmas helyen (városháza, piac) felállított, fából ácsolt vérpadot többnyire csak ideiglenes jelleggel, alkalmanként használták.³¹ Az állandó kivégzőhelyek a városok szélén, zömmel magaslati pontokon, az utaktól, útkereszteződésektől, városkapuktól belátható távolságra feküdtek.³² Legfontosabb és legjellegzetesebb objektumaik az akasztófák voltak. Feltételezik, hogy ezek német eredetű elnevezése (*Galgen*) az ágat, gallyat jelentő régi '*galgo*' kifejezésből származik és egyben azt is jelzi, hogy az akasztásokhoz kezdetben fákat használtak fel.³³A későbbiekben a gerendákból emelt bitófáknak számos, különböző változata kialakult: az általában 1–4 oszlopból álló építmények mellett megjelentek a részben vagy egészben kőből és téglából épült,

J. Zoltán: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete. Századvég Kiadó, Budapest, 2010, 91. p.

²⁸ Davidovics Krisztina 2006. 47. p.

²⁹ Dülmen, Richard 1990. 88-89. p.

³⁰ Trzcinski, Maciej: Miecz katowski, przegierz, szubienica: zabytki jurysdykcji karnej na Dolnym Śląsku (XIII-XVIII w.) Wrocław, 2001, 190-191. p.

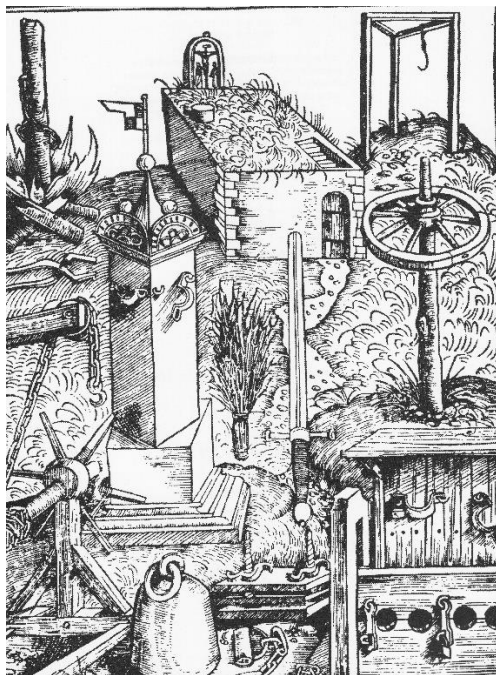
³¹ Például a 15. századi Buda esetében, ahol a Budai Jogkönyv adatai szerint a Főpiacon és a Szent György-kápolna mellett hajtották végre az ítéletek egy részét és itt állt a pellengér is. Az akasztások a városkapukon kívül folytak. Benda Judit: A kereskedelem topográfiája. A kereskedők térhasználata a késő középkori Budán. In: Korall 45. (2011) 85. p.

³² Dülmen, Richard 1990. 88-89. p. Sokol, Petr: War, Town, Gallows. Some Aspects of Gallows on Historic Images. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dornmagen, 2008, 496-505. p.

³³ Trzcinski, Maciej 2001. 158. p. Bódiné Beliznai Kinga 2014. 265. p.

masszív kialakítású vesztőhelyek és kőoszlopos akasztófák, amelyek hosszú ideig meghatározó elemei voltak a tájnak.³⁴

Vesztőhely és akasztófa ábrázolása a 'Brandenburgischen Halsgerichtsordnung' allegóriáján, 1516.

(Liebert, 2008, 178. p. 4. kép nyomán)

Noha ez utóbbiak tömeges építése és használata elsősorban a 16-18. század között vált jellemzővé, már viszonylag korai időszakban is emeltek többoszlopos, bonyolult struktúrájú akasztófákat. Az egyik legismertebb ezek közül a IX. Lajos király idején a

³⁴ Evers, Thiers: Richstätten in zeitgenössischen Bildquellen. Typologie und Topographie. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 444-465. p. Krabath, Stefan 2008. 156-163. p.

13. században létrehozott kétszintes, 16 oszloppal rendelkező, a későbbiekben kőből újraépített és bővített párizsi bitó volt, amelyet a 17. századig folyamatosan használtak.³⁵ Az állandó, hosszú időszakon át használt, tartós anyagból épített, a környezetből kiemelkedő vesztőhelyek többnyire kör, vagy ovális alakban elrendezett átlagosan 5–7 méter külső átmérőjű, 2–3 méter magas, 80–120 cm széles felmenő falazattal rendelkező emelvények voltak, amelyen a bitófák álltak; a szerkezet teljes magassága így elérte az 5–7 métert.³⁶ Ismert három, illetve az ábrázolások alapján gyakori lehetett a négyszög alaprajzú építmény is.³⁷ A kivégzőhelyek sajátos megjelenési formája volt az akasztófák nélküli, szintén változatos alakú ún. 'hollókó', (*Rabenstein*) amelyen elsősorban a lefejezéseket hajtották végre.³⁸ A gyakran külső, vagy belső lépcsővel, esetenként beltéri kamrával rendelkező vesztőhelyeknek néhol zárható bejárata is volt. Egyes vélemények szerint ez részben a hóhér védelmét biztosította, másrészt megakadályozta a kivégzettek holttestéhez való illetéktelen hozzáférést is.³⁹ Írásos források is megerősítik, hogy egy-egy kivégzőhely felépítése karbantartása és fenntartása helyenként nagyon komoly anyagi ráfordításokat igényelt. Az Eichstatt melletti Dollenstein új bitófájának felállítása 1523-ban 34 forintba került; a költségeket az egész járás gazdái és zsellérei, valamint azok családtagjai fedezték.⁴⁰ Halle városa 1534-ben pénzbeli lehetőségek hiányában nem tudott új, falazott akasztófát építeni, csak a régit javították meg.⁴¹ Ezért nyilvánvaló, hogy nem minden pallosjoggal rendelkező településnek állt módjában ilyen mértékű építkezés. Mégis, a hatóságoknak általában érdeke volt állandó vesztő-

³⁵ Trzcinski, Maciej 2001. 185. p.

³⁶ Sokol, Petr 2003. 742-755. p. Duma, Pawel 2015. 172-187. p.

³⁷ Sokol, Petr 2003. 759. p. Krabath, Stefan 2008. 162-163. p. Liebert, Thomas: Das Richteramt Roßtal - Geschichte und Funktion. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 178. p. 4. kép

³⁸ Wojtucki, Daniel: 'Rabenstein' oder 'Köphaus'. Hinrichtungstätten der neuzeitlichen Stadt. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie 2. Dormagen, 2010, 394-409. p.

³⁹ Sokol, Petr 2003. 751-759. p.

⁴⁰ Dülmen, Richard 1990. 90. p.

⁴¹ Trzcinski, Maciej 2001. 187. p.

helyeket létesíteni, hiszen ezzel nemcsak az igazságszolgáltatás erejét, hanem a városi tanács hatalmát is demonstrálni tudták.⁴²

A fenti adatokat a régészeti kutatások több ponton is alátámasztották. Az ásatásokból ismert, többnyire a 16–18. századra keltezett, hosszú ideig használt kő-vagy kőalapozású objektumokon kívül a fából készült akasztófák legáltalánosabb nyomai a több helyen megfigyelt, szabályos elhelyezkedésű cölöpgödrök és gerendafészkek; ezeknek egészen korai időszakból származó (9–11. század), két-és négyoszlopos konstrukciókra utaló nyomait is azonosították.⁴³ Előbukkantak a fa oszlopok kő-és téglalapozásai és kőbitő lábazati részének töredékei is.⁴⁴

*Vesztőhely kőalapozásának feltárása
a lengyelországi Żłoty Stok-ban (Reichenstein).*

(Duma, 2015, 167. p. 20. kép nyomán)

⁴² Ezt az akasztófa építését kísérő szertartások, illetve a helyenként igen fényűző bitóavatási ünnepségek is jelzik, amelyekre jogszimbolikai aktusként került sor. Dülmen, Richard 1990. 89-90. p.

⁴³ Reynolds, Andrew 2009. 158-159. p.

⁴⁴ Piech, Jaroslaw 2008. 233-237. p.

A vesztőhelyek csaknem minden lelőhelyen előforduló jelenségei a részleges vagy teljes, rendszerint szabálytalan fekvésű emberi csontvázak. Mennyiségük igen eltérő lehet (ismert csaknem 200, egyértelműen kivégzéshez köthető temetkezés is),⁴⁵ de többnyire kis sírszámú lelőhelyekről van szó. A sírokra általánosan jellemző a teljesen esetleges tájolás, az eltérő, de sok esetben sekély sírmélyiségek, a magányos és csoportos temetkezés is. Gyakori az arccal földnek fordított, oldalra fektetett, zsugorított helyzetű, hátrakötött kezű és egyéb változatos pozíciójú „véletlenszerű” eltemetés, a sírmellékletek teljes hiánya, illetve az erőszakra utaló traumás sérülések viszonylag magas előfordulási aránya.⁴⁶ További ismervük, hogy a kísérő leletanyag általában minimális. Nagy többségük ruhatartozék (gombok, övcsatok, kapcsok) illetve egyéb kisebb tárgy (kerámiatöredékek, vaskés, ácskapcsok, szögek, rózsafüzérgyöngy, pipa, puskagolyó, elvettve érmék illetve zarándokjelvény).⁴⁷ Ebből kifolyólag az egyes lelőhelyek pontosabb keltezése csak a történeti és régészeti adatok együttes figyelembevételével, nem egyszer modern kormeghatározási eljárásokkal lehetséges.

Fontos, e lelőhelyek régészeti vetülete miatt sem mellőzhető szempont a holttestekkel való korabeli bánásmód kérdésköre.⁴⁸ E tekintetben nem következtek általános szabályokat; ez területen-

⁴⁵ Reynolds, Andrew 2009. 139-142. p.

⁴⁶ Busch, Ralf: Das spätmittelalterliche Hinrichtungstätte in Salzhausen, Landkreis Harburg, im archäologischen Befund. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 99-103. p. Genesis, Marita: Der Rabenstein in Erfurt. Eine mittelalterliche/frühneuzeitliche Richstätte in historischen und archäologischen Quellen. In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 145-149. p. Reynolds, Andrew 2009. 159-177. p. Duma, Pawel 2015. 168-171. p. 174-176. p.

⁴⁷ Busch, Ralf 2008. 104. p. Lavi, Ain: Die mittelalterliche Hinrichtungstätte von Tallinn (Estland). In: Auler, Jost (Hrsg.): Richstättenarchäologie. Dormagen, 2008, 109. p. Reynolds, Andrew 2009. 140. p. Duma, Pawel 2015. 188-192. p.

⁴⁸ A kérdésről összefoglalóan lásd: Duma, Pawel: Grób alienata. Pochówki dzieci nieochrzczonych, samobójców i skazańców w późnym średniowieczu wczesnonowożytniej (Die Gräben den Entfremdeten-Begräbnisse von Ungetauften Kindern. Selbstmördern, und Verurteilten im Späten Mittelalter und der Frühen Neuzeit.) Kraków, 2010. 83-84. p. A testek halál utáni változatos sorsáról 14-15. századi itáliai krónikákból és periratokból is értesülünk. Dean, Trevor: Crime and Justice in Late Medieval Italy. Cambridge, 2007, 62-67. p.

ként, régióként, városonként akár adott időszak alatt is teljesen eltérő lehetett, továbbá nagymértékben függött az elitált társadalmi helyzetétől, az alkalmazott kivégzési módszerektől és büntetési tételektől. Egyetemes érvényű jelenségként fogalmazható meg ezekben az esetekben – egyes kivételektől eltekintve – a keresztény rítus szerinti temetés megtagadása.⁴⁹ A testet elhantolhatták a kivégzés helyszínén (a vesztőhely mellett vagy alatt) az erre a célra szolgáló elkülönített sírmezőben vagy egyéb, közösségi temetőkön kívüli területeken (útkereszteződéseknél, út menti kereszteknel, képoszlopoknál, elhagyott épületek romjainál stb.) is. A tetemetek, vagy egyes testrészeket hosszabb-rövidebb ideig közszemlére teheték; végül pedig a kivégzési procedúra részeként (égetés, vízbefojtás), vagy azt követően megsemmisíthették.⁵⁰ A kivégzőhelyeken a kiközösítés egy formájaként az öngyilkosságot elkövetőket is eltemethették.⁵¹

Az előkerülő archaeozoológiai leleteket ezeken a lelőhelyeken magyarázhatja, hogy a hóhér feladatai közé tartozott többek között az elhullott állatok tetemeinek összegyűjtése és elszállítása,⁵² amely javadalmazásuk tételei között is szerepel.⁵³ Megjegyzendő, hogy a 14–17. század büntetőjogi gyakorlatában (bizonyos területeken még ennél is korábban) megfigyelhető a háziállatok elítélése, valamint felhasználásuk a büntetés végrehajtás-

⁴⁹ A temetés megtagadásának általános eseteiről, körülményeiről történeti és egyháztörténeti források alapján lásd: Szuromi Szabolcs Anzelm: A templom körüli temetés a középkori egyházfegyelem tükrében (12–13. század). In: Ritoók Ágnes–Simonyi Erika (szerk): „...a halál árnyékának völgyében járok...” A középkori templom körüli temetők kutatása. *Opuscula Hungarica* 6. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2005. 10–11. p. Kubinyi András: Késő középkori temetések a történeti forrásokban. In: Ritoók Ágnes–Simonyi Erika (szerk): „...a halál árnyékának völgyében járok...” A középkori templom körüli temetők kutatása. *Opuscula Hungarica* 6. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2005. 13. p.

⁵⁰ Dülmen, Richard 1990. 150. p. Obtułowicz, Łukasz–Pokutta, Dalia A.: The Graves of Criminals in Renaissance Poland. Archaeological Excavations of Modern Age Cemetery in Gliwice Dworcowa Street, Upper Silesia. In: *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 56. Wrocław, 313–341. p.

⁵¹ Az öngyilkosok testét igen gyakran az elitáltakéhoz hasonlóan kezelték. Dülmen, Richard 1990. 124–125. p. Duma, Pawel 2010. 83. p. Duma, Pawel 2015. 227. p.

⁵² Dülmen, Richard 1990. 84. p.

⁵³ Davidovics Krisztina 2006. 62. p.

ban és a megszegényítésben.⁵⁴ Egyes állattemetkezések régészeti jelenségeinél szisztematikus kivégzés is feltételezhető.⁵⁵ Nem kizárt az sem, hogy a vesztőhelyek területét alkalmanként szeméttégetőként hasznosíthatták.⁵⁶

Büntetés végrehajtással kapcsolatos régészeti adatok Magyarországról

Magyarországon a korabeli igazságszolgáltatással kapcsolatba hozható régészeti jelenségeknek, objektumoknak és leleteknek csak szórványos nyomaival találkozunk. Ennek egyik oka azok egykori fekvéséből is következik; a településektől távolabb kialakított, kis kiterjedésű, szegényes leletanyagú lelőhelyek rendszerint kívül esnek az ásatások többnyire lakóhelyekre és azok környezetére koncentráló területén. A városok belterületén folyó feltárások esetében az ilyen jellegű, zömmel a kora újkorra-újkorra keltezhető jelenségek nagyobb, gyakran több régészeti korszakot is átfogó, az idők folyamán sokszorosan bolygatott, többször beépült területek ásatásai során bukkannak fel és mind mennyiségüket, mind jellegüket tekintve másodlagos jelentőségűek. További problémát jelent, hogy az ide sorolható, egyéb forrásokból amúgy jól ismert emlékek egy része régészetileg kimutathatatlan vagy csak nagyon nehezen kimutatható (például a fából ácsolt ideiglenes jellegű vérpadok, vagy az egyszerű szerkezetű bitófák cölöpgödrei). Számos esetben ugyanakkor csak feltételelesen sorolhatók bizonyos atipikus régészeti jelenségek – különösen a rendellenes helyzetű temetkezések – ehhez a körhöz; értelmezésükben a kivégzésen kívül több más lehetőség is

⁵⁴ Mezey Barna 2010. 66. p. Bódiné Beliznai Kinga 2014. 36-40. p.

⁵⁵ Reynolds, Andrew 2009. 172. p.

⁵⁶ A 19. századi kolerajárvány nyitrai betegeinek ruházatát és ágyszalmáját a hatóságok az „Akasztóhegy alatt” égettették el. Nagy József: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Nyitra, 1876. 34. p.

elképzelhető.⁵⁷ Ennek ellenére-a fentebb már említett, a jakobinusokhoz köthető sírokon kívül-a magyarországi régészeti kutatások során is több esetben kerültek elő a korabeli büntetés végrehajtással kapcsolatos lelőhelyek, objektumok és leletek.

Az *aquincumi katonai amfiteátrum* 1938–1942 között folytatott kutatásai során a középkorban beépítetlenül maradt *arena* területén a vékony törmelékrétegbe ásva két sérült emberi csontvázat, valamint külön egy vasból készült kéz- és lábbilincset találtak.⁵⁸A leletegyüttest már akkor a 18. században itt működő, a század közepén máshonnan áthelyezett⁵⁹vesztőhellyel hozták összefüggésbe.

Váctól délre a mai Derecske-dűlő (korábban Akasztófa-dűlő) területén fekvő homokbányában 1952-ben leletmentés során egy Árpád-kori temető sírjai között öt, az újkorban itt működő vesztőhelyhez tartozó temetkezést tártak fel.⁶⁰

Visegrád-Várkert lelőhelyen az itt húzódó kora Árpád-kori település területén 1980-ban végzett ásatás során a templom körüli temetőn kívül egy nagyméretű, igen mély verem alján részleges emberi csontváz, valamint felette és mellette 6 kutya csontmaradványai bukkantak elő.⁶¹ Az elsődleges vizsgálatok az emberi és állati csontok egy részén vágásnyomokat állapítottak meg; ennek alapján a 10–11. századra keltezett leletegyüttest a felnégyelés, mint középkori kivégzési mód egyedülálló régészeti bizonyítékának, a kutyákkal való eltemetést pedig a halálban történt

⁵⁷ Gardela, Leszek–Kajkowski, Kamil: Vampires, criminals, or slaves? Reinterpreting 'deviant burials' in early Medieval Poland. In: *World Archaeology* 45:5. (2013) 780–796. p.

⁵⁸ Nagy Tibor: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942. évek között végzett régészeti kutatásairól. In: *Budapest Régiségei* 13. (1943) 374. p.

⁵⁹ Jankovich Miklós: Újlak és Szentjakabfalva helyrajzi adatai az 1702. évi Zaiger tükrében. In: *Budapest Régiségei* 20. (1963) 157. p.

⁶⁰ Dinnyés István–Kövári Klára–Kvassay Judit–Miklós Zsuzsa–Tettamanti Sarolta–Torma István.: *Pest megye régészeti topográfiája. (XIII/2. kötet) A szobi és váci járás.* (szerk.: Torma István). *Magyarország Régészeti Topográfiája* 9. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993, 471–472. p.

⁶¹ Kovalovszki Júlia: Ásatási napló. *Visegrád-Várkert*, 1980. Kézirat, Mátyás Király Múzeum, Visegrád. Adattár.

kiközösítés, megalázás egy formájának tekintik.⁶² Annak ellenére, hogy a bizonytalan keltezésű leletegyüttes újabb, jelenleg is folyó természettudományos vizsgálatai a felnégyelés tényét nem támasztják alá, a megfigyelések alapján elképzelhető az – akár kivégzés útján is bekövetkezhetett – erőszakos halál.⁶³ A lelőhelyről ezen kívül is előbukkantak a feltételezések szintjén esetleg büntetés-végrehajtással kapcsolatos jelenségek (rendellenes helyzetű temetkezések), amelyek további tisztázásra várnak.⁶⁴

*Kutyákkal eltemetett emberi maradványok
Visegrád-Várkert lelőhelyen.*

(Kovalovszki, 1980, XIX. tábla 2. kép nyomán)

⁶² Vörös István: Kutyáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon II. In: Folia Archaeologica 42. (Budapest) 1991, 185–188. p.

⁶³ Kovács István 2017. 180–182. p.

⁶⁴ Gróf Péter: Visegrád-Várkert. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000.- Archaeological excavations in Hungary 2000. (szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest, 2003, 232–233. p.

Vácon, a Zichy utca 20. számú telken a középkori német város falán kívül az újkorban ásott árkok mellett hat szabálytalan fekvésű, a szegényes kerámiaanyag alapján a 18. századra datált temetkezés került elő, amelyek közül az egyik kettős sír volt. Mivel a közelben templomnak, temetőnek nincs nyoma, az ásató feltételezése szerint az egykori városárok mellé koporsó és minden ruhatartozék vagy egyéb melléklet nélkül elhantolt személyek feltehetően törvénytelen vagy társadalmon kívüliek, esetleg kivégzettek lehettek.⁶⁵ Ezt megerősíteni látszik, hogy a „tisztességtelen temetés” Európa-szerte ismert gyakorlata során a települések periferiáján, vagy a vesztőhelyek környékén gyakran ún. „hamis temetőket” (*Faulx âtre*) alakultak ki, ahová a kivégzések áldozatait, öngyilkosokat, vagy olyan személyeket temettek, akikről különböző okokból megtagadták a végtisztességet.⁶⁶

*Rendellenes helyzetű temetkezések
Vác-Zichy utca 20. lelőhelyen*

(Batizi Zoltán felvétele, a szerző engedélyével)

⁶⁵ Batizi Zoltán: Vác, Zichy utca 20. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. – Archaeological excavations in Hungary 2005. (szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest, 2006, 332. p. Külön köszönettel tartozom az ásatónak a feltárás dokumentációjáért, valamint a témával kapcsolatos adatgyűjtésben való közreműködéséért.

⁶⁶ Duma, Pawel: 2010. 84. p.

A büntetés-végrehajtás objektumai közül újabban szégyenoszlopok, pellengérek maradványait is ismerjük, amelyek jellemzően a városok központi, gyakran a középkor óta beépítetlen, vagy csak részben beépített területein folyó régészeti kutatások során bukkantak elő. A *győri Széchenyi téren* 2008–2009 folyamán több korszak emlékei mellett két pellengér nyomait is azonosították. Az elsőt valószínűleg a 18. század első harmadában emelték a téren álló Mária-oszlop és a későbbi Lloyd-épület (korábban katonai várta) közé, talán a várfal visszabontott tégláiból. A nagyjából 2,2×2,2 méter nagyságú tömb közepén jól kivehetően megmaradt az egykori szégyenoszlop helye is. Nem sokkal később, a 18. század közepén a Mária-oszlop másik oldalán újabb, téglalából emelt négyzetes pellengért alakítottak ki, amelynek alapozása került elő. A tér déli oldalán ekkor működő jezsuita rendház feljegyzései megemlítik, hogy a pellengért egy évvel felállítása után 1751-ben a jezsuiták követelésére ledöntötték, majd a külvárosba vitték. Az áthelyezés tényét és dátumát egy 1757-es keltezésű, a Mária-oszlop környezetét ábrázoló metszet felirata is megerősíti.⁶⁷

Pápán, a Fő téren a 2013-ban folyó, nagy felületű megelőző feltárás elsősorban Árpád-kori, késő középkori és koraújkori objektumokat és leletanyagot hozott a felszínre. A tér 18. századi átépítése során, annak keleti sarkában két, négyzetes téglalapból álló építményt emeltek, amelyet a város pellengéréként funkcionált. Az építkezés keltezését az alapozásokba épített 1751-es évszámmal ellátott téglák pontosították.⁶⁸

⁶⁷ Bíró Szilvia–Molnár Attila–Szőnyi Eszter–Tomka Péter: Régészeti kutatások a győri Széchenyi téren. (2008–2009). In: Régészeti kutatások Magyarországon 2009.- Archaeological excavations in Hungary 2009. (szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest, 2010, 45-46. p.

⁶⁸ Mordovin, Maxim: Előzetes jelentés a Pápa, Fő téren végzett megelőző feltárások második és harmadik üteméről. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2011-2014. Archaeological excavations in Hungary 2011-2014. (szerk.: Kisfaludi Júlia) Budapest, 2016, 251. p.

A vesztőhelyeket a 18. század közepétől, a nyilvános halálbüntetések visszaszorítását is célzó igazságügyi reformok hatására fokozatosan felszámolták. Magyarországon az úriszékek pallosjogát már II. József megvonta, de csak 1848-ban szüntették meg véglegesen. A 19. század első felében a nyilvános testi és halálbüntetések helyett egyre inkább a szabadságvesztés vált a fő büntetési formává.⁶⁹ Ebben az időszakban a vesztőhelyek látványa az elrettentés helyett egyre inkább felháborodást váltott ki; ezt fejezi ki az ismert színésznő, Déryné naplóbejegyzése is az egri akasztófáról.⁷⁰ A reformtörekvések mellett minden bizonynyal a közvélemény nyomása is hozzájárult ahhoz, hogy a kivégzőhelyeket az 1850-es években végleg lebontották.

⁶⁹ Tóth J. Zoltán 2010. 231-236. p.

⁷⁰ Idézi: Pandula Attila 1989. 12. p.

Szankciók és végrehajtók a jogszokások világában

MEZEY BARNA¹

1. Kényszer és szankció

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Nemzetközi Konferencián 2014 októberében Szekszárdon tartott előadásban a kényszerrel és a szankciókkal foglalkozva úgy fogalmaztam, hogy aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a közvélemény teremtette és/vagy elfogadta szankciók központi eleme a közösség.

Pontosan ezért a magatartásszabályok (tényállások) megfogalmazója („a jog megállapítója”) ugyanúgy a közösség, miként a szankció végrehajtásának résztvevője is.² Amikor vita folyik arról, hogy vajon mennyiben tekinthető jognak a népi jogszokásokból felépülő normarendszer (amiben magam részéről soha nem kételkedtem) egyik fő tromfként fogalmazzák meg az ellenérvelők a szabályhoz kapcsolódó elkülönült végrehajtó szervezet hiányát. A népi jogéletben ilyenről természetesen aligha beszélhetünk. De Tárkány Szücs Ernő nyomán határozottan állítható, hogy az apparátus hiánya önmagában nem eredményezhet kétkedést a népi jog erejében. A centralizált szervezet, az állami intézmények, a hatóságok közreműködésének nemléte vagy elutasítása nem jelenti a közvéleményben megtestesülő, *önsegítő, kölcsönös szerkezet* hatékonyságának megkérdőjelezését. Sőt, éppen ez nyújtja garanciáját a népi jogélet normakövetésének és

¹ Mezey Barna ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

² Mezey Barna: Kényszer és szankció a nép joggyakorlatában. In: Szokásjog és jogszokás II. (szerk.: Nagy Janka Teodóra) Szekszárd 2016. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. Jogi kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. 261–270. p.

konfliktuskezelésének.³ Angyal Pál a leghatározottabban foglaltam mellett állást, hogy „a közvélemény-büntetés alkalmazója... sohasem a közösségnek valamely erre hivatott organuma, hanem az egyesek, a közvéleményhordozók közül azok, akiknek lelki világában a rosszalló értékítélet lecsapódik, s akik annak valami-féle formában kifejezést adnak.”⁴

A gyakori bizonytalankodás, a kételkedés erősítette meg bennem a szándékot, hogy itt és most újfent visszatérjek korábbi témámhoz, ezúttal a végrehajtók körét és lehetőségeit számba véve. Élve azzal a lehetőséggel, hogy a szakmai tudományosságban létezik már egy elfogadott kiindulópont, amely szerint a népi jog szankciója nem képzelhető el a közösség tagjainak aktív részvétele nélkül, miként a kiközösítés következetes végrehajtásához is valamennyi tag közreműködésére van szükség.⁵

2. A közösségi kényszer története

Miután a jog kezdetei a múltba vesznek, a jogi rituálék és ezen belül különösen a büntetések fogantatásának mikéntje csak a társadalmi fejlődés visszakövethető időszakától rögzíthető. Ez részben a párhuzamos fejlődés korai állami korszakainak írásbeliségéből, részben a kulturális antropológia eredményeiből ismerhető meg.⁶ Az bizonyosnak látszik, hogy az ősi közösségek életét befolyásoló folyamatos küzdelem az életért, a fennmaradásért, a biztonságért kialakította azt a normarendszert, mely ebben a keretben a bevált gyakorlatokat rögzítette, s amitől az eltérés tolerálhatatlan volt. A szokás jogként rögzült, mely egyértel-

³ Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest 2003. Akadémiai Kiadó, 806. p.

⁴ Angyal Pál. A közvélemény-büntetés. Budapest, 1933. A M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 3. szám, 81. p.

⁵ Nagy Janka Teodóra: Büntetőjogi néphagyományok-és szokások. In: Bölcskei tanulmányok 1. Múlt és jelen Bölcskén. (szerk.: Szabó Géza, Bölcske 1994.) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bolcske/pages/Bolcskei_tanulmanyok_1/b1_016_bunteto.htm

⁶ Vö. Diamond, Jared: A világ tegnapig. Budapest, 2013, Typotex, 18 skk. p.

művé tette a magától értetődő magatartás érvényesülését. A szocializációs folyamatban elsajátított, jobbára öntudatlan „jogismeret” és a természetes „jogkövetés” a közösség egészének létformájává lett, melynek megélése mindenféle organizációt nélkülözött, sőt önmaga volt a szervező erő. Ahogyan Varga Csaba fogalmazott: *„amennyiben e szokásrendet megsértik, úgy nem egy tetszőleges X és Y emberi lény közt fennállott kapcsolat megromlása vagy egyensúlyvesztése, hanem kizárólag maga a fennállótól eltérés ténye lesz az, aminek maga után kell vonnia valamilyen neheztelést, büntetést vagy reprobatiót. Ezzel pedig azonos annak állítása, hogy célja e reprobationak szintén nem az érintettek bármiféle bevonása (megbomlott személyközi egyensúly visszaállítása vagy egyéb reparatív/restauratív intézkedés) hanem a közösség előfordult rendjében előfordult zavar kiiktatása, s ezzel a rend ismételt megerősítése, fennállóként újraélése lesz.”*⁷ Ebben a képzetben a szokásos rend megsértője függetlenül szándékától („bűnösségtől”), pusztán a cselekedet ténye következtében kellett, hogy „büntetést” szenvedjen. Maga a következmény, a „büntetés” (bármennyire súlyos következményekkel jár is az elkövetőre) szimbolikus rituáléba ágyazottan jelent meg, mely a közösség mindennapi természetes életének részét képezte. A kötelezőség, a kényszer természetes, közösség (és annak minden tagja) által alkalmazott eleme a jognak. A közösség együttesen és szükségképpen tagjai személyenként is (ha kellett egyenként is) részt vettek a szankció alkalmazásában, a béke és a rend tényleges és szimbolikus helyreállításában. Az ősi társadalmak egyszerűsége, a pár tucat személyből álló horda, a vérségi alapú család- és nemzetségi szervezet néhány száz főt számláló keretei lehetővé tették a közösségi szertartások együttes megélését, a közös döntéshozatalt, a nagy fa alatti vélemény-egyeztetéseket.⁸

A közösségek növekedése, kapcsolatba kerülése egymással, a gazdasági (termelési) és katonai funkciók szaporodása, az egyen-

⁷ Varga Csaba: Eddig vélt tudásunk az őstársadalmak természetéről. In: Elméleti jogtudomány. Korkép, dilemmák, útkeresések. Budapest, 2017. Pázmány Press, 245. p.

⁸ Diamond 2013. 19. p.

lőtlenségek kialakulása, a koordináció és a társadalomirányítás erősödő igénye megkövetelte az irányítók, a főnökök pozícióinak kialakulását, akik maguk mellé társakat, segítőket szerveztek. Így formálódott az apparátus, a majdani állam irányába tartó fejlődés, de azt megelőzően még évtízezredig az ősi társadalom tradicionális rendje biztosította a politikai elit irányító-szervező tevékenységének hátterét. Az ősi rituálék, a kohéziós normák, a közösség azonosságtudatán nyugvó jogérvényesítés képletében konzerválódott a létező jognak történő tudatos-öntudattalan önalávetés. A gazdasági fejlődéséből és vagyonosodásból körvonalazódó személyes (családi) tulajdonlás, az egyéni érdekek felerősödése azonban léket ütött a jogszolgáltatás rendcentrikusságán és a béke fenntartásának kizárólagos céltételezésén. Megszaporodtak a közösség tagjai közötti „privát” konfliktusok is, legyenek azok érzelmi, szexuális, hierarchikus vagy kifejezetten gazdasági jellegűek. A társadalom és a társadalomirányítók viszonya a közösség egységét és összetartását bomlasztó cselekményekhez viszont mit sem változott: a rend és béke érdekében az egyéni konfliktusok kezelése és feloldása is múlhatatlan feladatként jelentkezett. A nyugalom helyreállításához rendelkezésre állottak a hagyományos liturgikus formák, a közösség tradicionális gyülekezetei, a véleménynyilvánítás fórumai, melyeken azonban új szerkezetként jelent meg a felek szembenállása. Kibontakozott egy újfajta processzuális keret, melyben a felek (sértő és sértett) a közösség és a vezetők elbírálása alá bocsátották nézeteltéréseiket. A vallási, nemzetségi-törzsi vezetők a tradicionális jogi normák, korábban alkalmazott szokások, eszközölt megoldások ismeretében tett javaslataikkal segítették a konfliktus feloldását. A közösség pedig részvételével a döntéshozatalban, a határozathozatallal történt azonosulásával előkészítette a konfliktuskezelés mechanizmusát, a közös fogantatást. A csoport elítélő vélekedése döntő eleme lett a végrehajtásnak, a kényszer alkalmazásának. Ugyanis akár a közösség és tagja, akár a tagok közötti konfliktusok eliminálásáról volt is szó, a kényszerapparátus megjelenéséig a közösség maga volt a végrehajtó közeg, egészében és egyenként szükség volt mindenki közreműködésére.

Idővel a több ezresre bővülő társadalmak jelentős változáson mentek át. Tagolttá és hierarchikussá váltak, csökkent a perszonális kapcsolatok jelentősége, növekedett az ismeretlenek száma. A gazdasági tevékenység szervezése, a termelésirányítás és a közösség ellátásának feladata nagyobb rangra emelkedett. Az anyagi javak birtoklása okán ezek a társadalmak hódító akaratok célpontjaivá is váltak. A társadalmon belül lezajló differenciálódás erősítette a belső konfliktusokat. Létrejött a katonák és hivatalnokok szervezett rendje, kialakult az állam. A szervezettség érdekében az új organizáció az irányításra és igazgatásra alkalmassá igyekezett formálni a jogot. Ennek végrehajtására bírókat állított, melyek tekintélye mögé az immáron uralkodóvá váló vezetők az állam katonai hatalmát igazították be. A változás így lényegében érintette a törvénykezés folyamatát.⁹ A jogtörténettudomány eredményei azonban azt igazolják, hogy az állam kezdetben az ősi formák fenntartásával operált, megőrizve a vérségi társadalom keretrendszerét.¹⁰ A konfliktusok kezelése változatlanul a közösségek valaminő alkalmihoz igazodva, de már a bírák (az uralkodók által közvetve vagy közvetetten hatalommal felruházottak) által meghirdetett terminusokon zajlott.¹¹ Az ítélezési folyamatban formális értelemben még mindig jelen voltak a közösség tagjai (nyilvánosság), olykor aktív szerepet is vállalva a processzusban (tanúskodás, eskütársi rendszer), de a döntést már nem ők hozták meg. A végrehajtást sok esetben a bíró hivatalos közegeire, a sértett félre vagy rokonaira, olykor a közösségre bízták (megszégyenítő büntetések). A kényszer alkalmazása már kétségkívül a király feljogosítottjának hatáskörébe esett, a karhatalom az ő rendelkezésére állt. A közösség részvétele a törvénykezésben szimbolikus jelentőségű volt, leginkább valamiféle katalizátor-szerepet töltött be a hatalom kiépítésében.

⁹ Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog története az Árpád- és vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899. Magyar Tudományos Akadémia, 3-5. p.

¹⁰ Kengyel Miklós: Perkulturúra. A bíróságok világa – a világ bíróságai. Budapest-Pécs 2010. Dialóg Campus Kiadó, 15-17. p.

¹¹ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Béli Gábor kiegészítő jegyzeteivel. Zalaegerszeg, 1966. Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete.

A 13. században, amikor az akkuzatorius eljárást felváltotta az inquisitorius processuális modell, megkezdődött a büntető és a polgári per elválásának évszázados története. A büntető eljárások meghatározott hányada elveszítette nyilvánosságát (s ami ennek feltétele: a szóbeliséget és a közvetlenséget is.). A nyomozás titkossága, a kínzókamrák zártsága a közösség részvételét, a nyilvánosság idejét még tovább halasztotta, annak súlypontját a büntetés-végrehajtásra helyezte. A közösség addig aktív vagy részlegesen aktív szerepvállalását passzívba fordította. A nép funkciója immáron nem a büntető eljárásban való részvétel volt, hanem csupán a foganatosítás befogadójaként lehetett jelen a büntető aktusnál. Célpont lett az igazságszolgáltatás véres üzeneteinek címzettje, a megtorlás, a brutális példaadás, az elrettentés üzenetének kijelölt megszólítottja. Ebben a korszakban a kényszer hivatott alkalmazója az állam (vagy a nevében eljáró földesúri, városi, vármegyei, kiváltságos kerületi, széki hatóság). A kényszer nem más, mint az állam vagy képviselőjének deklarált erőszak alkalmazása.

Az állami fejlődés hajnalán az állam nem kívánta a teljes jogéletet aktív ellenőrzése alá vonni. Ezt igazolja vissza a szokásjog rendkívül széles hatósávja, a törvényhozás visszafogottsága, a perek jelentős részének első fokon tartása. A jogi szabályozás (és a bíráskodás nagy hányada) az egyházi és földesúri rendek életvitelére és jogviszonyaira terjedt ki, kisebb részben érintették a közrendűek viszonyait. Az úriszék hasonlóképpen tartózkodóan járt el, ügyeinek domináló része a földesúr és jobbágysági kapcsolatszerkezetre terjedt ki, s persze az alattvalók által elé vitt ügyekre. A történeti tapasztalás azonban azt igazolja vissza, hogy falvak, paraszti lakóközösségek igyekeztek ügyeiket „házon belül” elintézni, sokfelé szégyennek számított, ha valaki a földesúr elé vitte közösségtársával való vitás ügyeit. Berekkeresztúr 1602-ben hozott falutörvénye szerint a falutag és az egyházi ember közötti vitát az egyházmegye széke előtt kell tisztázni, mert az ilyen konfliktus sem külső ítélszékre, sem az úriszékre nem

tartozik.¹² A jelenség a jog megkettőződését eredményezte. A „lent” joga, az alsóbb rétegek saját közösségeinek joga helyi forrásból és tradíciókból táplálkozott.

A jog megkettőződése megosztotta a kényszer alkalmazását is. Amikor az állam megjelent a törvénykezési térben, s kijelölte saját kényszerítő erejének hatósugarát, egyben a helyi jogok továbbélését is tudomásul vette (vagy nem foglalkozott vele), s egyben hallgatólagosan a közösségek hagyományos döntéshozatali mechanizmusainak, kényszerítő megoldásainak továbbvitelét is támogatta.

3. A kényszer megvalósítói

Ha a kényszer realizálója a hagyományos értelemben vett közösség, akkor ezen a tájon kell keresnünk a szankciók végrehajtóit is. Alapfeltevésiünk, hogy a közösség kollektív döntése a kollektív végrehajtást is magával vonja. A részvétel a döntésben elköteleződést jelent, egyfajta felelősségvállalást a döntés végrehajtásában. Jellegetes bizonyítéka ennek a marasztalás utáni „törvényrontás” büntetése, mely nem más, mint a meghozott ítélet (a bűnösség tényének) megkérdőjelezése, akár csak instálással is. Ez büntetendő.¹³ S valóban: az ősi társadalomból megöröklött közös részvételi és végrehajtási modell, mely jelentősen megcsonkult a királyi igazságszolgáltatás rendszerében, evidens módon tovább élt a csoport-igazságszolgáltatás térén. Amikor az úriszék igénybe vette a közösség aszisztenciáját az ún. megszegényítő büntetések során, mintát és eljárásrendet mutatott a közösségi igazságszolgáltatás büntetés-foganatosításához. A határzóna a „fent” és a „lent” joga illetve a

¹² Domokos Andrea: Büntetőszankciók a székely falvakban. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet (szerk.: Mezey Barna Nagy Janka Teodóra), Budapest 2009. ELTE Eötvös Kiadó. 346 p.

¹³ Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983. Kriterion könyvkiadó. 81. p.

hivatalos és a népi jog között keskeny, mindenkor képlékeny és könnyen átjárható volt.

Miután az ősi közösségben (de a rendi, sőt a polgári társadalom népi közösségeiben is) hiányzott az a klasszikus értelemben vett végrehajtó apparátus, mely a kényszer alkalmazására állami környezetben létrejött, legkézenfekvőbb megoldás volt a szankció foganatosítására a közösség. A közösség volt a keret, amely vagy a maga teljességében vagy részleteiben, belső csoportjain és tagjain keresztül realizálta az a szankciót, mely olykor semmiféle formalizált ítéletmondással nem volt kapcsolatban, hanem arról a hagyomány, a jogszokás rendelkezett, alkalmazása „benne volt a levegőben”, olykor lehetőségként, máskor kötelezőségként. Szendrey Ákos fogalmazott úgy, hogy mivel „az egyén által elkövetett bűn következményei részben az egész közösséget érintik...A közösség feladatának érezte a bűn megtorlását”.¹⁴

Az egyik legjellegzetesebb *közösségi végrehajtás*nak tekinthetjük a gyergyóújfalusi falutörvényben megőrzött executio formát: a közösséggel szembeforduló, a közösség határozatának nem engedelmeskedő székely házára „az egész falu rámenjen”, s azt lerombolja. A házrombolásban a falu valamennyi férfi lakosa részt vett, a kollektív végrehajtás telepítette a felelősséget is. A porta porig rombolása a jogvesztés szimbolikus kifejeződése volt: az illető elveszítette pozícióit a társadalomban. Zalán a falu veszedelmére eljáró elkövetőnek a közösség teljes vagyonát, jószágát foglalta el.¹⁵ Számos adatunk van a halálbüntetések kollektív végrehajtásáról, mint például a tűzgyújtó és kárt okozó asszony, Székely Istvánné megégetéséről Vargyason 1792-ben,¹⁶ vagy az 1796-ban Nemesnépen tűzhalállal lakoló „megférhetetlen” és „égető gyilkos” Göde István nemesember kivégzéséről. Ez utóbbi eset azért is érdemel különös figyelmet, mert a falu egyfelől a döntését azért hozta meg, mivel a megyei hatóságok nem

¹⁴ Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások In: Ethnographia/Népelet, 47. évfolyam (1936) 67. p.

¹⁵ Imreh István 1983. 85. p.

¹⁶ Gelencsér József: „Őseink szokásait követtük” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet) Székesfehérvár, 2014. Vörösmarty Társaság, 19. p.

voltak hajlandók fellépni a mániákus gyújtogatóval szemben. Másfelől a falu 64 házából 63 birtokosai aláírták a közösen hozott ítéletet, összesen 75-en. A kivégzésen az egész falu jelen volt, magát az égetést is közösen végezték. Ahogyan vallották utóbb „nemes Göde István halálának módját egyes értelemmel szépen vitték végbe”. Az sem derült ki, hogy a konkrét cselekedeteket végül is kik eszközölték (megkötözés, karóra erősítés, tűzrakás, lángokba tartás). A megégetést márokföldi, jakabfai, szentgyörgyvölgyi lakosok is végignézték, hozzávetőlegesen fél ezren.¹⁷ A rendi jog és a falutörvények határán előfordultak hasonló jelenségek, főként a gyújtogatókon vett elégtételek formájában.¹⁸ (Gelencsér József kutatásai szerint egyébként még 1848 után sem szűntek meg az ilyen népitételek kollektív végrehajtásai.¹⁹) A károkozás, az anyagi érdekek sérelme súlyosbította a bűn mértékét, így a gyújtogatót halála után is büntette a közösség.²⁰

A közösség tipikus végrehajtási reakciója volt a nem fizető pénzbüntetésre ítélttel szemben, hogy a falusi gazdálkodás kedvezményeiből kihagyták a delikvenst. Csíktapolca joga szerint *„annyi esztendőig fog kimaradni a falu felosztandó köz Rétje hasznávitelitől, ahány ezüstforintokat kellett volna fizetnie.”*²¹ Hasonló módon reagál a falu terheit nem vállalókra a szemerjaiak 1727. évi falutörvénye.²²

A falubeli elkövetők egyik legsúlyosabb büntetése volt a többiek lenézése. A vétkesnek úgy kellett élnie a többiek között, hogy azok folyamatosan éreztették megvetésüket, amit a legkülönbélebb fizikai vagy pszichés gesztusokkal éreztettek a delikvenssel. A megszólás, a kibeszélés, kinézés, kiéneklés, a csúfolás,

¹⁷ Degré Alajos: Egy XVIII. századi falusi népitétel hagyománya In: Ethnographia 74. évfolyam (1963) 265. p.

¹⁸ Vö. Pogrányi József: Törvénykezés. In: Komárom vármegye és Komárom Szabad Királyi Város. Magyarország vármegyéi és városai (szerkeszti Borovszky Samu) Budapest, 1907, Országos Monográfia Társaság, 275. p.

¹⁹ Gelencsér József 2014. 21. p.

²⁰ Szendrey Ákos 1936, 66. p.

²¹ Imreh István 1983. 495. p.

²² U.o. 19. p.

szitok, átok, megfélemlítés,²³ akkor ért célt, ha azt egyenletes módon alkalmazta a közösség minden tagja, helyzettől, helytől és alkalomtól függő módon. Az eszközlő ebben az esetben a *faluszája* volt. „A falu népe rövidesen megtud mindent s a kútnál, a fonóban, kapáláskor, aratáskor, legnagyobb részletességgel le tárgyalja az ügyeket, ítéletüket nem tartják meg maguknak, hanem az illetőnek a szemébe is megmondják, háta megett pedig utána kiabálják, csúfondáros szavakkal, közerkölcsbe ütköző tetteit.”²⁴ A durvább közösségi szankcionálási formák már aktív résztvételt kívántak. A meghurcolás, kikiáltás, jelképes eltemetés, külső megváltoztatása, megkövetésre kényszerítés többé kevésbé mindenki, de közösség többségének kifejezett részvételét követelte meg. A Szentgyörgy napi kikiáltás alkalmával a falu apraja nagyja részt vett a kikáltáson, mely akár napokig tarthatott, mint Kalotaszegen, ahol a szapulás második napján mindent el lehetett mondani, akár a legrágárabb élceket ócsárlást, szidalmat, megengedett volt a durva trágárkodás.²⁵

A közösség végső szankciója a kiközösítés. Klasszikus közösségi végrehajtás a kizárás, elűzés, amely tipikus büntetés volt a visszaeső paráznáknak.²⁶ Ezt a közösségnek egyöntetű akarattal kellett végrehajtania, különben a kiközösítés nem hatott. Csak közösségi tevékenység eredménye lehetett az eklézsiakövetés, melynek helye és módja szervesen összekapcsolódott az egyház-köztség jelenlétével és templomi rituáléjával.²⁷ De az olyan büntetések, mint az egymástól eltiltás (főként szexuális bűncselekmények elkövetőire vonatkozóan) megint csak a közösség illetve annak tagjai realizálhatják, akik folyamatosan figyelemmel kísérhetik a tartózkodásra kötelezettek mozgását, magtartását a faluban.

²³ Tárkány Szücs 1981. 787. p.

²⁴ Illyés Endre: A magyar református földművelő nép lelki élete különös tekintettel vallásos világára, Szeged, 1931. Hírlapkiadó Nyomda. 202. p.

²⁵ Szendrey Ákos 1936, 68. p.

²⁶ Erről ír Barabás László: Kapun belül, kapun kívül. Népismereti írások. Marosvásárhely, 2000. Impress Kiadó.

²⁷ Vajna Károly: Hazai régi büntetések II. Budapest, 1907. Lőrintz János Univers Könyvnyomdája, 145. p.

A *faluközösség vezetőjétől* elvárták – legyen akár választással, a falu lakóinak bizalmából posztjára állított vagy a földesúr által kinevezett, megerősített bíró – a falutörvények, hogy a jogszokásokat betartsa, betartassa. Így a falu szokott normái szerint kiszabandó pénzbüntetés megállapítása (mint Szemerja részegjeinek, az ittasan lármázók 24 majd 48 dénáros büntetésének megállapítása vagy a zaláni káromkodók, adta teremtetével szitkozódók egy forinton marasztalása) a bíró feladata volt. A megfizetés becsület dolga, de ha makacsságból ezt elmulasztotta volna az elkövető, akkor vagy a hivatalos jog eljárásával számolhatott, vagy a közösséggel kellett szembenéznie.²⁸ A végrehajtást, „a büntetés felhajtását” a bíró végezte, aki ehhez az esküdteket vehette segítségül igénybe. Ha nem a templomnál, akkor a bíró házában volt a kaloda, melynek funkciója leggyakrabban, de nem feltétlenül (megszégyenítés esetén) összekapcsolódott a nyilvánossággal.

A végrehajtó szervezet egyszerűbb formáit idézi a falu hivatalosságainak, tisztségviselőinek megjelenése. A falunagyból bírói pozícióvá alakuló közösségi vezető a történelem során hol a közösség választott érdekképviselője volt, hol a földesúr által kinevezett, az uradalmi érdekeket érvényesítő hivatalnok, de tisztségének érvényét a falu gyakorlata csak megbízatásának idejére és a praxis formálta terjedelemben ismert el. A háttérben mindvégig a családfők és az öregek látták el a falu irányítását.²⁹

Nagyobb településeken a bíró mellé (hütes, hites) esküdteket választottak, s ők együttesen alkották a faluszékét, kisebb falvakban a közösség egésze járt el mindazon ügyben, mely a földesúri hatalmat nem érdekelte. A polgár, dobos polgár (kisbíró) és a nótárius a hitesekkel és a bíróval együtt alkották az előljáróságot.

²⁸ Domokos Andrea 2009, 347. p.

²⁹ Nagy Janka Teodóra: Processusok, rituálék és szimbólumok a falusi tisztségviselők körében a 18-19. században. In: Jogi kultúrák, processusok, rituálék és szimbólumok. (szerk.: Mezey Barna) Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 235. p.

melynek feladatai között szerepelt többek között az ítéletek végrehajtása is.³⁰

A közösség tradicionális módon vagy alkalmilag feljogosította *egyes csoportjait* a büntetés foganatosítására. A visszatérő tolvajt megleső, tetten érő és megfogó gazdák magatartása Gelencsér Fejér megyéből hozott esetében „*a falu helyeslésével történt. A lesben álló néhány férfi végső soron az egész közösség akaratát valósította meg*”. Ez történt a vásári tolvajjal, a zsebtolvajjal is, akit a jogszokás szerint, ha megfogtak, azonnal megverték, ahogy érték. Aki csak tehetett rúgta, vágta, részt vett a megbüntetésében. Majd szélnek eresztették.³¹ A párválasztás jellegzetes mellékjelensége volt az idegenből érkező legénnyel szemben fellépő helyi legényközösség testi büntetése is. A falu tudtával, a szülők hallgatólagos egyetértésével találkozó verés általános gyakorlat volt, lett légyen annak oka akár a fizikai távolság vagy vallási-felekezeti különbözőség. Gelencsér József a Legények Igazságának beváltására a tettelegességen kívül a sarcolást is dokumentálta.³² A legénység „teljhatalommal” járt el a szabályok ellen vétő tagjaival szemben. Szucsákon a szabályokat be nem tartó legényre hármat vagy hatot csaptak egy kifejezetten erre a célra szolgáló furatossal.³³ A legényközösség illetve annak egyes tagjai alkalmazták a helyi szabályokat megsértő lányon a kitáncolttatást, szervezték a kimuzsikálását.³⁴ A lányok a fonóból nézték / gúnyolták ki a legényeket, vagy a valamiért nem kedvelt leánynak rokkáját tették ki a fonó elé, ezzel üzenve, hogy nem kívánatos a lányközösségben.³⁵

A dolog logikájából következett, hogy egyes szankciónemek foganatosítására egyetlen vagy néhány *meghatalmazottat* kellett igénybe venni. Falun természetes volt a hivatalos tömlöc vagy árestum hiánya, a szabadságfosztás ennek ellenére szerepelt a

³⁰ Imreh István 1983, 61. p.

³¹ Gelencsér József 2014, 96, 99. p.

³² U.o. 113. p.

³³ Szendrey Ákos 1936, 70. p.

³⁴ Gelencsér József 2014, 131. p.

³⁵ Szendrey Ákos 1936, 69. p.

büntetések között. Ha az árestáztatást nem a bíró házánál hajtották végre, valamely, több közösségi helyiséggel rendelkező szolgáltatót választott a falu a szabadságvesztés büntetés eszközzésére, miként Csíkjenőfalvai Vizi István esetében, akinek árestumát a székkasszói Korda István korcsmaházánál eszközölték.³⁶ Hasonlóképpen a konkrét fizikai tevékenységet igénylő foganatosításnál (őrizetbe vételnél, pellengérre állításnál) a bíró segítségére voltak az esküdtek, a kisbíró,³⁷ alkalmanként a közösségből a bíró által kiválasztott és felkért személyek, netán önjelöltek. A Göde ügyben például a szomszédok kísérték a megkötözött gyanúsítottat a börtönbe. Ez történt a különféle verések (korbácsolások, pálcázások, vesszőzések, kicsapások) esetén is. A kiskorú elkövetőt apja, anyja vagy gazdája fenyegette meg veszővel. A katonarendi székelőket társaik vesszőzték.³⁸

Gyakran maga a sértett teljesítette az executiot. Több eset tanúskodik arról, hogy bizonyos cselekmények megtorlása önbíráskodás által eshetett meg, méghozzá a sértett vagy annak rokonai, hozzátartozói által. Ezek többnyire a testi fenyegetés, verés, verekedés formáit öltötték.³⁹ Máshol a bírák saját hatáskörük elvitatásának tekintették az önbíráskodást és „hatalmaskodásként” értékelve súlyosan büntették.⁴⁰ Az önbíráskodás (például a tulajdonosok és társaik által a tetten ért tolvaj megverése) nem ritkán a bűnüldöző hatóságok erélytelenségének vagy feltételezett eredménytelenségének pótlása gyanánt, a büntetés feltétlen elnyerése okán voltak gyakorlatban.⁴¹

³⁶ Domokos Andrea 2009, 347. p.

³⁷ Nagy Janka Teodóra 2006, 235. p.

³⁸ Imreh István 1983.821. p.

³⁹ Őrsi Julianna: A közösségi élet szabályai a 18-19. századi Jászkunságban. In: Szokásjog és jogszokás. (szerk.: Nagy Janka Teodóra), Szekszárd 2016. Pécsi Tudományegyetem, 309. p.

⁴⁰ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jogi gondolkodás és a társadalmi normák változásai a 18. század első felében a Jászkun területben. In: Szokásjog és jogszokás. (szerk.: Nagy Teodóra Janka) Szekszárd 2016. Pécsi Tudományegyetem, 23. p.

⁴¹ Gelencsér József 2014, 99. p.

A közösség egyik legfontosabb szempontja volt a tagjai közötti feszültségek kioltása, az ellenségeskedés kiküszöbölése, konfliktusok feloldása. A cél eléréséhez nem feltétlenül és nem minden esetben a büntetés volt a megoldás, kínálkozott a megengesztelés, a kárjótételek kiegyezése lehetősége is. A faluszékén az egyik feladata volt a bírónak és a hites esküdteknek, hogy békéltessenek.⁴² A sérelmek eliminálásának gyakori módja volt a fogadalom, a békepohár, a megegyezés.⁴³ Ahogyan Domokos Andrea idézi Vizi István árestálatott tolvaj ügyét, akinek megzabolázását apja magára vállalta, miközben a károsult Korda István kocsmárosnak a fia által eltulajdonított pénzösszeg nagyobbik részét megtérítette, más hányadát megfizetni ígérte. A sértett még az összeg egy részének elengedésére is hajlandónak mutatkozott. A megállapodás független volt mindenféle hatósági eljárástól, a falubíró és a hites esküdt mintegy a mediáció garanciájaként került az ügy közelébe.⁴⁴

Összegezve a mondottakat, a népi büntetőjog világában a szankciók végrehajtása éppen úgy garantált volt, mint a „hivatalos” jog zónájában a büntetések fogatosítása. Bizonyos cselekményekhez hagyomány alapján kapcsolódtak a végrehajtó személyek, csoportok, más esetekben alkalmilag jogosítottak jártak el. A legfontosabb szerepe kétségkívül a közösségnek, mint egésznek volt, de szükséges esetben a közösség egyetértésével és támogató jóváhagyásával annak csoportjai, egyes tagjai jártak el.

⁴² Imreh István 1983, 81. p.

⁴³ Őrsi Julianna 2016, 309. p.

⁴⁴ Domokos Andrea 2009, 348. p.

***Adatok a jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások
legújabb eredményeihez egy új forráscsoport
(Digital Database of Folk Law: DDFL) tükrében¹***

NAGY JANKA TEODÓRA

Előzmények: a magyar jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások megélénkülése az ezredfordulón

A közelmúltban a tudományos kutatások területén megfigyelhető általános jelenség a tudományközi kutatások erősödése, azaz a 18. századtól kialakuló diszciplináris tagozódáson túli kitekintés a jelenségek mind teljesebb, differenciáltabb megismerése érdekében. Az interdiszciplinaritás megtermékenyítő hatását tükrözik a jogtudomány, történettudomány, néprajztudomány, szociológia és antropológia „közös mesgyéjén” elhelyezhető jogi kultúrtörténet és jogi néprajz új kutatási eredményei is.²

A „határterületi diszciplínaként” meghatározott jogi kultúrtörténet 1990-es évek végétől folyamatosan gyarapodó eredményei – a mindennapi jogélet vizsgálata és a szimbólumkutatás témájában szervezett konferenciák, a megszületett tanulmánykötetek, a nemzetközi kutatások eredményeinek a hazai kutatásba történő gyors és közvetlen integrálását célul tűző tudományos munkák – a kutatási terület iránti érdeklődés erősödését bizonyították. Ezzel párhuzamosan az adott időszakban megélénkülő jogi néprajzi kutatások a jogi vonatkozású társadalmi normák között elsősorban a kisebb közösségek normáinak, normarendszereinek

¹ A tanulmány a 109191 K számú OTKA kutatási pályázat támogatásával készült.

² Pl. Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére [szerk.: Nagy Janka Teodóra]. Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1. PTE Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 2014.; Szokásjog és jogszokás I–II. [szerk.: Nagy Janka Teodóra] Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPVK, Szekszárd, 2016.

megismerését fogalmazták meg célként az ún. komplex módszer alkalmazásával (az írott forrásokon túl a szójhagyományt és a jogi vonatkozású tárgyi emlékeket is felhasználva).³

Sajátos vizsgálati szempontot jelentett a jogi vonatkozású társadalmi normák gazdag világának kronologikus szempontú vizsgálata, a szokásnormák, a jogszokás, a jogi norma / jogintézmény, a jogi népszokás és a jogi néphagyományok megkülönböztetése.⁴ A *szokásnorma* az egyéni normák általános sokféleségében érvényesülő, a közösség által elfogadott, helyesnek tartott magatartásszabály / társadalmi norma. A *jogszokás* a közösség tagjainak kifejezetten jogi jellegű, a törvény által szabályozott „fent” világtól élesen elkülönülő „lent” világa, azaz a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek vélt vagy létező autonómiája alapján alkotott, a közösség által elismert (a hagyomány és szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén azon-

³ Nagy Janka Teodóra: Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz. In: Mezey Barna szerk., A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak (ELTE Jogi Kari Tudomány 14). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2011. 345–354. p.; Nagy Janka Teodóra: A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 83–96.; Nagy Janka Teodóra: A magyar jogi néprajzkutatás eredményei és alternatívái. In: Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. 2. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 2003. 851–862.; Varga Csaba: Jogi néprajz – az elméleti jogi gondolkodás nézőpontjából. (A jogi népszokásvizsgálatok lehetséges teoretikus hozadékaról) In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 26–46. p.

⁴ A kérdéssel részletesen foglalkozik: Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 13–25.; Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. Varga Csaba a jogszokástól a jogi népszokásig terjedő folyamat változásait elemzi, és a kör a jogi néprajz vizsgálati szempontjai alapján egészülni ki két további létszakasszal (szokásnorma, néphagyomány) (Varga 2009). Tárkány Szűcs Ernő elsősorban Bónis György munkáira hivatkozva határozza meg a néphagyomány fogalmát (Tárkány Szűcs 1981. 29–35. p.), a néprajzi szakirodalom alapján pedig részletes olvasatát adja jogi néphagyomány és jogi népszokás elkülönítésének. (Tárkány Szűcs 1981. 36–44. p.; Nagy 2003, 2012)

ban a közösség által kikényszerített), a mindennapok szervezésére (az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére) szolgáló szokásszerű gyakorlata (pl. jegyesség, alku). Tagányi Károly külön is hangsúlyozta, hogy a jogszokásokat a megíratlan, jogi alakba nem öntött jogi vonatkozású szokások, szertartások és jelképek alkotják.⁵ A *szokásjog* (*consuetudo*) a kisebb vagy nagyobb közösségek együttélése során kialakult, majd az állam által utólag elismert, szankcionált szokásnormát, jogszokást jelenti. A *jogi norma* olyan általános jellegű, kötelező erejű társadalmi norma / magatartásszabály, amelyet az állam, vagy állami szerv alkot, és végső soron állami kényszer biztosítja érvényesülését. A *jogi népszokás* olyan jogi vonatkozású szokás, amely elsősorban a paraszti közösségek vonatkozásában kutatott, és e közösségek mindennapi életének meghatározott, az ismétlődések során az utódokra is átörökölt rendjét jelenti. A jogi népszokás jellemzője továbbá, hogy az állami szabályozásnak csak kiegészítőjeként, színezőjeként vagy csupán jelképes tartalommal él tovább.⁶ A *jogi néphagyomány* fogalmi körébe a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások, jelenségek a folklórban (mese, dal, monda, rege, anekdota, igaz történet), illetve a tárgyi emlékekben történő továbbélése, hagyományozása tartozik.⁷ A jogi vonatkozású társadalmi normákat vizsgálhatjuk *vertikálisan és horizontálisan*. A vertikális szint egyetlen jogi vonatkozású társadalmi norma időben különböző létformáit jelenti, a horizontális szint pedig az egy adott időpontban érvényesülő,

⁵ Tagányi Károly még következetesen jogszokásokról szól, Tárkány Szücs Ernőnél jóval diffúzabb a terminológiahasználat. (Tárkány Szücs Ernő 1981; Mezey Barna 2009; Nagy Janka Teodóra 2009; Bognár Szabina: Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 292–309. p.; Bánkiné Molnár Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 97–108. p.

⁶ Varga Csaba 2009.

⁷ A kérdéssel részletesen foglalkozik Nagy Janka Teodóra 2003, 2009, 2012.

különböző típusú jogi vonatkozású társadalmi normák metszetét.⁸

A jogi néprajz elméleti és módszertani kérdései tisztázásának következetes és avatott sürgetője volt mind hazai, mind nemzetközi szinten Tárkány Szücs Ernő. Publikációi közül különösen fontos a *Magyar jogi népszokások* címmel megjelent, a jogelmélet, illetve az összehasonlító jogelmélet felé is kapcsolódásokat kínáló jogi néprajzi szintézise, amelyet recenziójában Bónis György egyenesen „a jogi népszokások korpuszának” nevezett, külön is hangsúlyozva a jogtörténethez kötődését.⁹

Nemzetközi szempontból különösen fontosnak tekinthető Tárkány Szücs *Results and Task of Legal Ethnology in Europe* tanulmánya, amelyben egyrészt kísérletet tett az európai jogi néprajz eredményeinek, kutatási módszereinek és feladatainak összefoglalására, másrészt alapvető definíciós és metodikai kérdéseket próbált tisztázni.¹⁰ Az *Ethnologica Europæa* hasábjain 1967-ben megjelent kutatástörténeti összegzés jelentőségét éppen ez adta,¹¹ s mint arra több szerző is felhívta a figyelmet, Tár-

⁸ Vertikális szinten, azaz egyetlen kiválasztott, jogi relevanciával bíró társadalmi norma különböző létszakaszaiban történő vizsgálatára jó példa lehet a gazdag jogi kultúrtörténeti tartalmat hordozó, a jogi néprajz figyelmére is méltán számot tartó áldomás szokásköre. (Nagy Janka Teodóra 2011.)

⁹ Nagy Janka Teodóra: A „híd-szerep” értelmezési lehetőségei Tárkány Szücs Ernő életművében. In: Nagy Janka Teodóra szerk., Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 45–56. p.

¹⁰ Tárkány Szücs Ernő: *Results and Task of Legal Ethnology in Europe*. *Ethnologica Europæa*. Párizs, 1967. 195–217. Újra kiadás – In: Dundes, Alan – Dundes Renteln, Alison ed., *Folk Law. I–II. Essays in the Theory and Practice of Lex non Scripta*. New York–London, 1994. 161–186. p. Magyarul: Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk* 6 (1976) 3–4. 86–107. p.

¹¹ Bognár Szabina: Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány. In: Nagy Janka Teodóra szerk., Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 37–44. p. A kérdéssel részletesen foglalkozott definíciós és metodikai szempontból Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. *Cumania* 14 (1997) 207–223. p.; Nagy Janka Teodóra: *European perspectives of*

kány Szücs Ernő máig mértékadó fogalmi és módszertani alapvetésének újraközlése reprezentálta az európai jogi néprajz eredményeit Alison Dundes Renteln és Alan Dundes 1994-ben megjelent *Folk Law* összegző tanulmánykötetében is.¹² Az pedig külön is figyelemre méltó, hogy Tárkány Szücs Ernő az európai jogi néprajzzal foglalkozó tanulmányai magyar nyelven csak közel egy évtizeddel később, Katona Imre segítségével éppen az újvidéki Létünk folyóiratban jelentek meg (1975, 1976) azon a területen, ahol – amint arra Bognár Szabina emlékeztetett – az 1800-as évek végétől rendszereken átívelő akadémiai tradíciói voltak a délszláv jogszokások (*pravnih običaja*) gyűjtésének.¹³

***A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport*¹⁴**

A fent részletezett tudományos kutatások folytatására alakult meg 2011-ben Szekszárdon a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula (jelenleg Kultúratudományi, Pedagógus-

studying Hungarian ethno-judicial life. In: Béli, Gábor – Duchonová, Diana – Fundarková, Anna – Kajtár, István – Peres, Zsuzsanna ed., *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Pécs–Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar – Institute of Slovak Academy of Sciences, 2011. 377–386. p.; Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821): Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult egyes bajos állapotokról. Szekszárd, PTE Illyés Gyula Kar, 2012. 202–226. p.

¹² Katona Imre: Tárkány Szücs Ernő (Hódmezővásárhely 1921. 10. 13. p. – Budapest 1984. 7. 20.) Nekrológ. *Ethnographia*, 1985. 397. p.; Bognár 2015.; Tárkány Szücs Ernő: Az élő jogi népszokások Európában. *Létünk (Újvidék)* 5 (1975) 3–4. sz. 85–93 p.; Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk (Újvidék)* 6 (1973) 3–4. sz. 86–107. p.; Tárkány Szücs Ernő 1994.

¹³ Bognár Szabina 2015.

¹⁴ A Kutatócsoport bemutatására vonatkozó rész megjelent 2016-ban, de jelen kötetben a Hungarológiai Társaság és az olvasói kör összetételére tekintettel a disszemináció szempontjából fontosnak tartottuk közleményrész megismétlését. Nagy Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011–2016) Szokásjog és jogszokás I–II. [szerk.: Nagy Janka Teodóra] *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* 2. PTE KPVK, Szekszárd, 2016. 388–392. p.

képző és Vidékfejlesztési) Kar, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jegtörténet Tanszéke és a PTE ÁJK „*A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében*” Doktori iskolája, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék támogatásával.¹⁵

A kutatócsoportnak – amelynek tagjai az eltérő diszciplinák egymást gazdagító szempontrendszerét kívánják érvényesíteni közös kutatásaik során – jelenleg 29 tagja van, elnöke Nagy Janka Teodóra, társelnöke Mezey Barna, tudományos titkára Bognár Szabina, a szervezési és adminisztratív munkákban Szabó Ernő kutatási asszisztens nyújt segítséget. A Kutatócsoport működéséhez szükséges feltételeket a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi kara (KPVK) biztosítja, a Kutatócsoport a Kari Tanács számára éves beszámolót készít a végzett munkáról.

A Kutatócsoport az alapító okiratban megfogalmazott küldetése: *„a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatásával akár fő, akár kapcsolt kutatási területként foglalkozó egyetemi oktatók, tudományos kutatók, gyakorló szakemberek összefogása, a kapcsolódó tudományterületeken meglévő szellemi erőforrások egyesítése, az interdiszciplinaritás alapjain a tudományterületek szinergiája jegyében a tudományterület fejlesztése, a színvonalas oktató-előadói tevékenység és a kutatómunka hatékonyabbá válásának elősegítése érdekében*”. E tudományterületekhez tartozónak tekintik a jogi kultúrtörténetet, a jogi néprajz témáihoz kapcsolódóan a jogtudományok körében a magyar és az egyetemes állam- és jegtörténetet, a jogelméletet és jogbölcseletet, az összehasonlító jogot, továbbá a jogszociológiát és a jogi antropológiát. Mindezen túl hangsúlyosnak tartja a történettudományok és a néprajztudomány kutatási profiljához köthető kutatási tevékenységeket, de nyitott a fent fel nem sorolt, további társtudományokkal való együttműködésre is.

¹⁵ Részletesen: www.jogineprajz.hu

Már az alapítás során megfogalmazódott, hogy a kutatócsoport tagjai egy klasszikus tudományos műhelymunkára szerveződnek. Ezt egészítik ki azok a részben a Kutatócsoport által a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz témaköréhez kapcsolódóan szervezett, részben más partnerekkel együtt megvalósított hazai és nemzetközi konferenciák, szakmai találkozási alkalmak, fórumok, közös honlapok, amelyek a kutatási terület eredményeinek megismerését, megosztását teszik lehetővé. A tudományos kutatást, a műhelymunkát közös pályázati tevékenység egészíti ki, továbbá a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz oktatásában, a téma iránt érdeklődő hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók tehetséggondozásában részvétel, a gyakorló szakemberekkel történő együttműködés. A Kutatócsoport tagjai főként elektronikusan tartják a kapcsolatot, továbbá szakmai tanácskozásokon, rendezvényeken találkoznak, szükség esetén személyesen konzultálnak.

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport konkrét tevékenységként kutatások, szakmai programok (elsősorban konferenciák) szervezését, kiadványok megjelentetését, szakmai honlap működtetését, hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatok, együttműködések kialakítását vállalta.

A Kutatócsoport megalakítására a *Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulóján* a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara (ma PTE KPVK) és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya által szervezett *Emléknap és Konferencia* programjához kötődve került sor Szekszárdon 2011. október 5-én. Ezt követően az OTKA-kutatáshoz kapcsolódva a Kutatócsoport 2014. október 2–3-án szervezett ismét szakmai programot, amelynek az OTKA-kutatóhely, a szekszárdi PTE Illyés Gyula Kar (ma KPVK) adott otthont. A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* előadói között az 5 OTKA-kutatócsoport tag mellett a Kutatócsoport további 16 tagja tartott előadást.

Az említett, kifejezetten a Kutatócsoport tagjai számára szervezett programokon túl a kutatók számos nemzetközi és hazai konferencián, egyetemi és további szakmai fórumon tartottak a

kutatási területhez kapcsolódóan előadást illetve konzultációt, valamint ismeretterjesztő előadásokat.

A Kutatócsoport tagjai igen intenzív publikációs tevékenységet folytattak az elmúlt időszakban, s ennek részeként szép számmal jelentek és jelennek meg a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tárgyú tanulmányok is. A Kutatócsoport honlapján olvasható ezekről híradás, illetve recenzió, könyvajánlás. Az OTKA-kutatócsoport tagjainak egyéni és közös, a pályázati témához kapcsolódó publikációja is igen nagyszámú. Az egyéni publikációkra nem térve ki itt és most csak azokat a kiadványokat emeljük ki, amelyekben a Kutatócsoport tagjai közösen publikáltak.

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási eredményeinek közzétételét és szélesebb körben történő megismertetését tűzi célul a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* sorozat, amelynek 2014-ben megjelent első kötete (*Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére* [szerk.: Nagy Janka Teodóra]. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1. PTE Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 2014. 205 pp.*) a jeles néprajztudós, a hazai és nemzetközi jogi néprajzi kutatás emblematisztikus alakja, Tárkány Szücs Ernő 90. születésnapja tiszteletére szervezett emlékülés és konferencia (Szekszárd, 2011.) előadásai alapján született tanulmányokat adja közre (11 tanulmányt Tárkány Szücs Attila személyes hangú visszaemlékezésével kiegészítve). A tanulmányok a kutató hazai és nemzetközi tudománytörténetben betöltött szerepét, munkásságának eredményeit és hatását elemzik, kutatási eredményeinek a hazai néprajzi, jogtörténeti, történettudományi kutatásokba beépülését vizsgálják. A kiadvány a megjelent recenziók és a visszajelzések alapján rendkívül pozitív fogadtatásban részesült a szűkebb szakmai és a tágabb érdeklődő olvasóközönség részéről.¹⁶

¹⁶ Kecskés Tamás – Pétervári Máté: Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia – Disputa a néprajz és a jog kapcsolatáról. *Jogtörténeti Szemle* 3 (2014) 51–53 p.; Nagy Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő

A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport kiadványsorozatának második kötete (*Szokásjog és jogszokás I–II. [szerk.: Nagy Janka Teodóra] Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPVK, Szekszárd, 2016. 407 pp.*) 2016-ban jelent meg. Alapját és kiindulópontját a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia (Szekszárd, 2014. október 2–3.) előadásai jelentették, a publikációk tematikus sokszínűsége és a kutatási eredmények fontossága a gazdag képi anyaggal kiegészülve azonban önálló tanulmánykötetté formálták. A *Szokásjog és jogszokás* cím jelképes is: utal mindarra, ami az interdiszciplinaritást vállaltan célul tűző kutatásokat, a kötetben publikáló 24 jogtörténészt, történészt és néprajzkutatót összefűzi. A kötet szakmai bemutatójára a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium szakmai programjaként Pécsen, 2016. augusztus 24-én került sor.

A Kutatócsoport tagjainak közös és egyéni kutatásai, a kutatási eredmények szakmai előadások és tanulmányok formájában történő ismertetése, a hazai és nemzetközi egyetemi és intézményi kapcsolatok erősítése, a kutatóvá formálódás, nevelődés segítése a terület iránt érdeklődő doktoranduszok, fiatal kutatók esetében továbbra is fontos feladat.

Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. Néprajzi Hírek 43 (2014) 4. sz. 74–75. p.; Deák Éva: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Ethnographia. 126 p. (2015) 4. sz. 685–686.; Szabó Tamás: A jogi kultúrtörténeti, a jogi néprajzi kutatások új eredményei. Új Dunatáj, 20 (2015) 3–4. sz. 70–73. p.; Szabó Tamás: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére – avagy adalékok a kutatóvá nevelődés folyamatához. (Kötetrecenzió az MTA PAB-VEAB Neveléstörténeti Munkabizottságának kihelyezett ülésén (Szekszárd, 2014. december 12.) (m.a.)

OTKA-kutatás (I. szakasz: 2013–2016) – A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár / New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)¹⁷

A jogtörténet számára a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új források bevonásával segítséget jelenthet a jog, a jogi jelenségek mind differenciáltabb megjelenítéséhez és értelmezéséhez. A fenti OTKA-kutatás¹⁸ a jogtudomány (elsősorban a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet), a néprajztudomány (különösképp a társadalomnéprajz, s ezen belül a jogi néprajz) és a történettudomány kutatóinak bevonásával igyekszik bővíteni és összegezni a tudományközi kutatások az érintett tudományterületekre is visszaható eredményeit.

Az OTKA-kutatói projekt megvalósításához a PTE szekszárdi kara (KPKV) nyújt infrastrukturális, a 2011-ben alakult *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* pedig szakmai háttérrel. Ez utóbbi alkalmat jelent a hazai tudományos életben a pályázat keretei között megvalósítandó kutatási eredmények és tudományos teljesítmények szakmai disszeminációjára, a hazai és nemzetközi kutatásokba történő beépülésére is, ahogyan az az elmúlt időszakban megkezdődött.

Az OTKA-kutatás *legfontosabb célkitűzése egy Digitális Adattár létrehozása*. Egy oly adatbázis, amely nemcsak számában, időintervallumában, de interdiszciplinárisan is kibővíti a jogtörténet forráskörét. A kutatók nemcsak bibliográfiakutatás, továbbá forrásfeltárást vállaltak, de a levéltári, múzeumi adattári források és a szakmai interjúk, a közös és egyéni terepmunkák

¹⁷ OTKA K-109191. sz. pályázat, Vezető kutató: Dr. Nagy Janka Teodóra, Kutatók: Dr. Kajtár István, Dr. Homoki Mária, Dr. Bánkiné Molnár Erzsébet, Dr. Bognár Szabina, Kutatói asszisztens: Szabó Ernő, időtartam: 2013. 10. 01.-2017. 09. 30.

¹⁸ Nagy Janka Teodóra: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport szakmai munkája (2011-2016) Szokásjog és jogszokás I-II. [szerk.: Nagy Janka Teodóra] Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPKV, Szekszárd, 2016. 383-394. p.

eredményeinek szakmai előkészítését is elvégzik, hogy azok digitalizálását követően egy új és hiteles forráscsoport állhasson a szakma rendelkezésére.

Az OTKA-kutatás támogatási időszaka alatt (2013-2017) folyamatos a *Tárány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* honlapjának tartalomfejlesztése. Hazai és Nemzetközi jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi hírek, programok, könyvismertetőik kerülnek elhelyezésre. A kutatók által digitalizálásra előkészített források a pályázat időtartamában a honlapon egy zárt adatbázisban (*DDFL*) kerülnek elhelyezésre, ahogyan a forrásértelmezésekhez használt szakmai anyagok és az OTKA-kutatás szakmai részeredményei is. A pályázat lezárultát követően viszont biztosított lesz a Kutatócsoport honlapján a széles körű hozzáférés a terület kutatói, az egyetemi oktatók, a PhD-hallgatók és az érdeklődők széles köre számára.

A 2016-ban félidejéhez érkezett OTKA-kutatás további tervezett céljai között szerepel a *Digitális Adattáron (DDFL)* túl egy *interdiszciplináris monográfia, több kismonográfia és tanulmány* megjelentetése (amelyek tekintetében a kutatók jóvoltából eddig minden évben részarányosan is többletteljesítés történt).¹⁹ A kutatás eredményei egyrészt hazai szakmai szinten mérettetnek meg: a 2017 őszén a *Tárány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoporttal* közösen szervezendő nemzetközi interdiszciplináris *zárókonferencián*. A kutatás hazai eredményeinek nemzetközi megismertetése nemzetközi társasági keretek között és nemzetközi konferencia részvételek és publikációk során valósul meg.²⁰

¹⁹ A kutatás részeredményeit közlő tanulmányokat a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint folyamatosan és térítésmentesen olvashatóvá tesszük.

²⁰A kutatásösszefoglaló az OTKA-pályázat 2016-ig terjedő időszakának időarányos részeredményeit és terveit rögzíti.

Gyermektartási perstratégiák a két háború közötti Magyarországon

VARGA ISTVÁN

Bevezetés

Jelen tanulmányban azt mutatom be, hogy két háború közötti Magyarországon a törvénytelen gyermekek tartási pereiben a bírósági eljárásban a felek milyen érveket hoztak fel igazuk bizonyítására. Azaz ki miért és mit mondott, hogy a pertaktika részeként elérje a stratégiai célt, a tartásdíj megállapítását, vagy a tartásdíjkérelem elutasítását.

1. A nyelvi tükröződés – a törvénytelen gyermek elnevezései

A társadalmi megítélés jogszokásokkal is kapcsolatos¹ sajátos szelete hogy a magyar nyelv milyen sokszínű módon említi a törvénytelenül születő gyermekeket, hiszen a magyar nyelv ma is őrzi azt a különbséget, amit a jog már régen nem tartalmaz a házasságon kívül született gyermekekkel szemben. Ezek a többékevésbé ma is használatos kifejezések:

- szerelemgyerek
- virágbó vót
- természetes gyermek
- megesett lány (magzata)
- lelencgyerek
- balkézből született gyermek
- potyagyerek

¹ Bognár Szabina: Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokás-gyűjtés tudományos programja. In: Jogi néprajz - jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2009.

- pottyantott gyermek
- hadigyerök
- törvénytelen ágyból született
- tisztátalan ágyból származott
- orozva csinált kölok
- zabigyerek
- fattyú²

Ez a sorrend az elfogadástól, az enyhe elítélésen át a teljes elítélésig, a megbélyegzésig tart.

2. A törvénytelen születésű gyermekek jogi helyzete a két világháború között Magyarországon

A két világháború között Magyarországon önálló családjog hiányában a családdal kapcsolatos jogi kérdések a magánjog körébe tartoztak. A házasságon kívül született gyermek jogállása:

1. Az anyja leánykori vezetéknévét viseli.
2. Az anyja vallását követi.
3. Az anyja állampolgárságát követi.
4. Községi illetőségét az anya községi illetősége szabja meg.
5. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
6. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
7. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anya; ha az anya kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
8. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.³

² Balázs Kovács Sándor: A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXII. Szekszárd, 2000. 265-266. p.; Kőhegyi Mihály - Nagy Janka Teodóra: Család- és öröklésjogi népszokások Kapuvárról (Forrásközlés) Soproni Szemle: Kulturtörténeti Folyóirat, 1995. 358. p.; Nagy Janka Teodóra: A keresztapaság a Külsőrekecsini csángóknál, Néprajzi Látóhatár, 1994/1-2.; Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Gondolat kiadó, Budapest, 1981. 141-142. p.

Az első hét pont egyértelműen szabályozza identitást és helyzetet meghatározó tényezőket. Az utolsó pont azonban ambivalens módon előírja, hogy bár az apa semmilyen családi kapcsolatban nincs a gyermekkel, de mégis tartásdíjat kell fizetnie. Ez az apa nagyon korlátozott felelősségvállalását, ha úgy tetszik felelősségvállalásának a kikényszerítését jelenti.

3. A kutatási helyszín és a kutatott időszak

A forráskutatás terepe a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára volt, ahol a legnagyobb mennyiségben épen maradt Dombóvári Járásbíróság⁴ 1926–37 közé eső időszakát dolgoztam fel. Ennek számszerűségét szemlélteti az 1. sz. táblázat.

1. sz. táblázat. Peres ügyek a Dombóvári Járás területén 1926–37

Év	Összes per	Gyermektartási per	Megtalált perirat
1926	3.956 db	5 db (0,126%)	3 db
1927	4.548 db	8 db (0,176%)	6 db
1928	4.593 db	5 db (0,109%)	3 db
1929	5.520 db	8 db (0,145%)	7 db
1930	5.641 db	6 db (0,106%)	1 db
1931	4.317 db	7 db (0,162%)	3 db
1932	3.966 db	12 db (0,302%)	8 db
1933	3.081 db	9 db (0,292%)	5 db
1934	2.781 db	13 db (0,467%)	11 db
1935	2.936 db	4 db (0,136%)	2 db
1936	2.971 db	11 db (0,370%)	8 db
1937	4.018 db	11 db (0,274%)	10 db
Összesen:	48 328 db	99 db (0,205%)	67 db

³ Czigliányi Aladár: A tartásjog rendszere és szociálpolitikája. Pécs: Dunántúl Nyomda. 1939. 33-41. p.; Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere. Budapest: Eggenberger. 1929. 127-128. p.; Esztergár Lajos: A szociálpolitika tételes jogi alapjai. Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet. 1936. 128-130. p.

⁴ Mivel a gyermektartási pereket az 1911. évi I. törvénycikk 1. §. 2. i). pontja alapján első fokon a járásbíróságok tárgyalták.

4. A valóság konstruálásának kutatása

„A társadalmi problémáknak társadalmi a keletkezése, társadalmi a következménye, társadalmi a definíciója és társadalmi a kezelésének módja is.” – idézi a Horton-Leslie szerzőpárost Szöllősi.⁵

Miként konstruálja, majd oldja meg a korszak társadalma a törvénytelen születés által okozott problémát?

A zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesezt lány felkeresi az ügyvédet. A lány elmondása alapján és a jogi taktikának megfelelően az ügyvéd leírja a történeteket. Ezen történeteknél jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa, és az anya) volt jelen.

Ezt követően a bíróság előtt (a bírósági eljárásban, amely egy zéró összegű játszma) megkezdődik a tanúvallomásokból a valós történet (re)konstruálása, hiszen a bizonyítás nehézségekbe ütközött, mert *„Nagyon kevés esetben lehetséges gyermektartási perben a közösülés ténye mellett közvetlen bizonyítékot produkálni. Ilyen aktushoz nem szoktak a felek tanúkat hívni.”*⁶ Ezért aztán kiemelt szerepet kaptak a döntésnél a felperesi és alperesi előadások, illetve ezek tanúvallomásokkal való bizonyítása, melyekből megelevenedik a valóság kinek-kinek a saját érdeke szerinti értelmezése.

A bíróság ezek összevetéséből konstruálja meg azt a történetet, amit az uralkodó normákkal összhangban valóságként fogad el, és ez alapján történik a tartásdíj megítélése (és ez esetben mértékének meghatározása is) vagy elutasítása.

⁵ Szöllősi Gábor: A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai. Z-press Kiadó. 2012.

⁶ Tolna Megyei levéltár (TML) P. 2401/1926

5. Felperesi előadások

A felperesi előadásokból és a felvonultatott tanúk vallomásai-
ból a nemző apák ötféle viselkedési módja rajzolódik ki.

5.1. Házassági ajánlat

Az anyák egy része előadásában kifejtette, hogy a nemző apa megkérte a kezét, vagy legalábbis több alkalommal ígéretet tett a házasságra.

„Több éven át udvarolt nekem, és állandóan azt ígérte, hogy feleségül vesz engem. 1927 augusztus havában egy nagyobb társasággal kendert nyomni voltunk L. Mihály döbröközi lakosnál. Innen este az alperessel együtt távoztam, és ekkor az alperes rábírt arra, hogy vele lakásukra bemenjek, és ott vele nemileg közösültem.”⁷

„K. I. lápafői lakossal 1927 év folyamán Szentpéteri pusztán (Gölle) hol akkoriban szüleivel szolgált és mi is ott laktunk megismerkedtem és így több ízben megfordult lakásunkon, hol állandóan velem foglalkozott, nekem szerelmet vallott és ígérte, hogy feleségül vesz, melybe szülei is beleegyeztek. Többszöri együttlétünk alkalmával arra is rávett, hogy vele is közösüljek, ami ellen szabadkoztam, de házasságot ígért és így a rábeszélésnek engedtem.”⁸

„... hosszabb ideig udvarolt nekem, és házasságot ígért, sőt 1928. év júniusában szüleimtől meg is kért engem, és egymás közt eljegyeztünk s ezen időtől fogva 1928. augusztus végéig velem többször nemileg közösült, aminek következtében teherbe ejtett ...”⁹

⁷ TML P. 2031/1928

⁸ TML P. 3179/1929

⁹ TML P. 2502/1929

5.2. Szerelmi viszony

Ha nem volt házassági ajánlat, akkor a szerelmi viszonyt jelölték meg felperesek, ami leginkább a mai „együtt járás”-hoz hasonlatos kapcsolatot jelentett.

„ ... 1927 évi augusztus havától 1928 évi december hó közepéig szerelmi viszonyt folytattam és ezen viszonyunkból kifolyólag vele több ízben nemileg közösültem.”¹⁰

„ ... évek óta köztudomású Döbröközben az, hogy alperessel szerettük egymást, összejöveleken, mulatságokon engem kísért, engem táncoltatott.”¹¹

„ D. József ... gazdasági cseléd alperes házassági ígérettel elcsábított s vele Tüske pusztán 1925 január havától 1927 január haváig szerelmi viszonyt folytattam.”¹²

5.3. Csábítás

A csábítás, mint láttuk megjelent a szerelemi viszonytal együtt, illetve önállóan is. Ilyenkor általában nem esik szó házasságról, de egy egyoldalúan szoros kapcsolat vélelmeződik a nő részéről:

“... függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhezmenési lehetőségeimet csökkentette ...”¹³

A csábítás sajátos esete, amikor az autófuvarozó H. István elhívja Sz. Katalint autókirándulásra „ ... ez alkalommal elmentünk a nyergespusztai erdő felé, ahol közösültünk. A viszonyunk az lett a következménye, hogy teherbe estem és 1930. június 10.-én Tibor nevű gyermekem született.”¹⁴

¹⁰ TML P. 2654/1929

¹¹ TML P. 2031/1928

¹² TML P. 1124/1927

¹³ TML P. 4004/1937

¹⁴ TML P. 1512/1932

Az elcsábítottak gyakran az őket ért kárt és szégyent is kihangsúlyozták: „Alperesék tönkretették az életemet s mint érintetlen és tapasztalatlan leány férjhezmenetelem megghiúsult, illetőleg tönkre lett téve, az ebből eredő kárigényemet külön per útján fogom érvényesíteni.”¹⁵

„Anyámat sírba vitte a szégyen. Férjhez menni nem tudok, különösen nem úgy, hogy alperes gyermeke olyan tartásban és neveletésben részesüljön, mintha törvényes gyermek volna.”¹⁶

5.4. Erőszak

A nemi erőszakkal való érvelés ritkán fordult elő, ezekben az esetekben azonban nem találtam olyan iratot, mely szerint az apát büntetőjogilag is elmarasztalták volna. Sőt feljelentésre utaló irat sem volt fellelhető, ezért arra következtethetünk, hogy a nemi erőszak (ha meg is történt) a pertaktika része volt.

„... aki az egyetlen férfi, akivel egy ízben nemi érintkezésem volt. Ugyanis 1925. tavaszán W. Mihály ecetgyárosnál szolgáltam és ez alatt történt, hogy én B. Sándoréktól 1925. május 19.-én este hazamentem, Sz. István hazakísért és ellenkezésem dacára ajkamat befogva, velem nemileg közösült.”¹⁷

M. Máriát az alperes egy nap alatt háromszor erőszakolta meg. „A szőlőhegyen történt az erőszak, az első M. Mária apjának a borospincéjében, amikor az apa elment, a második a csendőr borospincéjében, a harmadik a szőlőhegyről hazafele menet.”¹⁸

5.5. Élettársi kapcsolat

Azokban az esetekben, ahol a felek korábban együtt éltek, az apák elismerték az apaságot. Meglehetősen nehéz is lett volna ezt tagadni, hiszen maga a házasság nélküli együttélés legitimálta

¹⁵ TML P. 66/1937

¹⁶ TML P. 987/1936

¹⁷ TML P. 2401/1926

¹⁸ TML P. 1324/1932

azt. Ilyen esetekben a felek visszafogottabban nyilatkoztak egymásról. Ez a nyilatkozat típus tulajdonképpen önálló kategóriát képezne, azért soroltam mégis az anyai nyilatkozatokhoz, mert ilyenkor az anyának olyan bizonyító erő volt a kezében, ami szinte lehetetlenné tette a per elvesztését.

Az anyai felvetésre az apák általában a tartásdíj összecszerűségét kifogásolták: *„K. I. három és fél éven át együtt lakott és szerelmi viszonyt folytatott velem 1927. március haváig.” „Alperes elismerte, hogy a gyermek tőle való ... az összecszerűséget kifogásolta.”*¹⁹

Vagy meglehetősen tárgyilagosan adták elő, hogy: *„Igaz ugyan, hogy a gyermek megszületése után szó volt közöttünk esetleg házasságról, a házasság azonban felperestől való elhidegülés miatt elmaradt.”*²⁰

6. Alperesi előadások

Az apák előadásai alapján az anyák háromféle viselkedési típusba sorolhatók. Ezek között azonban sokkal szorosabb volt az átjárás, mint az előző esetekben. Feslettség esetén például a szabadszerelemhez hasonlatos viselkedést igyekeztek bizonyítani, ami időnként kiegészült pénz elfogadással is, ami viszont már a prostitúció jellemzője.

6.1. Feslettség

A feslettség, mint erkölcsi romlottság gyakori hivatkozási alap volt az apák részéről.

¹⁹ TML P. 1530/1927

²⁰ TML P. 2684/1937

„ ... felpereshez Kurdon (község a Dombóvári járásban, V.I.) léte alatt nagyon sokan jártak, erkölcstelen életmódja közismert volt és e miatt a falú lakossága el is akarta a faluból távolítani.”²¹

„ ... közismert feslett erkölcsű nő volt, aki állandóan késő éjjel felügyelet nélkül volt látható idegen férfiakkal az utcán”²²

Jeleztem már az érvelési kategóriák elkülönítésének nehézségét, mert a feslettség gyakran együtt járt az anyagi előny valamilyen formájával:

„ ... felperessel abban állapotodott meg, hogy ha (a tanú, V.I. kiengesztelése) befizeti őt egy mulatságra, úgy vele közösülni fog. A tanú felperes kérelmének eleget tett és a mulatság után az Erzsébet uccában, a Szt Florián szobor mögött, a Szauter féle ház uccá-ra nyitott udvarán közösültek.”²³

Sőt a „szerelmi viszony” kifejezéssel is: *„A felperessel csak egyszer közösültem, 1925 május 19.-én, és azért is fizettem neki 25.000 K-t. ... Ugyanebben az időben a felperes más férfiakkal is folytatott szerelmi viszonyt és a közösülésekért pénzt fogadott el.”²⁴*

6.2. Prostitúció

A feslettség már alkalmi prostitúcióba ment át, amikor a közösülésért fizetett árat, esetleg az árról való alku hangsúlyozták az alperesek.

„ ... de felperes erkölcstelen életet élt, azért is mert ugyanezen időben más iparos segédekkel mindig előre kialkudott árért 1.50 P.-tól 5 P-ig közösült. Az alkudozás mindig az udvaron folyt, és csak azután engedte be a cselédszobájába, amikor már az ellenszolgáltatásba megegyeztek.”²⁵

²¹ TML P. 1140/1934

²² TML P. 463/1932

²³ TML P. 2168/1933

²⁴ TML P. 2401/1926

²⁵ TML P. 2646/1929

„... én először 1 P.-öt ajánlottam fel, azonban felperes kevesellte, majd 2 P.-öt ajánlottam és ekkor hajlandó volt velem közöszülni.”²⁶

„Ő 10 pengőt kért, én 3 pengőt ígértem, mire ő a 3 pengő előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.”²⁷

6.3. Hivatásos prostitúció

Az engedéllyel rendelkező hivatásos prostituáltak esetén (ha ezt irattal bizonyítani tudta), az alperes biztosan megnyerte a pert, mert ez esetben az apa személyét nem lehetett megállapítani: *„Felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjné volt Dombóváron és a közöszülés a nyilvános találka házban történt.”²⁸* jelezte az egyik perbe fogott férfi, és ezt bizonyítani is tudta.

7. Sémáktól eltérő taktikák

Az előző két fejezetben ismertetett felperesi és alperesi előadások mint láttuk perenként nagyon hasonló érveléseket mutatnak, ezért érvelési sémáknak tekintem őket. A kivételt erősítő szabályként azonban előfordultak különleges, egyedi érvelések is.

Az első esetben az anyát és családját cigány mivoltukhoz kapcsolódó viselkedéssel (elfogult tanúzás) ruházták fel. A második esetben vérvizsgálattal szerették volna bizonyítani az apaságot, a harmadik esetben pedig az döntötte el a gyermek törvényes, vagy törvénytelen státusát, hogy az anya férje életben volt-e.

²⁶ TML P. 1121/1934

²⁷ TML P. 233/1933

²⁸ TML P. 446/1934

7.1. A rasszizmus²⁹

S. Erzsébet 19 éves római katolikus vagyontalan háztartásbeli és P. Márton 45 éves 140 P. havi jövedelemmel rendelkező, felelőségétől külön élő 3 gyermekes vajmester, kapcsolatából 1927. július 30-án születet S. Irén.

S. Erzsébet 1927. szeptember 1.-én adja be a tartásdíjkeresetet. Ebben leírja, hogy 1926. november – 1927. február közt szerelmi viszonyt folytattak, „... mely idő alatt, nála mint feleségétől különváltan élő magányos embernél szakácsnő voltam.”

Tartásdíjigénye:

60 P. szülési költség

20 P. gyermektartásdíj havonta

1927. október 10.-én került sor az első tárgyalásra. P. Márton szerint: „*Felperes nála teljesített szakácsnői teendőket, de emellett a szakcsi tejcsarnokba is kisegítő napszámoként dolgozott. Nála felperes nem lakott, hanem haza járt szüleihez. A többi kereseti állítást tagadja, összecszerűséget kifogásolja.*” Ennek igazolására tanuk meghallgatását kéri.

1927. október 19.-én került sor a második tárgyalásra, ahol a tanúk meghallgatása után ítéletet hozott a bíróság. Megítélte az igényelt összegeket teljes mértékig (20 P. tartásdíj havonta, és 60 P. szülési költség). Az ítélet indokolása szerint: „*A tartásdíjnagyságára nézve a bíróság havi 20 P.-t azért állapított meg, mert ennyi egy ilyen társadalmi állású gyermek tartására is kell, és mert ennyit alperes mint vajmester, kinek törvényes gyermekei is vannak azok és maga létének veszélyeztetése nélkül fizethet.*”

1927. november 2.-án P. Márton fellebbezést ad be a Szekszárdi Királyi Törvényszékhez. Kifogásolja a tanúk szavahihetőségét, mert cigányok. A következőket írja le: „*Jelen perben az elsőbíróság azt az elismerés félét fogadta el alapul felperes tanúinak: testvéreinek, sógorának – valamennyien cigányok – vallomása alapján melyet állítólag lakásomban előttük tettem volna ...*

²⁹ TML P. 3099/1927

Nem akarok itt a cigányok vallomásainak értékelésébe bocsátkozni, mert köztudomású, hogy mennyit ér, különösen akkor, ha hozzátartozójuk vagyoni érdekéről van szó ... Úgy találom a tekintetes elsőbíróság megelégedett a valószínűsítés látszatával is, mikor elegendőnek találta ezen érdektelen cigánytanúk vallomását ...” (Kiemelések V.I.)

Kifogásolja a tartásdíj összegét is, és elmondja: „ ... 140 p. havi fizetésemből 3 kiskorú gyermekemet tartom el, illetve eltartásukhoz hozzájárulok s mert feleségemtől különváltan élő ember bútorozott szobát kell bérelnem, vendéglőben étkeznem s ruházatomat is fenti csekély összegből beszerezni, a tekintetes elsőbíróság valószínűséggel a létminimumot támadta meg erre vonatkozó sérelmes határozatával.”

1928. február 21-én került sor a feljebbviteli tárgyalásra. Miután felek előadták keresetüket, P. Márton keresetéről, vagyoni-jövedelmi helyzetéről újabb információkat tudunk meg.

„... fizetésem tisztán havi 140 P., s minden második nap 10 deka vaját kapok. Sem lakást, vagy lakbért, sem kiszolgálást most már nem kapok. Semmi más jövedelmem, avagy vagyonom nincs. Feleségem megszökött tőlem, tartást nem fizetek neki, ő azt nem is igényli. Van három fiam, a legidősebb 18 éves molnársegéd ... másik fiam 16 éves, ugyancsak én ruházom ... A harmadik fiam 15 éves polgári iskolai tanuló.”

S. Erzsébet a következőket mondja el: *„Én ezidő szerint a teljesen vagyontalan édesanyámnál lakom, mert a kisgyermekemről dologra járni nem tudok, egyébként vagy mint házi cseléd, vagy mint napszámos keresem kenyeremet.”*

A bíróság azonban figyelmen kívül hagyta a „cigány tanúk” feltételezett részre hajlását, és helyben hagyta az elsőbíróság ítéletét. Az indokolás szerint: *„A megítélt havi 20 P. tartásdíj oly szerény, hogy az a mai gazdasági viszonyok mellett mindenesetre szükséges a gyermek legszerényebb mérvű eltartására is. Alperes ... nejét nem köteles tartani, 18 éves fia tartásra már nem szorul, mert mint molnársegéd maga tartja el magát, 16 éves fiát csupán ruházza, egyébként az is maga gondoskodik eltartásáról, 15 éves*

fiáról pedig nejével együtt gondoskodik. Ily viszonyok mellett nem veszélyezteti az alperes és családja létfenntartását a havi 20 P. tartásdíj.”

7.2. Vérvizsgálat mint bizonyíték³⁰

A 35 éves háztartásbeli R. Anna, 1932. február 6.-án szülte meg R. Antalt. A perbe fogott édesapa K. János 51 éves kisbirtokos községi bíró. A szerelmi viszony semmiképpen sem nevezhető átlagosnak, egyrészt a szülők magas életkora miatt, másrészt R. Jánosnak 5 gyermeke és unokái voltak, összesen 13-an.

Alperes községi bíróként gyakran járt felperesékhöz, mert a község R. Anna édesapjával építtette meg a jegyző faskamráját. Ezen alkalmakkor kerültek közelebbi kapcsolatba egymással, ezt azonban (tanúk hiányában) nem tudta felperes bizonyítani. Ezért a 30 P. tartásdíj és 60 pengő szülési költség mellett kérte a vérvizsgálatot a gyermek apjának megállapítására, valamint kérte szakértő meghallgatását, mert a gyermek arcvonásai megegyeznek alperes vonásaival. Ezt a bíróság elutasította, „ ... mert még ha az arcvonások bizonyos hasonlatossága fenn állna is, ez perrendszerű bizonyítéknak a természetes atyaság megállapításánál nem tekinthető.” A vérvizsgálat pedig „ ... a tudomány mostani állapotában nem tekinthető bizonyítéknak.”

Ez azonban nem teljesen volt helytálló vélemény, mert 1928-ban egy gyermekcsempészési ügyben került sor első alkalommal hazánkban a vércsoport-vizsgálat alkalmazására.³¹ (A vérvétel alapján lehetséges apaság megállapítását, majd csak az 1947. június 1.-én hatályba lépett 30.000/1947. I.M. számú rendelet tette lehetővé.)

A bizonyítás tehát nem sikerült, ezért a tartásdíj kérelmet elutasították. Az pedig, hogy nem került sor fellebbezésre, mutatja, hogy vagy nem a perbe fogott férfi volt az apa, vagy a fennálló

³⁰ TML. P.1476-1932

³¹ Rex-Kiss Béla: A vitás származás vércsoport-vizsgálatokkal való tisztázásának története hazánkban, Orvostörténeti közlemények 86., Budapest. 1978. 42. p.

arcvonásbeli hasonlóság ellenére is reménytelennek tartották a további pereskedést.

7.3. A férj holtta nyilvánítása³²

Özv. Gy. Szvetozárné 36 éves katolikus vallású háztartási alkalmazott, havi jövedelme 32 pengő és teljes ellátás. Két törvényes gyermeke van, a 11 éves István és a 8 éves Katalin.

I. Lajos nőtlen, foglalkozása MÁV-segédtsízt, kereseti-vagyoni viszonyai ismeretlenek. Kapcsolatukból 1932. február 26-án megszületett Gy. Ilona.

Az özvegy édesanya 1932. március 8-án adta be a gyermektartási keresetet I. Lajos ellen. Felperes szerint alperes a gyermeket először magáénak ismerte el, később viszont arra akarta őt rávenni, hogy a gyermeket elhajtsa, amit ő természetesen elutasított. Havi 20 pengő tartásdíjat igényelt a bíróságtól, szülési-anyatartási és gyermekkelengye-költséget viszont (nem tudjuk, miért) nem.

Alperes védekezésében azt állítja, hogy pénzért közösült a felperessel. *„Ő 10 P-t kért, én 3 P-t ígértem, mire ő a 3 P előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.”* Felperes kérte a szegényjog megadását is, de alperes szerint ez nem jár neki, mivel szerb állampolgár. Alperes szerint a felperes férje nem halt meg, a gyermeknek tehát van egy törvényes apja, így tartásáról neki kell gondoskodnia.

Felperes védekezésékeppen megpróbálja Szerbiából megszerezni férje (aki valószínűleg az első világháborút követő optálás³³ került az újonnan megalakult Szerb-Horváth-Szlovén királyságba) halotti anyakönyvi kivonatát. 1932. május 23-án pedig kéri, hogy a per iratait 5 hónapig tegyék nyilvántartásba, mert:

³² TML P. 233/1933

³³ Kitanics Máté - Reményi Péter: The dimensions of Hungaro-Serbian relations. In.: Međunarodni Naučni Skup Teritorijalni Aspekti Razvoja Srbije i Susednih Zemalja (szerk.: Srboljub Đ Stamenković). Konferencia helye, ideje: Divcibare, Szerbia, 2009.10.29–2009.10.30. Belgrad, University of Beograd, 2010. 99–106. p.

„... miután a pécsi m. kir. állami gyermekmenhelyen gyermekemet nekem kell szoptatni 5 hónapig, amég gyermekemet el nem választom, onnan nem távozhatom, de pénzem nincs, s így peremben a szükséges intézkedéseket meg nem tehetem”.

A bíróság az iratokat 5 hónapra nyilvántartásba rendelte ugyan, de azzal az indoklással, hogy 5 hónap haladékot ad az anyakönyvi kivonat beszerzésére. Az anyakönyvi kivonat helyett azonban felperes csak egy kézzel írott igazolást (1. sz. kép) tudott szerezni arról, hogy a férj tényleg elhalálozott.

A bíróság ezt nem fogadta el bizonyítéknak és 1933. január 24-én a tartásdíjkérelmet elutasította. Az indoklás így szólt: „Minthogy így nincs bizonyítva, hogy felperes gyermeke törvénytelen, bíróság a felperest keresetével elutasította, és mint pervesztést a költségek megfizetésére kötelezte.”

1. sz. kép

Kelt. Sobor. 1933. I. 12. nap
Tisztelt. anyanyom... levelet. megkaptam. melybe
kérde. hogy az. önférje. igazt. meghalt. igazt. hogy
meghalt. 1929. é. halt. meg. július. 24. én. legye
megnyitogó. a. az. isten. egyrendelte. hogy. egy
szepidejibe. el. Kelt. műmni. a. családja. Kérem
Isten. ármel. moratam. tiztel.
Milanovity. Milan Sabacz

A bíróság az ítéletnél csak azt a tény vizsgálgta, él-e a férj. Mivel a halálát nem sikerült bizonyítani, azt feltételezték, hogy él. Tehát a gyermek törvényes apja ő, attól függetlenül, hogy ki a nemző apa. A gyermek, bár tartásdíjat nem kapott, de anyai nyeresége volt, hogy a törvényes gyermek jogállásába került.

Összegzés

A fenti példák bizonyítják, hogy a korabeli bíróságoknak milyen nehéz dolga volt az apaság megállapításakor. A genetikai vizsgálat még nem létezett. A vérvizsgálat elméleti lehetősége már rendelkezésre állt, de hazánkban még nem alkalmazták. A tanúvallomásokból meglehetősen nehéz volt döntést hozni, talán ezért is eredményes nagyrészt a törvénytelen gyermek tartására indított per. Kutatási mintámban csak minden negyedik eset zárult a tartásdíj kérelem elutasításával.

A valláserkölc és a jog határterületének néprajza

VÖLGYESI LEVENTE

Jelen tanulmány elsősorban egy „hosszú 18. század” joggyakorlatát kívánja bemutatni a rendelkezésre álló jogforrások és szakirodalom alapján, illetve – tekintettel a korszakra – mind a katolikus, mind a protestáns gyakorlatot szükségesnek tartja bemutatni, mind az azonosságokat, mind a különbségeket ismertetve, azok indokát felvázolva. Az ortodox egyházak magyarországi néprajzi vonatkozásai – a szerző ilyen irányú kutatómunkájának hiányában – mellőzésre kerültek.

A katolikus vallást követő hívek számára az elsődleges közösség, amelyhez a világi faluközösség vagy városi közösség mellett tartoztak, a plébánia volt.¹ Városoknál általában az egy település – egy plébánia elv érvényesült, amelyet megtörhetett például a nemzetiségi hovatartozás kérdése. Egyik legismertebb példa, hogy Buda szabad királyi város külön német (Mátyás templom), külön magyar plébániát tartott fenn (utóbbiból jelenleg csupán a Mária Magdolna torony áll).² Kisebb lélekszámú települések, faluközösségek esetén több település képezett egy-egy plébániát, volt, ahol a plébánia filiájaként (leányegyházaként) külön templom vagy kápolna is működött, valahol pedig a település híveinek ellátását rögzült hely hiányának terhével kellett megoldani.³ A hívek lelki életének fenntartásáért és fejlődéséért a plébános volt a felelős.⁴ A plébános a plébánián szolgálatot teljesítő klerikusokért is felelt a püspök állandó megbízása alapján.⁵ A püspök min-

¹ Erdő Péter: Plébánia, egyházközség, közösség. In: Teológia (31) 1997. 9-22. p.

² Salamon Ferenc: Budapest története II. Budapest, 1885. 560. p.

³ Bangha Béla: Katolikus lexikon II. Budapest, 1931. 122. p.

⁴ Hack, Huber: Die Pfarrei. In: Handbuch des katholischen Kirchenrechts (szerk.: Listl, Josef – Müller, Herbert – Schmitz, Heribert). Regensburg, 1983. 384-395. p.

⁵ Périsset, Jean-Claude: La paroisse: commentaire des canons 515-572. Paris, 1989. 209. p.

den krisztushívő lelkiatyja és tanítója, aki a részegyház (általában egyházmegye) élén áll.⁶ A plébános a püspök lelki hatalmának helyi, települési képviselője. A latin elnevezés is ezt takarja. A görög laosz szó alatt a népet értjük, amelyből ered a laikus kifejezés, tehát a laikus az, aki a népből való. A klérosz görög kifejezés a szolgálatra történő kiválasztottságot jelenti, ebből származik a klerikus kifejezés. A klérus hierarchiájában jelenik meg a plébános, latinul a plebanus. A kifejezés a plebs szóból származik (ez a laosz görög kifejezés latin megfelelője), tehát a plébános az, aki a néphez közel áll, a nép lelki életét szervezi és vezeti, a beosztott klerikusok segítségével.⁷

A trentói egyházjogban a plébános felelőssége szabályosan vezetni az anyakönyveket, kiszolgáltatni vagy – a hozzá beosztott klerikusokkal – kiszolgáltattatni a püspöknek fenn nem tartott szentségeket, valamint a szentelményeket, továbbá temetni.⁸ Jelentős volt az anyakönyvi gyakorlat szabályozása, hiszen a kereszteleési anyakönyv biztosította a jogképességet, ez tanúsította a megkeresztelt törvényes státuszát, születésének legalább hozzávetőleges időpontját, szüleinek legfontosabb adatait, illetve a plébánia területén lévő honosságát, lakhatását.⁹ A ma megszokott gyakorlattal ellentétben a kereszteleések nem a megszokott ünnepélyes formában zajlottak az esetek jelentős számában, így az anyakönyvezésnél fokozott figyelemmel kellett eljárni. Sokszor a szülők vagy a bábaasszonyok kereszteltek, amikor az újszülöttnél attól kellett tartani, hogy rövidesen megtér őseihez, hamarább, mint hogy a család pappal találkozhatna.¹⁰ Előbbi okok miatt így mind a születés, mind a kereszteleés időpontjának anyakönyvi pontossága megkérdőjelezhető. Ez természetesen a protestáns gyülekezetek esetében sem alakult másként.

⁶ Erdő Péter: Hivatalok és közfunkciók az egyházban. Budapest, 2003. 103. p.

⁷ Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet. Budapest, 2003. 8. p.

⁸ Szuromi Szabolcs Anzelm: Bevezetés a katolikus hit rendszerébe. Budapest 2009. 48. p.

⁹ Bánk József: Kánoni jog I. Budapest, 1960. 422. p.

¹⁰ Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest 1896. 45. p.

A házassági anyakönyvezés az ún. kánoni forma bevezetésével együtt a házassági joggyakorlatot tette sokkal hatékonyabbá, amely mind a gyermekek törvényes származására, mind az öröklési jog érvényesítése szempontjából nagy jelentőséggel bírt. Az egyházi házasságok formalitásának pontos betartása nagyban hozzájárult az ún. klandesztin, magyarul rejtett házassági vitás esetek visszaszorításához, a jogbizonytalanság csökkenéséhez és a püspöki bíróságok ez irányú munkaterhének megszűnéséhez.¹¹ A halotti anyakönyvezés elősegítette az öröklés megnyílását, a halál tényének közokiratban való rögzítését. A fenti gyakorlatot – főleg III. Károly király és a Carolina Resolutio hatására – már a protestáns felekezetek is törekedtek követni.¹²

A temetési jog szintén plébániához kötődött, s ha a temetési szertartások nem is, de a temetési szokások több területen megegyeztek mind a katolikus, mind a protestáns felekezeteknél. Voltak ugyanis olyan személyek (megrögzött bűnösök, nyilvános hitehagyók, egyházukkal szembehelyezkedő, botrányos viselkedésű személyek), akiknek szabályos temetését a közösség – a nyilvánvaló botrány elkerülése érdekében – elvetette.¹³ Már Szuromi Szabolcs Anzelm kifejti a középkori temetésre vonatkozó katolikus egyházfegyelemre vonatkozó monográfiájában, hogy az előbb említett személyeket a temető árkába temették el, egyházi szertartás mellőzésével.¹⁴ Ugyanígy említi Tárkány Szücs Ernő is ezt a gyakorlatot magyarországi protestáns területeken a 18. század folyamán.¹⁵ A hasonló gyakorlat nem véletlen. Abban mind a katolikus, mind a protestáns teológia megegyezik, hogy az egyház közössége transzcendentális szemszögből vizsgálándó, tehát mind az evilági, mind a túlvilági egyháztagság végeredményében egyetlen közösséget képez. Tehát a faluközösség és a

¹¹ Bánk József: Kánoni jog II. Budapest, 1963. 230-245. p.

¹² Kuzmány, Karol: Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht. Wien 1856. 133. p.

¹³ Csefkó Gyula: Szamártemetés. In: Népünk és nyelvünk, (6.) Szeged, 1934. 186-190. p.

¹⁴ Szuromi Szabolcs Anzelm: A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII-XIII. században. Budapest, 2002. 213 p.

¹⁵ Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. Budapest, 1981. 808. p.

temetőben fekvő elhunytak ugyanannak az egyháznak a tagjai, csak más létállapotban vannak. Így mindazokat, akiket kiűztünk az evilági közösségünkől – hiszen eleve nem is akartak abba tartozni – kiűzzük a túlvilági közösségünkől is, s mivel nem tagjai az egyháznak, azon mind e földön, mind a túlvilágon kívül állnak, így ahogyan a templomba, úgy a temetőbe sem tartoznak, tehát azon kívül nyernek végső nyughelyet.¹⁶

Ebből következik az élőkre vonatkozó egyházfegyelem, amelynek gyakorlata viszont jelentősen eltér a katolikus és a protestáns felekezetek között. A Tárkány Szücs Ernő által részletesen bemutatott eklézsiakövetés intézménye a katolikus gyakorlatban teljesen ismeretlen. Lényegét tekintve az eklézsiakövetés arról szól, hogy a nyilvános és súlyos bűnt elkövető személyt a presbitérium ítélte el, kiszabva a büntetést. A bűnbocsátnak természetesen a legfontosabb feltétele a tevékeny megbánás tanúsítása volt. Ennek módja, hogy az elkövető az egész gyülekezet előtt a vasárnapi istentisztelet alkalmával egy szégyenletesnek nyilvánított helyen tartózkodva vagy a bűnösségét jelképező meghatározott kellékeket magán viselve vallotta meg bűnét, amelyet követően a lelkész kinyilvánította súlyos bűnének Isten általi bocsátnát.¹⁷

Az ún. reformált felekezetek ennek a gyakorlatnak a gyökerét az ősegyházi hagyományokhoz való visszatérésben keresték. A mai napig is fennáll az a tudományosan már megdöntött tévhit, miszerint az ősegyház tagjai a közösség előtt vallották meg konkrét módon bűneiket, majd a vezeklés letöltését követően fogadta vissza a bűnbánókat kebelébe teljes jogú tagként a gyülekezet. Valójában a bűnbánat és bűnbocsátnat ősi gyakorlata oly' módon működött, hogy a súlyos bűnt elkövető személy (elsősorban gyilkos, házasságtörő, hitehagyó) az ekkor még városi egyházi közösség élén álló püspöknek vallotta meg bizalmasan, négy szemközt bűneit, majd a püspök által meghatározott vezeklési időszak alatt megkülönböztető ruhában vett részt a közösség istentiszte-

¹⁶ Szuromi Szabolcs Anzelm 2003. 89. p.

¹⁷ Tárkány Szücs Ernő i. m. 807. p.

letein, de kizárva az eucharisztikus közösségből. A vezeklési idő lejárta után, általában Húsvét vigíliáján, amikor a hittanulók (katekumenek) beavató szentségekben (keresztségben, bérmlásban, eucharishtiában) való részesítése történt, ekkor vették vissza a bűnbánókat a közösségbe.¹⁸ A közösség tehát csak annyit tudott, hogy az egyik tag súlyos bűnt követett el, de ennek tartalma – a nyilvánosan botrányos esetet leszámítva – számukra ismeretlen maradt. Ennek a gyakorlata a kora középkori írországi missziót követően alakult át a katolikus felekezetben mai napig alkalmazott ún. fülgyónás gyakorlatává, amely a szerzetesi bűnbánati fegyelemből alakult ki.¹⁹ Így a katolikus egyház a szentgyónás gyakorlatával kezelte a közösség által (is) súlyosnak ítélt helyzetek orvoslását. Ennek kifinomult gyakorlatára kitűnő forrásként álltak rendelkezésre a középkori ún. penitenciárius könyvek.²⁰ Ennél a pontnál természetesen mondhatnánk, hogy a protestáns gyakorlat elrettentőbb, szigorúbb volt, de ez így nem teljesen fedi a valóságot, tekintettel arra, hogy a rendkívül súlyos esetekben a plébános nem adhatott feloldozást a bűn alól, hanem magasabb fórum elé kellett terjesztenie az ügyet, természetesen név nélkül, megőrizve a gyónási titkot, beazonosíthatatlan módon, személyhez nem kötve az esetet. Ekkor hosszabb időt kellett várni a felsőbb fórum feloldozást engedélyező határozatára. Ezt a hatalmat a püspök nevében a székeskáptalan egyik tagja, az ún. penitenciárius kanonok gyakorolta.²¹

A felsőbb fórumokat tekintve a katolikus egyházzal érdemes még néhány szót említeni. Középkori anomália volt, hogy az ítélezésben a vármegyei ispán világi ítélezése mellett párhuzamosan vagy együttesen létezett a főesperesi, esperesi bíráskodás gyakorlata, amely mind a teológiai – ekkleziológia szemlélet, s így mind a kánonjogi szabályozás okán elvetendő gyakorlat volt,

¹⁸ Szuromi Szabolcs Anzelm 2003. 37. p.

¹⁹ Berman, Harold Joseph: Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge, 1983. 63. p.

²⁰ Erdő Péter: Az egyházjog forrásai. Budapest, 1998. 89. p.

²¹ Bánk József 1963. 112. p.

tekintettel arra, hogy a püspöki bírói hatalommal konkurált.²² A trentói egyház korában az egyházi centralizáció ismételt térnyerése következtében ezt a gyakorlatot sikerült visszaszorítani, illetve megszüntetni. Így mind külső fórumon (szentszéki bírászkodás), mind belső fórumon (penitenciárius gyakorlat) az egyházmegyei ítélkezés volt az általános elsőfokú fórum, így minden jogilag releváns ügy, amely peres eljárást kívánt, a püspöki bíróság előtt folyt le. Innen volt lehetőség fellebbezni az érsekhez (másnéven metropolitához) és/vagy a pápához, tehát az Apostoli Szentszék valamelyik bíróságához.²³ Magyarországon külön privilegiumra alapozva a püspök – metropolita fellebbviteli fórum mellett még a prímási főszentszékhez is lehetett fordulni, az esztergomi érsek bíróságához, így az ügyet nem kellett kivinni az országból, amely jelentős költségmegtakarítással járt.²⁴ Az egyházmegyek teológiai egyenrangúságát mutatja, hogy a prímási főszentszéktől a jogi értelemben alávetett győri püspökhöz lehetett jogorvoslatért fordulni, amely szintén költségmegtakarítással járt.²⁵ Viszont tény, hogy minden krisztushívőnek joga volt Rómához fordulni ügyével közvetlenül, de ennek anyagi és időbeli vonzata jelentékeny volt.²⁶

S a tárgyalandó ügyeket tekintve: minden olyan ügy szentszéki bíróság elé került, amelynek egyházas, lelki kötődése volt. Így a privilegium fori értelmében a személyi illetékesség vitathatatlan volt, tehát egyházi személyeket perbe hívni csak egyházi bíróság előtt lehetett.²⁷ A fentieken kívül az egyház eljáró karitatív dimenziójánál fogva szegények, árvák, özvegyek ügyeiben, illetve

²² Szuromi Szabolcs Anzelm 2003. 133. p.; Erdő Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest 2001. 113.; Kristó Gyula: Magyarország története 895-1307. Budapest 1998. 109. p.

²³ Balogh Elemér: Középkori bajor egyházi bírászkodás. Budapest, 2000. 277-278. p.

²⁴ Erdő Péter: Prímási Főszentszék. In: Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve. Esztergom, 1982. 466-468. p.

²⁵ Erdő Péter: Egyházjog. Budapest, 2003. 701. p.

²⁶ Erdő Péter 2003. 774. p.

²⁷ Szalay István: A privilegium fori. Budapest, 1900.; Fejér Miksa: A privilegium fori a magyar alkotmányban. Budapest, 1903.; Ragats Rezső: A privilegium fori Magyarországon. Győr, 1904.

minden olyan esetben, amikor az illetékes világi fórum vonatkozott a rászoruló méltányos érdekeinek biztosítására jogszolgáltató tevékenységét gyakorolni.

Ha a tárgyi illetékességet nézzük, három csoportot állíthatunk fel. Az első a büntetőügyek. A közönséges bűnügyek világi bíróság elé kerültek, de például szentség meggyalázása, szentségárúsítás (simónia), egyházi tulajdon megrongálása, privilegium fori megkerülése, hitehagyás, hitigazságoktól eltérő tanítás nyilvános hirdetése, illetve (Mária Teréziáig) az asylum jog megsértése, egyházi megítélés alá esett.²⁸

A második kategória a magánjogi jellegű ügyek csoportja volt. A legjelentősebb ezek közül a végintézkedéssel kapcsolatos perek, amelyekkel az egyház hiteles helyi tevékenységének hatására, illetve a végintézkedésekbe foglalt kegyes hagyományok miatt az egyházi közreműködéssel gyakorta találkozunk.²⁹ Még protestáns személyek esetében is találkozhatunk a katolikus egyház javára tett végintézkedéssel, amelynek magyarázata csak abban lelhető fel, hogy a végrendelet végrehajtását vita esetén a szentszéki bíróság ítélete is erősíthette, természetesen leghatékonyabban akkor, ha a püspök egyben a terület világi földesura is volt.³⁰ De fordultak egyházi bírósághoz birtokperek, vagy akár követelések megítélése érdekében is, amelynek indoka a bírói döntések lelki szankcióiban rejlő teljesítési kényszer morális jellegében lelhető fel.

A harmadik, leggyakoribb eset a házassági köteléki perek csoportja. Itt a kötelék a vitatott. Ahogyan Degré Alajos is írja, a Dél-dunántúli úriszéki gyakorlat a házassági vagyoni jogi vagy együttélésre kötelezést tartalmazó keresetet érdemben tárgyalta, így egyedül a házassági kötelék fennállása volt a kérdés.³¹

²⁸ Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. Budapest, 1988. 315. p.

²⁹ Corpus Iuris Hungarici 1647. évi XV. tc. és 1715. évi XXVII. tc. 3. §

³⁰ Horváth József: A végrendelkezés jogi motivációi a 17. századi Győrben (forrás: http://jogtortenet.sze.hu/images/dokumentumok/horvathjozsef_vegrendelkezés17.pdf)

³¹ Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest 2004. 114. p.

Végezetül a szankciókra érdemes a figyelmet fordítani. Még a mai napig tévesen él a köztudatban, hogy az egyház akár halálos ítélet kiszabására is képes volt. Ez teljes mértékben hamis megközelítés: fizikai kényszerítő erő alkalmazására egyedül a világi hatalomnak volt meg a szükséges eszköztára. Az egyháznak minden esetben csak lelki hatalma volt. Egyedüli kivétel, ha az egyházi méltóság egyben világi hatalmat is birtokolt: például ha a megyéspüspök egyben a vármegye ispánja vagy valamelyik központi világi dikasztériumnak is elnöke vagy meghatározó tekintélyű tagja volt. Tehát a tisztán egyházi szankciók az egyház által adományozható jogok megvonása vagy korlátozása, egyházi jellegű tevékenységek, tisztségek korlátozása vagy tiltása, illetve az ezekből származó javadalmak megvonása. Egyszerű krisztushívók számára például egyes szentségek vételétől való eltiltás, bizonyos javak átadására kötelezés vagy büntetéspénzek kirovása, egyes szentségi kötelek fennállta vagy a kötelek felvételének érvénytelenségének kinyilvánítása, vezeklés elrendelése, végül a kiközösítés volt a szankció.³² A szankciók kapcsán viszont fontos aláhúzni, hogy alapvetően az önmagától be nem álló jogkövetkezmények esetén az önkéntes jogkövetés volt az egyetlen lehetőség, amelyet csak az egyház lelki hatalmánál fogva garantálni tudott, így a jellegüknél fogva erre alkalmas perek esetében a bíróság mindig igyekezett egyezség létrehozását megkísérlni a felek között.³³

Az egyházi bíróságokról, mind a jogteológiai háttérrel, mind az egyes peres részletes lebonyolításáról és jellemzőiről önmagukban magálló, önálló tanulmányokban célszerű megemlékezni, így a jelenlegi írásmű csupán arra adott lehetőséget, hogy a téma gazdagságát és a jogi néprajzzal való kapcsolatát epizódyszerűen felvillantassa.

³² Eichmann, Eduard: *Das Prozessrecht des Codex Iuris Canonici*. Paderborn, 1921. 16. p.

³³ Balogh Elemér i.m. 284. p.

VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus

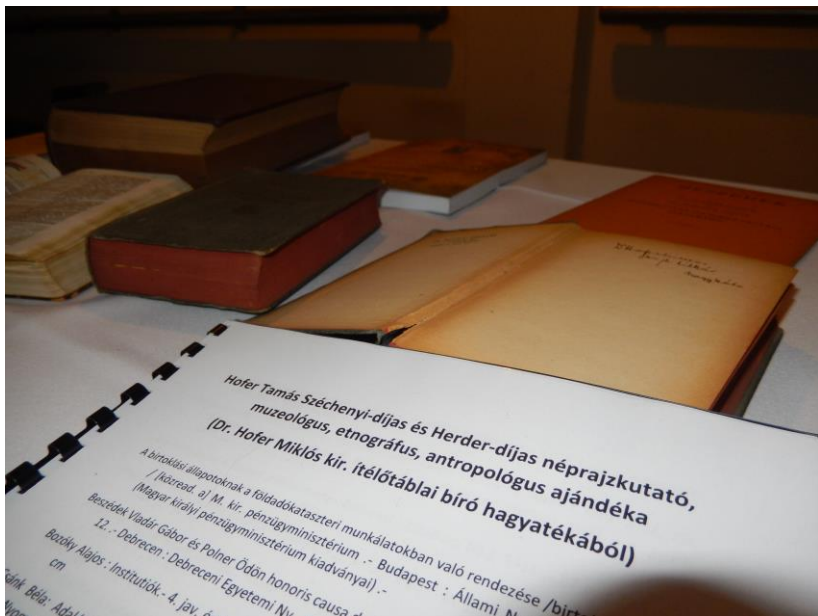
Pécs, 2016. augusztus 22-27.

Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpózium

Pécs, 2016. augusztus 26.

Summary

Interculturality and interdisciplinarity in the cross-section of legal ethnography and legal culture history

*Symposium on Legal Ethnography and Legal Culture History at the
8th International Hungarology Congress
(Pécs, 24 August 2016, 9.00-17.00)*

With an aim to determine the place and role of Hungarology in the 21st century, the 8th International Hungarology Congress (Pécs, 22-27 August 2016) established interculturality and interdisciplinarity as an idea for conference organisation. It must have felt like familiar grounds for the Tárkány Szűcs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group when it was asked to summarise the latest research findings in the framework of a symposium at the congress, presenting them to national and international research professionals, due to the fact that the Research Group itself was set up on the grounds of interculturality and interdisciplinarity in 2011. Honouring the request, we already had five years of experience in the field of research and a number of conferences and joint publications to provide sufficient basis for the event. Indeed, the buzzwords intended by the conference organisers along which to line up the professional programme, such as cooperation among the various branches of science, interdisciplinarity, the renewal process of the research field, emphasis on the methodological benefits of interdisciplinarity, dialogue among various approaches, synchronization and history based examinations proved to be actual scientific experiences and findings for our researchers.

As a field of research, legal ethnography and legal culture history bear certain borderline characteristics in themselves. According to the disciplines represented by them, the members of the research group include legal historians, lawyers, historians,

ethnographers, archaeologists and literarians as well. Indeed, the subjects chosen for the symposium's presentations also reflect this kind of interdisciplinarity. A quick list in the order of presentation: Mária Homoki-Nagy (*University of Szeged, Faculty of Law and Political Sciences*) „Amiről a végrendeletek mesélnek...” – Egy mezőváros története a végrendeletek tükrében (The tales told by wills – The history of a market town through last wills and testaments); János Bárh (*University of Szeged*): Jogi néprajzi vonatkozások jankováci úriszéki iratokban (Legal ethnographical references from the manor court documents of Jankovac); Csabáné Herger (*University of Pécs, Faculty of Law and Political Sciences*): „Lelkemet az Istennek végtelen irgalmasságába ajánlván...” Végrendelkezési szokások Pécsen az Osztrák Polgári Törvénykönyv uralma alatti években (Commending my soul to the eternal mercy of God... Customs related to last wills and testaments in Pécs in the years governed by the Austrian Civil Code); József Horváth (*Kisfaludy Károly County Library*): Az 1848 előtti győri árvairatok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértékéről (On the law historical source value of the Acta Orphanalia of Győr in the pre-1848 era); István Varga (*University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development*): Gyermektartási perstratégiák a két háború közötti Magyarországon (Litigation strategies for child support in Hungary between the two world wars); Barna Mezey (*Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences*): Szankciók és végrehajtók a jogszokások világában (Sanctions and executors from the world of legal customs); József Gelencsér (*University of West Hungary*): Macskazene, fáklyászene, szerenád, avagy közösségi büntetések és elismerések (Shivaree, torch song, serenade – community punishments and rewards); Levente Völgyesi (*Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences*): A valláserkölc és a jog határterületének néprajza (The ethnographical borderline between religious morality and law); István Kovács (*King Matthias Museum, Hungarian National Museum*): A középkori és kora újkori vesztőhelyek régészete (The archaeology of execution sites from the middle ages and early modern history); István Kajtár (*University of Pécs, Faculty of Law and Political*

cal Sciences): A jogi kultúrtörténet dimenziói (The dimensions of legal culture history); Ernő Szabó (*University of Pécs, Interdisciplinary Doctoral School*): Római magánegyesületek jogi kultúrtörténeti vonatkozásai (The legal culture-historical aspects of Roman private associations); Erzsébet Bánkiné Molnár (*Tárkány Szűcs Ernő Legal Culture-historical and Legal Ethnographical Research Group*): A jászkun szabadság a helyi társadalom szokásjogi viszonyaiban és jogi kultúrájában (Jassic-Cuman freedom in the customary legal relations and legal culture of the local society); Kinga Bódiné Beliznai (*Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences*): A főispáni beiktatás díszes külsőségei (The pageantry of a chief land-steward's inauguration); Janka Teodóra Nagy (*University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development*): A jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások legújabb eredményei egy új forráscsoport (Digital Database of Folk Law: DDFL) tükrében (The latest results of legal culture-historical and legal ethnographical researches in the light of a new source group (Digital Database of Folk Law: DDFL)).

The volume contains studies based on the presentations delivered at the *Symposium on Legal Ethnography and Legal Culture History at the 8th International Hungarology Congress*, providing a glimpse into the latest findings of legal ethnographical and legal culture-historical research in the field of interculturality and interdisciplinarity.

Content

<i>Welcome (Gyula Berke)</i>	7
<i>Introduction (Janka Teodóra Nagy – Barna Mezey)</i>	11
<i>Erzsébet Bánkiné Molnár: Jassic-Cuman freedom in the customary legal relations and legal culture of the local society</i>	15
<i>János Báráth: Borrowing, debts and interest rates in Jankovac in the first half of the 19th century</i>	27
<i>Kinga Bódiné Beliznai: The pageantry of a chief land-steward's inauguration</i>	45
<i>József Gelencsér: Shivaree, torch song, serenade – community punishments and rewards</i>	63
<i>Csabáné Herger: Customs related to last wills and testaments in Pécs in the years governed by the Austrian Civil Code</i>	77
<i>Mária Homoki-Nagy: The last wills of the Dóczis</i>	93
<i>József Horváth: On the law historical source value of the Acta Orphanalia of Győr in the pre-1848 era</i>	111
<i>István Kajtár: Wine communities from a legal history perspective</i>	129
<i>István Kováts: King Matthias Museum, Hungarian National Museum</i> ..	137
<i>Barna Mezey: Sanctions and executors from the world of legal customs</i>	157
<i>Janka Teodóra Nagy: The latest results of legal culture-historical and legal ethnographical researches in the light of a new source group (Digital Database of Folk Law: DDFL)</i>	171
<i>István Varga: Litigation strategies for child support in Hungary between the two world wars</i>	183
<i>Levente Völgyesi: The ethnographical borderline between religious morality and law</i>	199
<i>Conference photos</i>	207
<i>Summary</i>	211

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI, JOGI NÉPRAJZI KISKÖNYVTÁR 4.

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

JOGI KULTÚRTÖRTÉNETI ÉS JOGI NÉPRAJZI KUTATÓCSOPORT

SZERZŐK:

Bánkiné Molnár Erzsébet

Bárth János

Bódiné dr. Beliznai Kinga

Gelencsér József

Herger Csabáné

Homoki-Nagy Mária

Horváth József

Kajtár István

Kováts István

Mezey Barna

Nagy Janka Teodóra

Varga István

Völgyesi Levente